

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİSTE TEFERRÜD

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. VEYSEL ÖZDEMİR

HAZIRLAYAN
MEHMET FATİH KAYA

MALATYA - 2019

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİSTE TEFERRÜD

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MEHMET FATİH KAYA

DANIŞMAN
Doç. Dr. VEYSEL ÖZDEMİR

MALATYA - 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HADİSTE TEFERRÜD

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. VEYSEL ÖZDEMİR

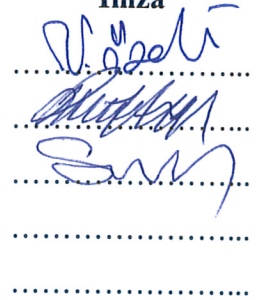
HAZIRLAYAN
MEHMET FATİH KAYA

Jürimiz 27.09.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu **Yüksek Lisans** Tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak **Temel İslam Bilimleri** Ana Bilim, **Hadis** Bilim dalında **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Ünvanı Adı Soyadı

1. Doç. Dr. VeySEL ÖZDEMİR
2. Dr. Öğrt. Üyesi Tahsin KAZAN
3. Dr. Öğrt. Üyesi Selahattin YILDIRIM
4. .
5. .

İmza

İNönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

.....
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Veysel ÖZDEMİR'in danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “HADİSTE TEFERRÜD” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

MEHMET FATİH KAYA

ÖNSÖZ

H.z. Muhammed (s.a.s.)'in söz, fiil ve onayının genel adı olan sünnet, İslâm dininde Kur'ân-ı Kerim'den sonra ikinci temel kaynak olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber vahyin ilk muhatapları olan, yaşantılarının her yönüyle H.z. Muhammed'i örnek alan ve bu uğurda kendilerinden sonrakilere söz ve davranışlarıyla Kur'ân'ın ve sünnetin anlaşılması hususunda katkı sağlayan sahabe de önemli bir konuma sahiptir.

Sünnetin doğru ve sağlıklı bir şekilde anlaşılması son derece önem arzeden bir meseledir. H.z. Peygamber'in sünnetini korumak için daha önce dengi olmayan bir metotla muhaddisün taifesi harekete geçmiş ve İslâmi ilimlerin medar-ı iftihar olan Ulûmü'l-hadîs ilmi oluşturmaya başlamışlardır. Böylece sahih olan haberi zayıf olandan, makbul olanı merdud olandan dakîk bir şekilde ayırmaya gayret sarfetmişlerdir.

İlk dönemlerden itibaren ulema tarafından gösterilen üstün çabalar vesilesiyle gelişen hadîs usûlü asrımızda dahi dinamizmini muhafaza etmektedir. Bu çalışmada ise hadîs usûlü ıstılahlarından biri olan "Teferrüd" kavramı ele alınmaktadır. Hadîs ilimleri külliyyatına bakıldığında çok defa yer alan "Teferrüd" kavramının müstakil olarak ele alınıp araştırılmasının ve ilk dönemlerden günümüze kadar farklı kullanımlarının incelenmesinin, râvî ve mervî açısından önem arz ettiği anlaşılacaktır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde "Teferrüd" teriminin kavramsal çerçevesi araştırılarak lügat ve ıstılahi manası verilecektir. Bunun yanı sıra teferrüdün hadîs usûlü âlimlerince nasıl tanımlandığına değinilip özellikle Müteahhirûn âlimlerinin görüşlerine yer verilecek ve konu teorik olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Akabinde ise pratikte teferrüde sebep olan olgular araştırılarak örneklerle açıklanmaya çalışılacak ve bunlarla beraber teferrüd çeşitlerine değinilerek hadîste teferrüdün nasıl meydana geldiğine temas edilecektir.

İkinci bölümde ise münferid râvînin rivâyetleri maddeler halinde verilerek her kavram teorik ve pratik olarak zikredilip örneklendirilecek ve bu kavramlar hakkında âlimlerin görüşlerine yer verilecektir. Ayrıca bu kavramların teferrüdle nasıl bir ilişkilerinin olduğu beyan edilip âlimlerin bu kavramlar hakkında verdikleri hükümlere değinilecektir. Sonuç kısmında da derlediğimiz bilgiler neticesinde bir değerlendirme yapılacaktır.

Bu çalışmayı hazırlama sürecinde değerli vaktinden fedakârlık edip bilgi ve tecrübesini istifademe sunan muhterem hocam danışmanım Doç. Dr. Veysel ÖZDEMİR'e, ilim yolculuğunda her daim maddi manevi desteklerini gördüğüm kıymetli üstadlarım Hasan AYDIN ve Dr. Selahattin YILDIRIM'a, konuyla ilgili modern kaynaklara ulaşmamda katkısı olan Sariye ELCUNDİ hocama, jüri üyesi olarak çalışmama gerek tashihat gerekse tenkit niteliğinde verdiği önemli katkılarından dolayı Dr. Tahsin KAZAN'a ve bugüne kadar üzerimde emekleri olan değerli hocalarıma en kalbi duygularıyla şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak hayatımı paylaştığım özellikle çalışmam boyunca kendilerini ihmal etmeme rağmen her daim desteğini arkamda hissettiğim muhtereme eşime teşekkür ederim.

Mehmet Fatih KAYA

Malatya 2019

ÖZET

Teferrüd, hadis usulünün en kapsamlı konularından biri olup başka râvîlerin nakletmediği haber anlamına gelmektedir. Ferd, ğarîb ve benzeri terimlerin oluşumunda etkili rol oynamakta, sened veya metinde bulunan bir özellik itibariyle tek kalan râvînin diğer râvî ve rivâyetlerden ayrılması olarak da kullanılmaktadır. Aynı zamanda hadîsin sahih veya zayıf olmasının, kabul yahut reddedilmesinde, râvînin cerh ve ta'dîle tabi tutulmasında etkili bir rol üstlenmektedir.

Teferrüd, mütekaddimûn dediğimiz yani hadîs ilimlerinin şekillendiği ilk dönemlerde başlı başına bir kavram olarak değil de sadece bazı terimlerin içeriği olarak mevzubahis olmuştur. Bu bu çalışmada Teferrüd kavramının hadîs tarihindeki kullanımı, mahiyeti, özellikleri, kısımları ve hükümleri ele alınmıştır.

Bu meyanda Teferrüd kavramının kavramsal çerçevesi, Teferrüde sebep olan olgular ve Teferrüd çeşitleri zikredilip her bir konu örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca münferid râvînin rivâyetleri olan Ferd, Garib, Şâz, Münker ve Ziyâdetü's-sika'dan bahsedilmiş ve bu kavramların gerek teferrüde gerekse de birbirleriyle olan bağlantısına değinilmiş akabinde ise muhaddislerce bu rivâyetlerin hükmü zikredilmiştir. Sonuç olarak ise çalışmadan elde edilen veriler arzedilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hadîs, Hadîs Usûlü, Teferrüd, Ferd, Ğarîb

ABSTRACT

Since Uniqueness is the focus of Hadith Origins' terminology, then it plays an effective role especially in Al Fard, singular, and Al Gharib, strange, Hadith and similar Hadiths.

Uniqueness is that Hadith narrated by a single narrator. It is that kind of Hadith narrated by one mohaddith with no further successors agreeing with him in the transmission, sanad, or in the content, matn, of this Hadith.

At the same time, uniqueness affects considering a certain Hadith accepted or rejected or authentic or weak and also affects the circumstances of the narrators, the criticizing, Hath, and praising, Ta'deel.

Uniqueness is one of the most important and broadest Hadith Sciences. It wasn't considered a separate subject according to preceding narrators when they set the basics of Hadith science, but it included some of their words and terms.

In this regard Teferrud of the concept of the conceptual framework, are explained with examples and each topic mentioned facts and varieties that cause Teferrud.

In addition, i've explained the individual narrations of the narrators and the connections between Ferd, Ghraib, Shaz, Munkar and ziyadetu'thikah that have been mentioned in the study.

Thus, by the end of the study I've explained all the data that have been used.

Keywords: Hadith, Methodology of Hadith, Tefarrud, Fard, Gharib.

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY	iii
ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3

I. BÖLÜM

TEFERRÜDÜN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ, SEBEPLERİ VE ÇEŞİTLERİ

1.1. Teferrüd'ün Anlamı.....	5
1.1.1. Lügat Anlamı	5
1.1.2. Terim Anlamı	6
1.2. TEFERRÜDÜN SEBEPLERİ VE ÇEŞİTLERİ	14
1.2.1. Teferrüdün Sebepleri	15
1.2.1.1. Sahâbî kaynaklı.....	17
1.2.1.2. Zabt problemleri	20
1.2.1.3. Mana ile rivâyet	23
1.2.1.4. İdrâc	25
1.2.1.5. İğrablık oluşturma.....	27
1.2.1.6. Râvînin meşhur olmaması	29
1.2.1.7. Tedlîs	30
1.2.1.7.1. İsnad Tedlîsi.....	31
1.2.1.7.2. Şüyûh Tedlîsi	33
1.2.2. Teferrüd'ün Çeşitleri	34

1.2.2.1. Hadîsin Kendisinde Teferrüd	34
1.2.2.1.1. Hadîsin Aslındaki Teferrüd	34
1.2.2.1.2. Hadîsin Cüz'ünde Teferrüd	35
1.2.2.2. Münferid Râvînin Durumuna Göre Teferrüd.....	37
1.2.2.3. Muhalefetin Bulunup Bulunmaması Açısından Teferrüd.....	39
1.2.2.4. Kabul ve Red Açısından Teferrüd	40

II. BÖLÜM

TEFERRÜD – MERVÎ İLİŞKİSİ

2.1. Ferd Hadîs.....	43
2.1.1. Tanımı.....	44
2.1.2. Kısımları	45
2.1.2.1. Ferd-i Mutlak	46
2.1.2.1.1. Tanımı.....	46
2.1.2.1.2. Hükümü	48
2.1.2.2.1. Tanımı.....	49
2.1.2.2.2. Çeşitleri.....	50
2.1.2.2.2.1. Sika râvînin, sika râvîden teferrüdü	50
2.1.2.2.2.2. Şahısın şahıstan teferrüdü	52
2.1.2.2.2.3. Bir şehir halkının bir kişiden rivâyetiyle teferrüd etmesi	54
2.1.2.2.2.4. Bir şahsın şehir halkından teferrüd etmesi.....	55
2.1.2.2.2.5. Bir şehir halkının başka bir şehir halkından teferrüd etmesi: ..	56
2.1.2.2.3. Hükümü	59
2.2. Ğarîb Hadîs.....	59
2.2.1. Tanımı.....	60
2.2.2. Kısımları	62
2.2.2.1. Sened ve metin açısından Ğarîb	63
2.2.2.2. Sadece sened açısından Ğarîb.....	64
2.2.2.3. Sadece metin açısından Ğarîb.....	65
2.2.3. Ferd Hadîs ile Ğarîb Hadîs Arasındaki Fark	66
2.2.4. Hükümü	68
2.3. Şâz Hadîs.....	70

2.3.1. Tanımı.....	70
2.3.2. Çeşitleri.....	73
2.3.2.1. İsnad yönünden şâz	74
2.3.2.2. Metin yönünden şâz	75
2.3.2.3. İsnad ve metin yönünden şâz	76
2.3.3. Hükümü	77
2.4. Münker Hadîs.....	78
2.4.1. Tanımı.....	79
2.4.2. Hükümü	83
2.5. Ziyâdetü's-Sika.....	83
2.5.1. Tanımı.....	84
2.5.2. Kısımları	86
2.5.2.1. Sened'de ziyâdelik.....	86
2.5.2.2. Metinde yapılan ziyâdelik.....	90
2.5.3. Hükümü	92
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	97

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı müellif
A.Ü.İ.F.Y.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
b.	: İbn
Bk.	: Bakınız
Bs.	: Baskı
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celaluhu
der.	: Derleyen
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
D.İ.B.Y.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
H.z.	: Hazreti
h.	: Hicri
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
M.Ü.İ.F.A.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
M.Ü.İ.F.D.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
nr:	: Numara
nşr:	: Neşreden
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallahu Anh
r.anh.	: Radiyallahu Anhâ
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
s.	: Sayfa
Thk.	: Tahkik eden
T.D.V.Y.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Trc.	: Tercüme eden
Ts.	: Tarihsiz
v.dğr.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı bilinmiyor

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Araştırmamızın konusu, hadîs usûlünün en kapsamlı konularından biri olan “Teferrüd” konusudur. Teferrüdün hadîs usûlündeki kavramsal yönünü araştırmak ve bu kavramın nasıl kullanıldığını, hadîs âlimlerince nasıl tanımlandığını, diğer ıstılahlarla nasıl bir bağlantısının olduğunu, kavramın oluşumunu etkileyen olguların nasıl geliştiğini ve teferrüdün özelliklerinin ne olduğunu ortaya koymak araştırmamızın genel çerçevesini oluşturmaktadır. Çalışmamızda öncelikle teferrüd kavramı her yönüyle araştırılarak mahiyetinin ne olduğu ortaya konulacaktır. Daha sonra konunun önemine binaen râvî ve mervî açısından kavramın gelişimini etkileyen olguların neler olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Akabinde ise teferrüdün hadîs ilmindeki kaynakları gösterilip bu kavrama muhatap olan râvînin rivâyet ettiği hadîslere hadîs usûlcüleri tarafından hangi ıstılahlarla isimlendirildikleri beyan edilecektir.

Gerek isnad yönünden gerekse cerh ve ta’dîl bakımından diğer ıstılahlarla derinlemesine ilişkisinin olması teferrüd konusunu hadis ilmi açısından önemli bir konuma getirmiştir. Çünkü teferrüd, rivâyetin sahih veya zayıflığı yönünden kabul yahut reddinin belirlenmesinde önemli bir rol üstlenir. Aynı zamanda rivâyeti yapan râvînin sika veya zayıf hükmünü almasında, cerh ve ta’dîldeki yerinin belirlenmesinde çok etkilidir. Zira münferid râvînin söylediği diğer sika râvîlerin rivâyetiyle karşılaştırılır. Eğer bu râvî rivâyetlerinin çoğunu teferrüd ederek rivâyet ediyorsa bu durum o râvînin ta’n edilmesine ve cerhe uğramasına sebep olur. Fakat teferrüd ettiği rivâyetler az ise bu durum, o râvînin sika ve âdil olduğuna işaret eder.

Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843), Abdurrahmân b. el-Mehdî’nin (ö. 198/813-14): “Şu’be’ye (ö. 160/776); Kimlerin hadîsi terkedilir? diye sorulduğunu, Şu’be’nin de cevap olarak: “Bilenlerden rivâyet ettiği halde bilinenler onu bilmiyorsa ekseriyetle hadîsi terkedilir. Hadîste ithâm edilirse, hadîsi terkedilir. Hatası çok olduğunda hadîsi

terkedilir. Bir hadîs rivâyet ettiğinde hatası konusunda icmâ edilirse, hadîsi terkedilir. Bunun dışındakilerden rivâyet et.”¹ dediğini işittiğini ifade etmiştir.

Bu meyanda râvînin gerek hadîsin aslıyla gerek bir cüz’i ile teferrüd etmesiyle oluşan ferd, ğarîb, münker, ziyâdetü’s-sika ve şâz gibi hadîs usûlündeki birçok ıstılahın membaı teferrüd çerçevesinde şekillenir. Bu çalışma ile zikredilen ıstılahların teferrüd ile nasıl bir bağının olduğu ve her birinin kendi başına bir başlık olmasının nasıl kemaliyet bulduğu izah edilmeye çalışılacaktır.

Çalışmamız, muhaddislerin metodunu, uyguladıkları kural ve kaidelere bağlılıklarının, görüşlerindeki derinliğin ve hükümlerindeki inceliğin keşfedilmesine katkı sağlayacaktır. Bununla beraber her ne kadar lafızların beyanında ve ibarelerde ihtilaflar olsa da hadîs nakdi metodunun aynı olduğu görülecektir.

Gerek teorik gerekse de pratik olarak bu kadar önemli bir mevkiye sahip olan ve kavram olarak son dönemlerde kullanılan “Teferrüd” kavramı hakkında özellikle Türkiye’de detaylı bir çalışmanın yapılmayışı, bizi böyle bir konunun araştırılmasına sevk etmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bir hadîs usûlü terimi olan Teferrüd’ün doğru şekilde anlaşılması için araştırılarak mahiyetinin ve farklı kullanım alanlarının ne olduğunun ortaya koyulması önemlidir. Hadîs usûlü eserlerinde teferrüd hakkında âlimlerin farklı kullanımları olmasıyla beraber değişik tanımlar yapılmış ve örnekler gösterilmiştir. Bu itibarla “Teferrüd” kavramının tanım ve manasının net bir şekilde ortaya konulması, kavramın doğru şekilde anlaşılabilmesi için son derece önemlidir. Böylece söz konusu ıstılahın ortaya çıkışından itibaren bütün tarihsel serencamı ortaya konularak zamanla geçirdiği daralma ve gelişmesinin izini sürmek hedeflenmektedir. Bu sayede hadîs usûlü eserlerinde konunun teorik olarak işlenişi ile rivâyetler özelinde ulemanın konuya pratik olarak yaklaşım biçimi arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmaktadır.

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü’rî, *Ma’rifetü ‘Ulümü’l-hadîs*, (thk. Seyyid Muazzam Hüseyin), Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1397/1977, 62; Ebü’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî* (thk. Hemmâm Abdürrahîm Saîd), Mektebetü’l-Menâr, Ürdün, 1407/1987, 1: 400.

3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızın muhtevası doğrudan ve dolaylı olarak hadîs, usûl, lügat, ricâl ve tabakat gibi geniş bir alandaki kaynağa müracaat etmeyi gerektirmiştir. Bu meyanda teferrüd ve ona bağlı olan kavramların kök itibariyle ne anlam ifade ettiklerini öğrenmek için lügat kitaplarına başvurulmuştur. Öncelikle Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitabu'l-Ayn*'ı, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-'Arab*'ı, Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü'l-muhît*'i, Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) *Tâcü'l-'arûs*'u ve Ahmet Muhtar'ın (ö. 1424/2003) *Mu'cemu lugati'l-arabiyyeti'l-muasere*'si gibi kaynaklara müracaat edilmiştir.

Konumuz hadîs usûlü alanıyla doğrudan ilişkisi olduğundan dolayı öncelikli kaynaklarımız hadîs usûlü kaynaklarıdır. Bunlar arasında özellikle mütekaddimûn döneminde kaleme alınan Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetü 'Ulûmü'l-hadîs*'i, Ebû Ya'lâ Halîlî'nin (ö. 446/1055) *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'i'l-hadîs*'i, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifaye fî İlmi'r-Rivaye*'si yer almaktadır. Müteahhirûn dönemi eserlerinden bu çalışmada en çok başvuru alan kaynaklar ise; İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ma'rifetü envâ'i 'Ulûmü'l-hadîs*'i, Zehebî'nin (ö. 748/1348), *el-Mûkızâ fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs*'i, İbn Receb'in (ö. 795/1393) *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*'si, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî Mustalahi ehli'l-eser*'i ve Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *Fethu'l-muğîs* adlı eserleri teşkil etmektedir.

Adı geçen bu eserler teferrüd kavramının ıstılahlaşması sürecinde mühim bir yere sahip olmaları ve bu konuda önemli görüşler ihtiva etmeleri nedeniyle özellikle zikredilmiştir. Bununla beraber teferrüd ederek rivâyet edilen hadîslerin sened tariki verilmiş ardından hadîslerin hangi kaynaklardan nakledildiği kaydedilmiş ve ricâl âlimleri tarafından yapılan değerlendirmeler aktarılmıştır. Bunlara kaynak olarak da Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-kebîr*'i, İbn Ebû Hâtîm'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dî'l*'i, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sikât*'ı, Mizzi'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl*'i, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Târîhu'l-İslâm, Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, el-Kâşif, el-Muğnî fî'd-du'afâ'* ve *Tezkiretü'l-huffâz* adlı eserleri başta olmak üzere daha başka ricâl eserlerinede yeri geldikçe başvurulmuştur.

Çalışmamıza aynı zamanda temel hadîs kaynaklarıyla Abdulcevâd Hemâm'ın *et-Teferrüd* adlı eseri ile gerek kavramlar gerek hadîs ricâli hakkında detaylı bilgiler sunan

Diyanet İslâm Ansiklopedisi'ne başvurulmuştur. Bununla beraber Türkçe kaynaklarımızdan Mücteba Uğur'un *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, Abdullah Aydınlı'nın *Hadîs İstilahları Sözlüğü* ve Talât Koçyiğit'in (1927-2011), *Hadîs İstilahları* ile *Hadîs Usûlü*, adlı eserleri önemli bir yere sahiptir. Buna ilave olarak *e-kitaplara*, *el-Mektebetü's-Şâmile* ve *Cevâmiu'l-kelim* gibi elektronik ortamdaki programlara ve internet sitelerine başvurulmuştur.

I. BÖLÜM

TEFERRÜDÜN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ, SEBEPLERİ VE ÇEŞİTLERİ

1.1. Teferrüd'ün Anlamı

Bu kısımda teferrüd kavramının tanımı yapılırken söz konusu kavramın öncelikle lügavî manası incelenecek, akabinde terim manası verilip günümüzde yaygın şekilde kullanımının nasıl olduğu izah edilecektir.

1.1.1. Lügat Anlamı

Teferrüd, “tek, yegâne, çiftin yarısı”² anlamındaki *Ferede* (فرد) Kökünün *tefa'ul* (تفعل) babından, mastar olarak elde edilmiş *humâsî lâzımî* bir kelimedir.³Ferd'in çoğulu *Efredu – Furada* (فردى – أفرد) kalıplarındadır.⁴ Aynı kelime Kur'ân-ı Kerîm de “tek başına” (En'âm 6/94), “tek olarak” (Meryem 19/80, 95; Enbiyâ 21/89) ve “teker teker” (Sebe' 34/46) gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bir nesne hakkında “*Hâzâ ferdun* (هذا فرد)”

² Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (thk. Muhammed Naim el-Araksusi), Müessesetü'r-risâle, 1426 /2005, 306.

³ Ebü Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî), *Kitabu'l-Ayn*, (thk. Mehdi el-Mahzumi, İbrahim es-Samerrai) Dârü'l-Mektebeti'l-Hilal, Beyrut, 1408/1988, 8: 24; Ahmet Muhtar Abdulhamid Ömer, *Mu'cemu lügati'l-arabiyyeti'l-muasere*, Âlemü'l- Kütüb, 1429/2008, 3: 1686; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (thk. Muhammed Avd Mur'ab), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1421/2001, 14: 70; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, T.D.V.Y, Ankara, 1992, 92; Selahaddin Polat, “Ferd”, *DİA*, 1995, 12: 368.

⁴ Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî el-Hamevi, *el-Misbâhu'l-munîr fî ğarîbi şerhi'l-kebîr*, Mektebetü'l-'İlmiyye, Beyrut, 2: 466.

denildiği zaman onun yalnız, yegâne ve tek dâne olduğu anlaşılır.⁵ Aynı zamanda “Şey’un *ferdun* (شيء فرد)” denildiğinde de dünyada misli ve benzeri olmayan şey anlaşılır.⁶

Sözlük anlamı itibariyle *ferd* kelimesi “bir, yegâne, eşi ve benzeri olmayan” gibi anlamlara gelmekte, bu kökten türetilen *teferrüd* kelimesi ise “*infirâd*” ile birlikte “tek kalmak, bir işi yalnız başına yapmak” manasına gelmektedir.⁷ “*Ferede bi’l-emri* (فرد بالأمر)” denildiğinde; “Bir işte sorumluluğu yalnız başına yüklenip, o işte kendisini has kılmak” manası anlaşılır.

Teferrüd kelimesi kök itibariyle *sülâsi* mücerred (فرد) olarak kullanıldığı gibi; *rubâî*, *humâsî* ve *südâsî* kalıplarıyla *mezîd* olarak da kullanılabilir.⁸

1.1.2. Terim Anlamı

Araştırma konumuz olan *teferrüd* kavramı için Ulûmü’l-hadîs kitaplarında özel bir tanım yapılmamıştır. Ancak *ilel*, *ricâl*, *tarih*, *tahrîc* ve *meşihat* kitaplarında bazı hadîs istihlalarıyla beraber zikredilmiştir. *Ma’rifetü’l-ğarîb* veya *ma’rifetü’l-efrâd* gibi başlıklar altında dile getirilen husus, *teferrüd* olgusunun değil de *teferrüd* başlığı altında zikredilebilecek diğer alt başlıkların, başka bir ifadeyle *teferrüd* olgusundan neş’et eden istihlaların tarifidir.⁹ Çünkü *teferrüd* *ferd* râvî için kullanılan sıfattır. Fakat *ferd* râvînin *teferrüd* ederek râvâyet ettiği hadîs ise râvînin durumuyla alakalı olarak *ferd*, *ğarîb*, *şâz*, *münker* ve *ziyâdetü’s-sika* gibi çeşitli istihlalarla takdim edilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse; *teferrüd*, râvînin rivâyette tek kalışını ifade eden bir terimdir. Bu tek kalışın

⁵ İbn Manzûr Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü’l-‘Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414/1994, 3: 331; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 92.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 3: 331.

⁷ Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs* (thk. Komisyon), Dâru’l-Hidâye, Ts, 8: 482.

⁸ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü’l-luğa ve sîhâhu’l-‘Arabiyye* (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Dâru’l-İlmi li’l-Melayin, Beyrut, 1407/1987, 2: 518.

⁹ Muhittin Düzenli, “Hadîs Metodolojisinde *Teferrüd* Kavramına Yönelik Kullanılan Tâbirler,” *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2006, c. 5, sy. 4, s. 25.

nerede ve nasıl meydana geldiğinin cevabı ise teferrüden neş'et eden ıstılahları ilgilendirmektedir. Hadîs usûlü eserlerinde bizatihi teferrüd olgusunun tarif edilmemesinin nedeni de budur.¹⁰

Muhaddisler teferrüd kavramı için *ferede* (فرد) kökünden türeyen ve ferde delâlet eden birçok ifade kullanmışlar. Bu lafızlardan bazıları doğrudan teferrüde delâlet eder ki bunlar; *ferede* (فرد), *teferrede* (تفرّد), *inferede* (إنفرد), *ferd* (فرد), *efrâd* (أفراد), *teferrüdât* (تفرّدات), *mefârid* (مفاريذ), *ifradât* (إفردات), *hadîsun ğarîbun* (حديث غريب) (Hadîsin sadece bir vecihten rîvâyet edilmesi ya da metninde birziyâdeliğın olması),¹¹ *teferrede bihî fulânun* (تفرد به فلان) (Falanca râvî bu hadîsin rîvâyetinde tek kaldı),¹² *teferrede bihî fulânun an fulânin* (تفرد به فلان عن فلان) (Bu hadîsi falandan rîvâyette fûlan tek kaldı),¹³ *teferrede bihî*

¹⁰ Düzenli, *Teferrüd Kavramına Yönelik Kullanılan Tâbirler*, 25.

¹¹ Ebû Tâlib el-Kâdî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr* (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî v.dğr.), Dâru'n-Nehdeti'l-Arabiyye, Beyrut, 1409/1989, 211, 216, 360; Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Kitâbu'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl* (thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs), Dâru'l-Hânî, Riyâd, 1422/2001, 2: 237, 3: 40; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (thk. Ali Muhammed el-Bacavi), Dâru'l-Marife, Beyrut, 1382/1963, 1: 145, 209, 210, 2: 46, 106, 280, 4: 24; Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et- Tirmizi, *el-Camiu'l-Kebîr- es-Sünen* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-VI, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1417/1998, "Taharet", 17, 38, 40, 43, 55, "Salât", 127, 152, 165, 211, 303, "Vitr", 332, 346, 348.

¹² Tirmizi, "Taharet", 78, 94, 98; "Salât", 303; "Vitr", 343 "Sefer", 394; "Hac", 102; "Libas", 28; "Bir ve Sıla", 46; "Vesaya", 5; "İman", 13; "Tefsirul-Kur'an", 10; "Daavat", 11, 86; "Menakıb", 75; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen* (thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Kamil Kurra Belili) I-VII, Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, Dimaşk, 1430/2009, "Mukaddime", 38 "Taharet", 57, 121; "Salât", 240; "Menasik", 18, 23, 31; "Talak", 27; "Savm", 17; "Vasaya", 5; "Libas", 11; "Hudud", 36; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta* (thk. Muhammed Mustafa el-A'zami), I-VIII, Müessesetü Zâyed b. Sultân el-Neheyân, El-İmarat, 1425/2004, 1: 170, 172, 176; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen* (thk. Şuayb el-Arnaut v.dğr.), I-V, Dâru'r-Risâleti'l-'Alemiyye, Beyrut, 1430/2009, "Ticaret", 2, 10; "Diyet", 10; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'î'r-ricâl* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1400/1980, 1: 272, 3: 45, 6: 67; Kâdî, *İlelü't-Tirmizî*, 211, 216, 360.

¹³ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâa el-Kinânî el-Hamevî, *el-Menhelü'r-revî fi 'ulûmü'l-hadîsi'n-nebevî* (thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Dâru'l-Fikir,

fulânun min eshâbi fulânin (تفرد به فلان من أصحاب فلان) (Fulanın ashabından olan falan bu hadîsi rîvâyette tek kaldı),¹⁴ *hâzâ 'l-hadîsu min efrâdi fulânin* (هذا حديث من أفراد فلان) (Bu, falanınrîvâyet etmede tek kaldığıhadîslerdendir),¹⁵ *inferede bihî* (انفرد به) (Râvinin rîvâyet ettiği hadîsle tek kalması),¹⁶ *huve hadîsun ferdun* (هو حديث فرد) (O hadîs tek râvîden rîvâyet edilmiştir),¹⁷ *huve min efrâd* (هو من افراد) (O tek râvîden rîvâyet edilen hadîslerdendir),¹⁸ gibi lafızlar olupböylece yapılan rivâyetteki tek kalış olgusuna ve

Dımaşk, 1406/1986, 51; Abdullah b. Yûsuf Cüdey', *Tahrîru 'Ulûmi'l-hadîs*, I-II, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1424/2003, 1: 48; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 398.

¹⁴ Cüdey', *Tahriru Ulumi'l-Hadîs*, 1: 48.

¹⁵ Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 101.

¹⁶ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen* (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetü l-Matbuati'l-İslâmî, Haleb, 1406/1986, "Eşribe", 48; Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *Sünen* (thk. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1424/2004, 3: 461; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr*, (thk. Muhammed Abdülmûîd Han) I-IIIIV, Dâiretü'l-Meârifî'l-Usmânî, Haydarâbâd, Ts. 2: 332; 3: 824; 4: 405, 911, 1169; 6: 521; 13: 537; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31. 411, 504; Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehü rivâye fi'l-Kütübi's-sitte* (thk. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir Hatîb), Dârü'l-Kible li's-Sekafeti'l-İslâmiyye - Müessesetu 'Ulûmi'l-Kurân, Cidde, 1413/1992, 1: 74; a. mlf. *el-Muğnî fi'd-du'afâ'* (thk. Nûreddin Itr), I-II, Halep, 1390/1971, 1. 69, 272, 321; 2: 448, 455, Cüdey', *Tahrîru 'Ulûm*, 1: 330, 616; 2: 696, 799.

¹⁷ İbnü's-Salâh Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ma'rifetü Envâ'i 'Ulûmi'l-hadîs* (thk. Nûreddin Itr), Dârü'l-fikr, Beyrut 1406/1986, 77; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfî, *en-Nüket 'ala Mukaddimeti İbni's-Salâh* (Zeynelâbidîn b. Muhammed Belâferîc), I-III, Riyad, 1419/1998, 2: 145; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), I-II, Dârü Taybe, Riyad, 1414/1994, 1: 269, 282; Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî, *Kavâi'dü't-tahdîs min fînûni mustalahi'l-hadîs* (thk. Muhammed Behcet el-Baytâr), Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1380/1961, 129; Cüdey', *Tahrîru 'Ulûm*, 2: 1019; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I-IV, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998, 3: 191; a.mlf. *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), I-IV, Dârü'l-Marife, Beyrut, 1382/1963, 3: 315.

¹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), I-X, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, 10: 547; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 293; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadîs li'l-'İrâkî* (thk. Abdülkerim b. Abdullah el-Hudayr, Muhammed b. Abdullah el-Fehd),

râvînin teferrüd ettiğine işaret etmektedirler. Bu lafızlardan bazıları ise dolaylı olarak yani mana itibarıyla teferrüde delâlet eden lafızlardır ki bunlar da; *hâzâ hadîsun lâ yu'refu illâ min hâzâ'l-vechi* (هذا حديث لا يعرف الا من هذا الوجه) (Bu hadîsyalnızca bu vecihten bilinir),¹⁹ *lâ ne'lemuhu yurvâ an fulânin illâ min hadîsi fulânin* (لا نعلمه يروى عن فلان الا من) (Onu (rîvâyeti) falancadan rîvâyetle değil de sadece filanın hadîsiyle biliyoruz),²⁰ *lem yervihi fulân an fulân illâ fulân* (لم يروه فلان عن فلان الا فلان) (Bu hadîsi, falancadan fulan değil de sadece filan rîvâyet etmiştir),²¹ *lâ na'rîfuhû illâ min hadîsi fulân* (لا نعرفه الا من حديث فلان) (Bunu sadece falancanın hadîsi olarak biliyoruz),²² *lâ na'rîfuhû illâ min hâzel vechi* (لا نعرفه الا من هذا الوجه) (Bu hadîsi sadece bu vecihten

Dârü'l-Minhâc, Riyad, 1426/2005, 2: 14; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), I-XXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985, 8: 199; 13: 209; Cüdey', *Tahrîru 'Ulûm*, 1: 48.

¹⁹ Kâdî, *İlelü't-Tirmizî*, 29, 54, 57, 59, 74, 79, 91, 195, 302, 336, 349, 381; İbn 'Adî Ebû Ahmed Abdullâh el-Cürçânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl* (thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Alî Muhammed Mu'avviz), I-IX, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, 1: 144, 507, 3: 100, 253, 480, 520, 4: 194, 202, 256, 511, 5: 82, 487; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3: 10, 4: 302, 515, 5: 148, 267, 316, 6: 176, 210, 275, 315, 7: 90, 339; İbn Receb, *Şerhu İlel*, 2: 607, 651.

²⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *el-Müsned* (thk. Mahfuz Rahman Zeynullah v.dğr.), I-XVIII, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine, 1988-2009, 1: 312, 372, 434, 462, 478; 2: 37, 105, 174, 179, 200, 211, 246, 3: 118, 279, 362, 4: 9, 62, 91, 133, 310, 344; 5: 16, 21, 336; 6: 160; 7: 21, 25; 8: 159, 177, 265, 388; 9: 31, 416; 10: 171, 388; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *en-Nüket âlâ mukaddimeti İbni's-Salâh* (thk. Rebî' b. Hâdî el-Medhâfî), Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine, 1404/1984, 2: 709; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5: 42, 8: 249.

²¹ İbn Ebû Hâtîm Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-İlel li İbn Ebû Hâtîm* (thk. Said b. Abdullah el-Hamid, Halid b. Abdurrahman el-Cerisi), Metabiu'l-Humaydi, 1427/2006, 1: 88, 479, 527, 549; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1: 391, 2: 214, 311, 3: 482, 7: 337, 371, 8: 50; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1: 353, 507, 2: 86, 124, 246, 264, 4: 45.

²² Bu kavram Tirmizî'nin es-Sünen adlı eserinde 242 defa istihdam edilmiştir. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3: 83, 256, 386, 396, 4: 130, 5: 155, 277, 335, 6: 167, 458; İbn Adî, *el-Kâmil*, 4: 512; İbn Ebû Hâtîm, *İlel*, 1: 476, 541, 574; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib*, I-XII, Matbaatu Dairatu'l-Mearif en-Nizâmî, Haydarabad, 1326/1908, 2: 155, 3: 340, 5: 25, 12: 447; Cüdey', *Tahrîru 'Ulûm*, 2: 667; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1: 159; 3: 474; Zerkeşi, *en-Nüket*, 1: 370; 2: 305; İbn Receb, *Şerhu İlel*, 2: 573, 574, 607, 609, 628; Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî*, 2: 637.

biliyoruz),²³ *lem yervihi fulân illâ fulân* (لم يروه فلان الا فلان) (Bu hadîsi sadece fulan rîvâyet etti),²⁴ *leyse fi'l-bâbi illâ min hadîsi fulân* (ليس في الباب الا حديث فلان) (Bu konuda sadece falancanın hadîsi vardır),²⁵ *leyse yervihi ehadun illa fulânun* (ليس يرويه أحد إلا فلان) (Bu hadîsi falancadan başka rîvâyet eden olmadı),²⁶ *lâ na'lemu haddese bihî illâ fulân* (لا نعلم) (Bu hadîsi sadece falancanın tahdis ettiğini biliyoruz),²⁷ *ennehu lâ yutâbeu aleyhi* (أنه لا يتابع عليه) (Hadîsinin mütâbî'i yoktur),²⁸ *lem yekau illâ min rivâyeti fulânin* (لم يقع إلا من رواية فلان) (sadece falancanın riyetinde vardır),²⁹ *lâ e'lemu men haddese bihî ğayruhu* (لا أعلم من حدث به غيره) (Bu hadîsi ondan başka kimsenin tahdis ettiğini

²³ Kâdı, *İlelü't-Tirmizî*, 29, 54, 57, 59, 74, 79, 91, 195, 302, 336, 349, 381; İbn Dakiku'l-İd Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Küsî, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh* Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Ts. 10; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *İhtisâru 'Ulûmü'l-hadîs* (thk. Mahir Yasin el-fehl), Darü'l-Meyman, Riyad, 1434/2013, 114, 120; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî Mustalahi ehli'l-eser* (thk. Nûruddîn İtr), Matbaatu's-Sabâh, Dimeşk, 1421/2000, 67; Sehâvî, *Fethu'l-muġîs*, 1: 120-121, 166; 3: 80; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 168, 176; Zerkeşî, en-Nüket, 308, 309, 370; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1: 144, 507, 3: 100, 253, 480, 520, 4: 194, 202, 256, 511, 5: 82, 487; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3: 10, 4: 302, 515, 5: 148, 267, 316, 6: 176, 210, 275, 315, 7: 90, 339; İbn Receb, *Şerhu İlel*, 2: 607, 651; Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-) meşâhîr ve'l-a'lâm* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2003, 2: 350, 5: 124; a.mlf. *Mizânü'l-i'tidâl*, 2: 54 4: 415; Nûruddîn İtr, *Menhecü'n-Nakd fî 'Ulûmü'l-hadîs*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1430/2009, 397, 401, 431.

²⁴ İmam Mâlik, *Muvatta*, 1: 172; İbn Adî, *Kâmil*, 1: 353, 2: 86, 4: 249, 5: 456, 6: 139, 270; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2: 311, 10: 274; İbn Ebû Hâtîm, *İlel*, 1: 460, 2: 237.

²⁵ Kâdı, *İlelü't-Tirmizî*, 93.

²⁶ Ebü Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr* (thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut, 1404/1984, 3: 245, 4: 305; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1: 176; İbn Ebû Hâtîm, *İlel*, 4: 331;

²⁷ İbn Hacer, en-Nüket, 2: 709; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6: 67; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1: 370.

²⁸ İbn Receb, *Şerhu İlel*, 1: 160; 2: 582, 786; Sehâvî, *Fethu'l-muġîs*, 1: 127; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12: 287; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2: 178.

²⁹ İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'iyi'l-kebîr* (thk. Ebü Asım Hasan bin Abbas), Müessesetü Kurtuba, Mısır, 1416/1995, 1: 360.

bilmiyorum),³⁰ *lem yuṣârikhu fîhi ġayruhu* (لم يشاركه فيه غيره) (Onun, bu rîvâyette ortağı yok),³¹ *lem yervihi an fulânin ġayri fulânin* (لم يروه عن فلان غير فلان) (Bu hadîsi falancadan, fûlandan başka rîvâyet eden olmadı),³² gibi ifadeler olup, yapılan rivâyette râvînin tek kaldığına işaret edilmiştir.

Kaynaklarda hadîs âlimlerinin teferrüd kavramını şu manalarda kullandıklarını görüyoruz.

1. Hadîsin tamamıyla teferrüd etmesi; yani şahit ve mütâbaat olmaksızın hadîsin tek bir tarikle gelmesi.³³
2. Senedin herhangi bir tabakasında teferrüdün meydana gelmesi; râvînin rivâyetini muayyen veya meçhul olan bir şeyhten rivâyet etmesiyle teferrüd etmesi.³⁴
3. Râvînin hadîsin senedinde veya metninde ziyâdelik yaparak teferrüd etmesi; genel olarak ziyâdelik, mürsel olan bir hadîsi mevsûl olarak, mevkuf olan bir hadîsi merfû olarak rivâyet etmek ya da senede bir râvî eklemekle olur.

³⁰ Bezzâr, *Müsned*, 1: 264; 9: 96; 10: 54; 11: 114, 163; 13: 182; 14: 58; 16: 135; 18: 114

³¹ Bezzâr, *Müsned*, 14: 151; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, v.dğr.), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1379/1960, 5: 228; İbn Hacer, *Nuket*, 1: 42.

³² İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, 89, Zehebî, *el-Mûkaza fî 'ilmimustalahi'l-hadîs* (thk.Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetu Matbuati'l-İslamiyye, Haleb, 1412/ 1992, 1: 43; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 1: 48, 100; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2: 311; 3: 482; 7: 337, 371, 8: 50; 10: 274; 12: 171; 14: 169; 15: 307; 16: 55, 428; 17: 142, 356; 18: 46, 310, 428; 19: 321; 22: 248, 309, 398, 486; 23: 373, 531; 24: 94; 25: 43...

³³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* (thk. Muhammed Osmân el-Hişt), Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985, 43; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2: 37; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, 88; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 291; Kâsımî, *Kavâi'dü't-tahdîs*, 128; Ömer (Tâhâ) b. Muhammed b. Fettûh el-Beykûnî ed-Dımaşkî, *Şerhu Manzûmeti'l-Beykûniyye* (der. Abdullah Sirâceddin), Mektebetu Dâri'l-Fellâh, Haleb, 1430/2009, 134; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî el-Hasenî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyânî meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe* (thk. Muhammed Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî), Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrût, 1421/2000, 114; İtr, *Menhecü'n-nakd*, 400; Muhammed Accac el-Hafîb, *Usûlu'l-Hadîs 'Ulûmuhû ve Mustalahuhû*, Dârü'l-Fikir, Beyrût, 1426-1427/2006, 236; Abdullah Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, M.Ü.İ.F.V, İstanbul, 2009, 313.

³⁴ Talât Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, A.Ü.İ.F.Y. Nr. 146, s. 108; Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, Mektebetü'l-meârif, Riyad, 1417/1996, 28; Muhammed Accac, *Usûlu'l-Hadîs*, 236; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 50; Polat, "Ġarîb", *DİA*, 1996, 13: 375; a.mlf. "Ferd", *DİA*, 12: 369.

Metindeki ziyâdelik ise râvînin zikretmediği bir cümle veya bir kelimeyi zikretmekle olur.³⁵

4. İster senedde ister metinde olsun râvînin diğer râvîlere muhâlefet etmesidir. Diğer râvîler, bu râvîye tabî rivâyette bulunmadığı zaman muhaddisler bu hadîsi de teferrüd diye isimlendirirler. Bu şekilde teferrüd olunan bir rivâyete hatası kesin veya evhamlı olan başka bir râvînin rivâyeti mütâbî olsa bile, böyle bir râvînin zayıflığından dolayı, bu mütâbaat da teferrüd ismini almıştır.³⁶
5. Bir şehir veya bölge halkının herhangi bir hadîsi rivâyet etmede teferrüd etmeleri ya da hadîsin sadece bu şehir veya bölge halkı tarafından bilinmesi.³⁷
6. Râvînin kendisinden başka hiçbir râvînin rivâyet etmediği bir nüsha ile senedi zikretmesi. Râvînin güvenilir olup olmaması veya teferrüd olunan nüshanın sahih veya zayıf olması bu durumu değiştirmez.³⁸

İlk olarak muhaddisler genellikle zikrettiğimiz bu durumlar sebebiyle münferid râvînin hücceti sabit, sika bir imâm olmasına veya kendisinden önceki râvîye göre güvenilirliği az, sadûk, zayıf ve müttehim olmasına bakmaksızın teferrüd kavramını

³⁵ İbn Kesîr, *İhtisârü 'Ulûm*, 257; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, 85-88; Cüdey', *Tahrîru 'Ulûm*, 2: 673-675; Kâsımî, *Kavâi'dü't-tahdîs*, 128; İbn Receb, *Şerhu İlel*, 1: 207-208; İbn Hacer, *Nüket*, 1: 100-101.

³⁶ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, 79; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 65; a.mlf. *Nüket*, 1: 236; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1: 26; Koçyiğit, *Hadîs İstilahları*, 108, 406; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 262; Polat, "Mütâbaat", *DİA*, 2006, 32: 180-181.

³⁷ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, 89; İbn Kesîr, *İhtisârü 'Ulûm*, 169-170; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 291; Beykûnî, *Şerhu Manzûme*, 136; Kettâni, *Risâletü'l-müstetrafe*, 114; Muhammed Accac, *Usûlu'l-Hadîs*, 236-237.

³⁸ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, 80, 169; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 93; Nevevî, *Takrîb*, 41; Kâsımî, *Kavâi'dü't-tahdîs*, 131; İbn Cemâa, *Menhelü'r-revî*, 51; Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî, *Şerhu't-tebsira ve't-tezkira* (thk. Abdullatif el-Humeym, Mahir Yasin Fahl), *Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1423/2002, 1: 251; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2: 12; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 276; Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih el-Lübnânî, *'Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuh* (trc. M. Yaşar Kandemir) D.İ.B.Y, Ankara, 1981, 172; Koçyiğit, *Hadîs İstilahları*, 108-109, 405-406; Bu kısım; râvîler tarafından ferd-i muhâlif olarak isimlendirilmiştir. Ferdi muhâlif: bir râvînin kendisinden daha üstün râvîlerin rivâyetlerine aykırı olarak tek başına rivâyet ettiği hadîstir (Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 63-64; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, 79). Dolayısıyla teferrüd eden râvînin adalet ve zabt yönlerinden güvenilir bir kimse olması halinde de rivâyeti ferd-i muhâlif kabul edilir. Ferd-i muhâlif, merdûd ve münker haberler cümlesinden olup, şâzzın bir çeşididir (Nevevî, *et-Takrîb*, 40).

kullanmışlardır. İkinci olarak karşılaştığımız bir hadîse ferd dediğimiz zaman onun sahih, makbûl veya zayıf merdûd olduğu kastetmiş oluruz. Muhaddisler ise genelde ferd kelimesini bir hadîs için kullandıklarında o hadîsin merdûd veya kendisinde bir müşkil bulunduğunu kastetmiş olurlar.

Mütekhdim ve müteahhir âlimlerin, teferrüdü ifade etmek için kullandıkları terimleri ve görüşlerini beyan ettikten sonra mevzuyla alakalı muâsır âlimlerden Hamza el-Melîbârî ve Abdulcevâd Hemâm'ın tanımlarına da göz atalım.

Muâsır âlimlerden ilk olarak Melîbârî'nin tanımını görüyoruz. O teferrüdü şöyle tanımlamaktadır: “Bir râvînin kendisinden başka râvîlerin rivâyet etmediği bir hadîsi rivâyet etmesidir.”³⁹ Melîbârî'nin bu tanımı teoride rivâyete vakıf olan râvîlerin ve hadîs eleştirmenlerinin kullanımına uygundur.

İkinci olarak ise verilen bilgiler ışığında teferrüd kavramının tam olarak nasıl meydana geldiğini, pratikte nasıl gerçekleştiğini açık ifadelerle beyan eden Hemâm'ın tanımını görüyoruz. Kendisi teferrüdü şöyle tanımlar:“Teferrüd senedin aslında veya bir cüz'ünde⁴⁰ muhâlefet olsun veya olmasın⁴¹, isnad yahut metne yapılan bir ziyâde ile

³⁹ Hamza Abdullah el-Melîbârî, *el-Muvâzenetü Beyne'l-Mütekhdimîn ve'l-Müteahhirîn fî Tashîhi'l-Ehâdis ve Ta'lîliha*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1422/2001, 71. Melîbârî, *el-Muvâzene* isimli çalışmasında ilk dönem muhaddisleriyle daha sonraki âlimlerin ve günümüzde yaşayan bazı kimselerin sahih hadîs anlayışlarını karşılaştırmıştır.

⁴⁰ Hadîsin aslında oluşan teferrüde teferrüd-ü mutlak denir. Hadîsin bir kısmında oluşan teferrüde ise teferrüd-ü nisbî denir. (Nevevî, *et-Takrîb*, 43; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 2: 37; İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, 88; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 291; Kâsımî, *Kavâi'dü't-tahdîs*, 128; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 56-57; Beykûnî, *Şerhu Manzûme*, 134; Kettâni, *Risâletü'l-müstetrafe*, 114; Itr, *Menhecü'n-nakd*, 400; Muhammed Accac, *Usûlu'l-Hadîs*, 236; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 93-94; Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, 109-110; Aydınlı, *Hadîs İstılahları*, 57; Subhî Sâlih, *'Ulûmu'l-hadîs*, 190.)

⁴¹ Münferid râvî rivâyet ettiği hadîste bazen kendi dışındakilere muhâlefet edebilir. Bu durum iki şekilde karşımıza çıkar. İlk olarak Sika olan münferid râvînin kendinden daha sika olan râvî veya râvîlere muhâlif olarak rivâyet ettiği hadîs ki bu Şâz'dır. İkinci olarak ise zayıf bir râvînin sika râvîye muhâlif olarak rivâyet etmesidir ki bu da Münker'dir, (İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, 79; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 65; a.mlf. *Nüket*, 1: 236; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 1: 26; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 262, 272, 373; Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, 108, 406; Aydınlı, *Hadîs İstılahları*, 108; a.mlf. “Şaz”, *DİA*, 2010, 38: 385; Subhî Sâlih, *'Ulûmu'l-hadîs*, 165, 171; Tahhân, *Teysîru Mustalah*, 97; Mehmet Efendioğlu, “Münker”, *DİA*, 2006, 32: 13-14; Polat, “Mütâbaat”, *DİA*, 2006, 32: 180-181)

veya ziyâdesiz⁴² sika yahut bunun altındaki râvîler tarafından⁴³, başka râvîlerin mütâbaatı olmaksızın tek bir râvî tarafından ve tek bir tarikten nakledilme durumudur.”⁴⁴

1.2. TEFERRÜDÜN SEBEPLERİ VE ÇEŞİTLERİ

Bu kısımda teferrüdün sebepleri ve çeşitleri üzerinde durulacaktır. Hadîste; sahâbî kaynaklı, zabt problemi, mana ile rivâyet, idrâc, iğrablık oluşturma, tedlîs ve râvînin meşhur olmaması gibi sebeplerden dolayı teferrüd oluşmaktadır. Çeşitlerine gelince; hadîsin zatında, münferîd râvînin durumuna göre, muhalefetin bulunup bulunmaması ve kabul ve red açısından teferrüd olmak üzere dört kısma ayrılır. Şimdi bunlara ayrıntılı olarak bakalım.

⁴² Sika râvînin rivâyet ettiği hadîste kendi dışındaki râvîlerin rivâyet etmediği bir ziyâdelikle hadîsi nakletmesine Ziyâdetü's-sika denir. Bu ziyâdelik senette munkatî' hadîsi mevsûl, mevkuf hadîsi merfû yapmak veya hadîsi rivâyet eden râvîlerin zikretmediği bir râvîyi senede eklemek suretiyle oluşabilir. Metinde yapılan ziyâdelik ise râvîlerin zikretmediği bir kelime veya cümleyi zikretmekle olur. Metinde yapılan ziyâdelik senette yapılan ziyâdeden daha açıktır (İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûm*, 257; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, 85-88; Cüdey', *Tahrîru 'Ulûm*, 2: 673-675; Kâsımî, *Kavâi'dü't-tahdîs*, 128; İbn Receb, *Şerhu İlel*, 1: 207-208; İbn Hacer, *Nüket*, 1: 100-101; Tahhân, *Teyisîru Mustalah*, 137; Salih Karacabey, "Ziyâdetü's-sika", *DİA*, 2013, 44: 486; Aydınlı, *Hadîs Istılahları*, 164; Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, 476).

⁴³ Münferid râvî tarafından rivâyet edilen hadîsin râvîsini cerh ve ta'dîle tabi tutmaksızın yaptığı rivâyet, teferrüd sayılır. Fakat bu râvî sika olabileceği gibi saduk, münker ve sirkatü'l-hadîs de olabilir. (İbn Receb, *Şerhu İlel*, 2: 582; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3: 537; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2: 398; 7: 12; Kâsımî, *Kavâi'dü't-tahdîs*, 128; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn* (thk. Hamdî b. Abdülmecîd b. İsmâil es-Selefi), *Dârü's-Semîi*, Riyâd, 1420/2000, 1: 112; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23: 581; İbn Cemâa, *Menhelü'r-revî*, 51).

⁴⁴ Râvînin mütâbaatının olmaması onu münferid hale getirip yapacağı rivâyetle teferrüd etmesine sebebiyet verir. Aynı zamanda, rivâyetin tek bir kişi tarafından yapılmasıyla hem teferrüd kavramının manaları oluşur hem de ferdî şekillerin düzeldiği eksen meydana gelir (Kâsımî, *Kavâi'dü't-tahdîs*, 128). Her ne kadar teferrüd, başkalarının rivâyet etmediği bir şeyi nakletmekle olsa da ancak râvîler arasında teferrüd, genellikle adalet ve zabtı zayıf olup cerh edilmiş ve itham olunan râvîlerden oluşur (Abdulcevâd Hemâm, *et-Teferrüd fî rivâyeti'l-hadîs ve menhecu'l-muhaddisîn fî kabûlihi ev reddihî*, *Dârü'n-Nevâdir*, Beyrut, 2008, 90).

1.2.1. Teferrüdün Sebepleri

Hadîs rivâyetinde genel olan durum bir rivâyetin farklı senedlere, mütâbeata ve şevâhitlere sahip olmasıdır. Özellikle de bu durum sahabe dönemi ve hadîs talebelerinin çok olduğu, hadîs rivâyetinin yayıldığı tâbiîn ve tâbiînden sonraki dönemde görülmüştür. Bu dönemde râvîler, başkalarının rivâyet etmediği bir rivâyeti veya hadîsin sadece bir kişide olduğunu ya da bu kişinin âlî isnada sahip olduğunu duyduklarında onu almaya böylelikle de esahhu'l-esânîd'e ulaşmaya gayret gösterirlerdi.⁴⁵ Ayrıca bu dönemlerde âlimler hadîs yolunda rihle yapmaya, âlî isnadları araştırmak ve farklı isnadları toplamaya teşvik ederlerdi.⁴⁶ Nitekim sahabeden Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ö. 49/669) Rasûlullâh (s.a.s.)'den işittiği bir hadîsi teyit etmek için Medine'den Mısır'a rihle yapması⁴⁷ ve Câbir b. Abdullah'ın (ö. 78/697) da duyduğu bir hadîsi Abdullah b. Uneys'in (ö. 54/674) ağzından işitmek için bir ay süren yolculukla Şam'a gidip dönmesi⁴⁸ gibi durumlar hadîs toplamının başta gelen şartlarından olmuştur. Tâbiînden hadîsle meşgul olanların çoğu ilk kaynak olan ve farklı ülkelere dağılmış bulunan sahabileri ziyaret ederek Rasûlullâh (s.a.s.)'den işitip rivâyet ettikleri hadîsleri toplamaya gayret etmişlerdir. Saîd b. Müseyyeb'in (ö. 94/713) "Gerektiği zaman bir tek hadîs için günlerce yürüdüğünü" söylemesi İbnu'l-Ecda'nın (ö. 63/683)

⁴⁵ Hemâm, *et-Teferrüd*, 124; Mustafa Karataş, "Hadislerde İsnad Sistemi", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 39, sy. 4, D.İ.B.Y, 2003, s. 81.

⁴⁶ Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 256; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2: 605; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3: 344-347; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 321-322; Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, 31; İbrahim Hatiboğlu, "Rihle", *DİA*, 2008, 35: 106-107. (Hadis öğrenmek, âlî isnad elde etmek, tek bir hadisin çok sayıda tarikine ulaşmak, râvî hakkında bilgi edinmek gibi amaçlarla yapılan ilmî yolculukla er-Rihle fi talebi'l-hadîs kavramıyla ifade edilmektedir. Hadis uğruna yolculuk yapan âlimler rahhâle, cevvale tavnâfu'l-ekâlîm gibi kavramlarla anılmışlardır. Yücel, *Hadis Tarihi*, İFAV, İstanbul, 2018, 50).

⁴⁷ Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî el-Humeydî, *Müsnedü'l-Humeydî* (thk. Hüseyin Selîm Esed), I-II, Dâru s-Sekâ, Dımaşk, 1996, 1: 373; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 3: 425; Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 7.

⁴⁸ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (thk. Muhammed Zuheyr b. Nasır), Dâru'l-Tavk en-Necât, Dimeşk, 1422/2001, "İlim", 19; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-sünne* (thk. M. Züheyr eş-Şâvîş – Şuayb el-Arnaût), I-XV, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1403/1983, 1: 280; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23: 394.

“Bir harf içinde olsa yolculuk ettiğini” belirtmesi, hadîslerin toplanması için sarf edilen gayret titizliği gösteren delillerdendir.⁴⁹

İsnad konusunda ulemanın hassasiyetinin, hadîslerin kayda geçilmesi, kurallarının belirlenmesi ve bu konuda yazılı eserlerin çoğalmasına kadar devam ettiği bilinmektedir.⁵⁰ Bu eserlerden bazıları sahih hadîsleri, bazıları ahkâm ve fikhî hadîsleri, bazıları ise tüm rivâyetleri barındırmaktadır. Böylece sünnetin tamamını korumak hedeflenmiştir. Şevâhidi, rivâyeti ve mütâbeatı farklı olan bir hadîs görüldüğünde bu durum muhaddisler ve ilim ehli tarafından bilinirdi.⁵¹

Ebû Dâvûd konuyla ilgili şöyle demektedir: “Sünen’e aldığım hadîslerin büyük çoğunluğu meşhur hadîslerdir. Bunlar hadîs (ile ilgili eser) yazan herkesçe de meşhurdur. Ne var ki, bu hadîsleri temyize her âlim muktedir olamaz. Bu hadîsleri seçmiş olmak övünmeye değer. Zira Mâlik, Yahyâ b. Said (ö. 198/813) ve hadîs ilminin diğer otoritelerinin rivâyeti de olsa, ğarîb hadîsle ihticac olunmaz. Herhangi bir adam ğarîb hadîsle delil getirirse bile, bu konuda kendisini ta’n edecek, aleyhinde konuşacak kimseler çıkar. Hadîs ğarîb, şâz olduktan sonra, kendisiyle (önceden) delil getirilmiş diye, hükme esas alınamaz. Meşhur, muttasıl ve sahih olan hadîsi reddetmek kimsenin haddi ve hakkı değildir. İbrahim en-Nehâî (ö. 95/713) de ğarîb hadîsin âlimler tarafından görülmediğini söylemektedir.”⁵²

Fakat tek bir tarikle gelip şahidi, mütâbî, onu destekleyen ya da garabetini ve teferrüdünü giderecek bir rivâyetin olmadığı bir hadîs⁵³, muhaddisleri ve bu ilme vakıf olanları şüphelendirmiştir.⁵⁴ Çünkü ferd ve ğarîb hadîslerin çoğu hatalı ve vehm içerdiklerinden dolayı sahih değildirler.⁵⁵ Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855) konuyla alakalı

⁴⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), *Câmi’u beyâni’l-ilm ve fazlihî* (thk. Ebû’l-Eşbâl ez-Züheyri), I-II, Dâru’l-İbni’l-Cevzî, Riyad, 1414/1994, 1: 395-936.

⁵⁰ Uğur, *Hadîs Terimleri*, 321.

⁵¹ Hemâm, *et-Teferrüd*, 125.

⁵² Ebû Dâvûd, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihî* (thk. Muhammed es-Sabbâğ), Dâru’l-Arabiyye, Beyrut, ts. 29.

⁵³ Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem’ûni el-Hasenî el-Cezâiri, *Tevcihü’n-nazar ilâ usûli’l-eser* (thk. Abdülfettâh Ebû Guddê), I-II, Mektebetü’l-Matbûati’l-İslâmiyye, Halep, 1416/1995, 1: 89.

⁵⁴ İbn Receb, *Şerhu İlel*, 2: 582.

⁵⁵ Hemâm, *et-Teferrüd*, 126.

şöyle demektedir: “Eğer hadîs âlimleri ‘Bu hadîs ğarîbtir.’ derlerse, bil ki o hadîs ya hatalıdır ya bir hadîs başka bir hadîse dâhil olmuştur ya muhaddis hata etmiştir ya da hadîsin isnad zinciri yoktur. Hadîs, Şu‘be (ö. 160/776) veya Süfyân (ö. 161/778) tarafından rivâyet edilmiş olsa da durum aynıdır. Eğer âlimlerin ‘bu hadîste sorun yok’ dediklerinin işitersen, o hadîsin sahih olduğunu bil!”⁵⁶

Muhaddisler ferd hadîse hüküm vermek için teferrüdün sebebinin ve çıkış yerini araştırmayı önemsemişlerdir. Eğer teferrüd için inandırıcı bir sebep bulup, teferrüd yapanın zâbit ve mutkin olduğu ortaya çıkarsa bu hal hadîsin sıhhatine zarar vermez.⁵⁷ Fakat teferrüdün râvînin hata ve vehminden kaynaklandığı ortaya çıkarsa o zaman teferrüd yapılan hadîse önem verilmeyip, reddedilir.

Teferrüdün hadîste ve râvîde vaki olmasının bazı nedenleri vardır. Bu nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

1.2.1.1. Sahâbî kaynaklı

Sözlükte bir arada bulunmak sohbet veya arkadaşlık etmek manasına gelen sahâbî kelimesi dördüncü baktan çekimi yapılan sahîbe (صحاب) kök fiilinden türeyen bir isimdir. İsmi faili ise sâhib (صاحب) olarak gelip çoğulu ise sahb, ashâb ve sahâbe olarak kullanılır.⁵⁸ Aynı kelime Kur’anı kerimde birçok ayette geçmekte olup⁵⁹ Rasûlullâh (s.a.s.)’in hicretinden söz edilirken onun arkadaşı Hz. Ebû Bekir’e (يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا), “Üzülme, Allah bizimle beraberdir” dediği belirtilmektedir (et-Tevbe 9/40). Terim anlamına gelince; ilk dönemlerden itibaren birçok âlim, sahâbenin çeşitli tanımlarını yapmış fakat bunların bir kısmı ya pek çok sahâbîyi dışarıda bırakacak kadar dar ya da

⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifaye fi İlmi’r-Rivaye* (thk. Ebû Abdullah es-Suruki, İbrahim Hamdi el-Medeni), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1989, 142.

⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 5: 11; Zehebî, *Siyeru a’lâm*, 6: 82; Hemâm, *et-Teferrüd*, 127.

⁵⁸ Cevherî, *Sihâh*, 1: 161; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1: 519; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 334; Efendioğlu, “Sahabe”, *DİA*, 2008, 35: 491.

⁵⁹ Nisa 4/47; En’am 6/71; A’raf 7/184; Yusuf 12/41; Kehf 18/9, 34, 37, 76; Taha 20/135; Hac 22/51; Sebe 34/46; Zariyat 51/59; Necm 53/2; Kamer 54/29; Vakıa 56/27, 90, 91; Tekvir 81/22.

sahâbî olmayanları kapsayacak kadar geniş tutulduğu için tenkit edilmiştir.⁶⁰ Kısaca ifade etmek gerekirse sahâbî; Hz. Peygamber (s.a.s.)'i peygamberliği sırasında Mü'min olarak gören, mü'min olarak ölen kişiye denir.⁶¹

Her ne kadar teferrüdün ıstılahi mefhumundan sahabenin teferrüd ettiği rivâyeti çıkarsak da sahâbîlerden bazılarının hadîslerde teferrüd etmeleri şu şekilde açıklanabilir: “Sahabe kendilerini eğiten-öğreten bu muallimden, yetiştirip yönlendiren bu mürebbi ve mürşitten, yöneten bu eşsiz liderden ve nihayet Allah yoluna rehberlik yapan, onlara yepyeni bir hayat sağlayan Rasûlullâh (s.a.s.)'den sadır olan bütün söz ve talimatlara önem vermekteydiler. Bu sebeple, sadece onun vaaz, sohbet ve hutbelerini değil, her nerede ve ne sebeple olursa olsun onun beyanlarını dinlemeye, öğrenmeye çalışıyorlardı.⁶² Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) sahabenin bu dikkatini; “Onlar başlarına birer kuş konmuşçasına dinlemekteydiler”⁶³ sözüyle ifade etmektedir. Fakat bazı durumlarda sahâbîlerin çoğu onun yanında olmayıp, onun yaptıklarına ve söylediklerine şahit olmayabiliyorlardı.⁶⁴ Hatta bazen bu duruma tek bir sahâbî şahit olup onu Rasûlullâh (s.a.s.)'den rivâyet ediyordu. Zira onlar hayatın tabi seyri içerisinde kendi işleriyle meşgul olurken Rasûlullâh (s.a.s.) ile birlikte bulunma imkânından mahrum kalmaktaydılar. Nitekim Hz. Ömer bu eksikliği komşusu ile nöbetleşerek telafi ediyordu.⁶⁵ Bu çok özel bir durum olup, sahabenin bu şekilde bir hadîsi rivâyet etmesi ne hadîsin rivâyetine ne de kabulüne bir zarar vermez. Çünkü bir rivâyetin kabul edilebilmesi için râvînin adâlet ve zabt sıfatlarına sahip olması gerekir. Oysaki sahâbenin adâleti ulema tarafından ittifakla sabit olup ihtilafa kapalıdır.⁶⁶ Zabtı ise

⁶⁰ Efendioğlu, “Sahabe”, *DİA*, 35: 491; Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, 82-83.

⁶¹ Uğur, *Hadîs Terimleri*, 334.

⁶² Bünyamin Erul, *Sahabenin sünnet anlayışı*, T.D.V.Y, Ankara, 2008, 150.

⁶³ Buhârî, “Cihâd”, 37.

⁶⁴ Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa'* (thk. Seyyid Sâbık), I-II, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1426/2005, 1: 245.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid), I-XXXXV, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1421/2001, 1: 348; Buhârî, “İlim”, 27; “Mezâlim ve'l-Gasb” 25; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts. “Talak”, 34; İbn Hibbân, *es-Sikât* (thk. Muhammed Abdülmûid Han), I-IX, Dâiretü'l-meârifil-Usmânî, Haydarâbâd, 1393/1973, 2: 85; Itr, *Menhecu'n-Nakd*, 24.

⁶⁶ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahâti ehli'l-eser* (thk. Muhammed Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm), (Abdülfettâh Ebû

tabakalar arasında en yüksek tabakaya sahiptir. Sahâbîlerin rivâyet ettiği hadîslerde hata ve vehme kapılmaları çok nadir bir durumdur.

Sahâbîlerin münferîd rivâyetlerine şunları örnek verebiliriz:

عَنْ أَبِي ذَرٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِيمَا رَوَى عَنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنَّهُ قَالَ: «يَا عِبَادِي إِنِّي حَرَّمْتُ الظُّلْمَ عَلَى نَفْسِي، وَجَعَلْتُهُ بَيْنَكُمْ مُحَرَّمًا، فَلَا تَظَالَمُوا، يَا عِبَادِي كُلُّكُمْ ضَالٌّ إِلَّا مَنْ هَدَيْتُهُ

Ebû Zer (ö. 32/653) (r.a.)’dan rivâyet edildiğine göre Rasûlullâh (s.a.s.)’in Allah Teâlâ’dan rivâyet ettiği kudsî bir hadîste şöyle buyurmaktadır: “*Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram kıldım ve onu sizlere de haram kıldım. O halde, asla birbirinize zulmetmeyin! Ey kullarım! Hepiniz delalet üzeresiniz, yalnız benim hidayete erdirdiğim müstesna! O halde benden hidayet dileyin ki, sizi hidayete erdireyim...*”⁶⁷

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَائِطٍ مِنْ حِيطَانِ الْمَدِينَةِ فَجَاءَ رَجُلٌ فَاسْتَفْتَحَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «افْتَحْ لَهُ وَيَشْرَهُ بِالْجَنَّةِ»...»

Ebû Mûsâ (r.a.) (ö. 42/662-63) söyle demiştir: Ben Rasûlullâh (s.a.s.)’in beraberinde Medine bahçelerinden birinde bulunuyorduk. Birisi geldi ve içeri girmek için izin istedi. Rasûlullâh (s.a.s.): “*Ona kapıyı aç da kendisini cennetle müjdele*” buyurdu...⁶⁸

Sahâbîlerin rivâyet etmiş oldukları bu hadîsler ferd’dir. Şöyle ki bazen onlar ile Allah Rasûlü (s.a.s.) arasında hiç kimse bulunmamaktaydı. Böyle özel sohbet anlarında ortaya çıkan bir rivâyeti nakleden sahâbî bu rivâyetiyle tek kalabilmekteydi. Bundan dolayı yukarıda zikredilen hadîslerde de aynı hal vâkî olduğundan dolayı münferidlik durumu hâsıl olmuştur.

Gudde’nin girişiyle birlikte), Dârü’l-Erkam, Beyrut, 1415/1994, 233; Muhammed Mustafa el-A’zamî, *Menhecu’n-Nakd inde’l-Muhaddisin, İmâm-ı Müslim’in et-Temyiz’i ile beraber*, Mektebetu’l-Kevser, Riyad, 1410/1990, 105; Efendioğlu, “Sahabe”, *DİA*, 35: 495; Polat, “Ferd”, *DİA*, 12: 368.

⁶⁷ Müslim, “Birr”, 55; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35: 332.

⁶⁸ Müslim, “Fedâilu’s-sahabe”, 2403; Buhârî, “Fedâilu Eshabi’n-Nebî”, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 32: 414.

1.2.1.2. Zabt problemleri

Sözlükte; “Bir şeyi sıkı tutmak, alıkoymak, kararlı/basiretli bir şekilde muhafaza etmek, bir sözü iyice belleyip ezberlemek, kaydetmek, doğru bir şekilde telaffuz etmek” manasına gelen zabt (ضبط) kelimesi ikinci baktan (zabeta yezbitu) çekimi yapıp isim ve masdar olarak kullanılır.⁶⁹ Terim olarak ise; “Râvinin kabul görmüş tahammül yollarıyla aldığı bir rivâyeti, aradan uzun zaman geçtikten sonra bile herhangi bir tereddüte düşmeden ve değişiklik yapmadan hocasından aldığı gibi nakletme” özelliğini ifade eder.⁷⁰ Râvinin zabt sahibi olduğu; rivâyetlerinin âdil ve zâbit râvilerin rivâyetlerine uygun olması, hadîsi aldığı kimseye sorularak kontrol edilmesi, bir rivâyetin râviden farklı zamanlarda alınması suretiyle karşılaştırma yapılması, kendisinden o hadîsi duyan ikinci bir şahit istenmesi, râvinin imtihan edilmesi yahut yazılı kaynağa başvurulması gibi çeşitli yollarla bilinir. Her râvinin zabt gücü aynı olmadığı gibi zabt kusurları da aynı değildir. Bu sebeple ilim adamları zabtının kuvvetli veya zayıf oluşu itibariyle râvileri çeşitli derecelere ayırmışlardır. Bu durum hadîslerin sıhhati yönünden değerlendirilmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Çünkü gerek râvinin ve gerekse de rivâyetinin makbûl olabilmesi için zâbt kavramının etkili olduğu söylenebilir.⁷¹

Muhaddisler râvinin zabtını zedeleyen ve metâin-i aşere'den olan beş kusur zikretmişlerdir. Bunlar; kesretü'l-ğalat veya fuhşü'l-ğalat (râvinin rivâyetinde hatasının doğrusundan çok veya eşit olması), fartu'l-gaflet veya kesretü'l-ğafle (hadîsine bilmediği bir şeyi karıştırıldığında bunun farkına varamayacak derecede zabtı sağlam olmayan veya başkalarının telkinini kabul etmesi), vehm (râvinin rivâyet kurallarını

⁶⁹ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 1: 675; Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 7: 23; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 11: 339; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3: 331; Cevherî, *Sihâh*, 3: 1139; Komisyon, İbrâhîm Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemul-vasît*, I-II, Dârü'd-Da'va, İskenderiyye, ts, 1: 533; Erul, “Zabt”, *DİA*, 2013, 44: 61; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 426.

⁷⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 59; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *Zaferü'l-emânî fî Muhtasari'l-Cürcânî* (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Takiyyudin en-Nedvi), Mektebetü l-Matbuati l-İslâmî, Beyrut, 1412/1992, 492; Muhammed Accac, *Usûlu'l-Hadîs*, 150; Erul, “Zabt”, *DİA*, 44: 61; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 426; Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, 466; Aydınlı, *Hadîs Istılahları*, 335.

⁷¹ Erul, “Zabt”, *DİA*, 44: 62.

bilmemesinden dolayı hadîsi yanlış rivâyet etmesi), muhâlefetu's-sikât (râvînin sika râvîlere muhalif rivâyette bulunması), sûu'l-hıfz (hadîsini iyice ezberleyememesi ve rivâyet ettiği hadîslerde isabet ettiği hata ettiğine tercih edilememesi)'dir.⁷²

Râvînin, zabtını zedeleyecek olan bu kusurlardan biriyle hadîs rivâyet etmesi ve hadîsin metninde veya isnadında bozulmalar yapması teferrüd etmesine sebep olur. Bu durum zayıf râvîlerin teferrüd ederek yaptıkları rivâyetlerde çok olup bazı sika imâmın rivâyetlerinde de görülür.

Sika imâmdan vaki olan hataya misal:

حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ زَيْنَبِ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، " أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهَا أَنْ تُؤَافِيَ مَعَهُ صَلَاةَ الصُّبْحِ يَوْمَ النَّحْرِ بِمَكَّةَ "

Ebû Muâviye (ö. 195/811) > Hişâm b. Urve (ö. 146/763) > Babası (ö. 94/713) > Zeyneb b. Ebî Seleme (ö. 73/693) > Ümmü Seleme'den (ö. 62/681) nakledildiğine göre Rasûlullâh (s.a.s.) Mekke'de Kurban bayramı günü sabah namazını kendisiyle birlikte ifa etmesini ona emretmiştir.⁷³

Müslim (ö. 261/875) bu rivâyet hakkında şöyle demiştir: "Bu rivâyette Ebû Muâviye'den kaynaklanan bir vehm vardır. Çünkü Rasûlullâh (s.a.s.) kurban bayramının birinci günü haccettiği zaman sabah namazını Müzdelife'de kılmıştır. Bu, Rasûlullâh (s.a.s.)'in sünneti idi. Bu şekilde olmakla birlikte O nasıl olur da Ümmü Seleme'ye Mekke'de sabah namazını kendisiyle birlikte kılmasını emreder? Allah Resulü o sırada Müzdelife'de namaz kılmıştır ve bu haberin böyle cereyan etmesi olanaksızdır."⁷⁴

Müslim bu hadîsin manasının bozulmasına sebep olarak Ebû Muâviye'nin "(توافي) Kendisiyle beraber kılması" sözü olduğunu ifade ettikten sonra hadîsin sahih halinin yine Ebû Muâviye'den gelen şu rivâyet olduğunu beyan etmiştir: "Rasûlullâh(s.a.s.) Kurban bayramının birinci günü Mekke'de ona sabah namazını

⁷² Thamer Hatamleh, Veysel Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usulü*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2019, 95-97.

⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44: 96

⁷⁴ A'zamî, *Menhecu'n-Nakd*, 186.

kılmasını emretti.”⁷⁵ Yani onun sabah namazını kılmasından memnun olacağını işaret etmiştir.

Zayıf râvîden vaki olan hataya misal:

حَدَّثَنَا ابْنُ هُبَيْرَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ: "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ احْتَجَمَ فِي الْمَسْجِدِ فِي لَيْلَةِ هَيْبَةَ: فِي مَسْجِدِ

بَيْتِهِ؟ قَالَ: "لَا، فِي مَسْجِدِ الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ"

İbn Lehîa (174/790), Zeyd b. Sâbit'ten (ö. 45/665) şöyle tahdis etmiştir: “Rasûlullâh (s.a.s.) mescidde hacamat yaptırdı.” Râvî, İbn Lehîa'ya: “Evinin mescid bölümünde mi?” diye sorunca O: “Hayır Mescidü'n-Nebî'de!” diye cevaplandırdı.⁷⁶

Müslim bu rivâyet hakkında şöyle demiştir: “Bu rivâyet metin ve isnadındaki hatalarından dolayı her yönden bozuktur. Çünkü İbn Lehîa⁷⁷ metindeki kelimeleri ve isnattaki isimleri değiştirmesiyle bilinir. Hadîste geçen “احتجم” (hacamat yaptı) fiili yerine “احتجر” (hücre/oda yaptı) fiili gelmeliydi.⁷⁸

Daha sonra İmâm Müslim doğru rivâyetin şöyle olduğunu belirtmiştir:

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اتَّخَذَ حُجْرَةً فِي الْمَسْجِدِ مِنْ حَصِيرٍ، فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

فِيهَا لَيْلًا حَتَّى اجْتَمَعَ إِلَيْهِ نَاسٌ، ثُمَّ فَقَدُوا صَوْتَهُ لَيْلَةً...

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 72; Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî (ö. 307/919), *Müsnedü Ebî Ya'lâ* (thk. Hüseyin Selîm Esed), I-XIII, Darü'l-Me'mun li't-Tûras, Dimeşk, 1404/1984, 12: 432; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 2: 209.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35: 484.

⁷⁷ Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd ve Abdullah b. Vehb İbn Lehîa'yı güvenilir bir râvî olarak gösterirken Nesâî, Ebû Zür'a, İbn Maîn, İbn Adî ve İbn Ebû Hâtim gibi cerh ve ta'dîl âlimleri onu zayıf saymışlardır. Kütüb-i Sitte müellifleri, ondan aldıkları rivâyetlerin ya meşhur ve güvenilir talebeleri vasıtasıyla gelmesine veya başka bir yolla da nakledilmiş olmasına dikkat etmişlerdir. (Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8: 11-31; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (thk. Dâiretü'l-meârifil-Usmânî- Haydarâbâd), I-IX, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, 1271/1952, 5: 145-147; İbnü'l-Cevzî Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn* (thk. Abdullah el-kadî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406 /1986, 2: 136-137; Nihat Dalgın, “İbn Lehîa”, *DİA*, 1999, 20: 158-159.)

⁷⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 280; Tahhân, *Teysîru Mustalah*, 115; İtr, *Menhecu'n-Nakd*, 445.

“Zeyd b. Sâbit (r.a.) şöyle buyurmuştur: “Rasûlullâh (s.a.s.), kendisine hurma yaprağından ya da hasırdan bir oda yaptı da çıkıp orada namaz kıldı...”⁷⁹

1.2.1.3. Mana ile rivâyet

Hadîsin, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in kullanmış olduğu kelimelerin eşanlamlılılarıyla değiştirilmek veya kelimelere bağlı kalmaksızın içeriği verilerek suretiyle rivâyet edilmesine mânen rivâyet (بالمعنى الرواية) denilir.⁸⁰ İstisnâî bir takım çabalar dışında sahâbe döneminde hadîslerin çoğunun hâfızadan; tâbiûn döneminde ise giderek artan yazma faaliyeti ile birlikte şifâhî ve yazılı sahîfelerden nakledilmiştir. Sahâbe ve tâbiûn dönemlerinde, hadîslerin hâfızadan ve sözlü naklinin doğurduğu bir sonuç olan mânen rivâyet meselesi tabiatı îcâbı gündemde olmuştur. Çünkü hadîslerin Hz. Peygamber’in kullandığı kelimelerin aynîleri ile rivâyet etmek özellikle de uzun rivâyetlerde güç bir iştir.⁸¹

Tâbîîlerden Mekhûl’ün (ö. 112/730) anlattığına göre Ebû’l-Ezher ile birlikte Vâsile b. el-Eska’nın (ö. 85/704) yanına giderek “Bize Hz. Peygamber’den işittiğin, içinde unutma ve karıştırma bulunmayan bir hadîs rivâyet et!” demişler. Vâsile onlara; akşam Kur’ân okuyup okumadıklarını sormuş. Onlar da okuduklarını ve Kur’ân lafızlarında ilave veya noksanlık yapmış olabileceklerini belirtmişler. Bunun üzerine Vâsile şöyle söylemiştir: "Bu Kur'an şu zamandan beri her gün elinizde. Buna rağmen onu iyice öğrenemediğinizi, ilave ve noksanlıkları yaptığınızı söylüyorsunuz. Biz ise Hz. Peygamber'den bir veya iki defa işittiğimiz hadîsleri rivâyet ediyoruz. Bunları size mana üzere nakledersek bu sizin için kâfidir.⁸² demesi ma’nen rivâyetin sahâbe döneminden itibaren var olduğunu kanıtlamaktadır.

⁷⁹ Buhârî, “İ’tisam bi’l-kitabi ve’s-sünnet”, 3; Müslim, “Salâtu’l-Mûsâfirin ve kasruha”, 214; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35: 458-459; Nesâî, “kıyamu’l-leyl ve tatavuu’n-nehar”, 1; Ebû Dâvûd, “Tefrii ebvab şehri ramadan”, 328; Tirmizî, “Salât”, 331; A’zamî, *Menhecu’n-Nakd*, 187-188.

⁸⁰ Aydınlı, *Hadîs İstihlaları*, 257; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 323; Koçyiğit, *Hadîs İstihlaları*, 372;

⁸¹ Özdemir, Veysel, “Hadîslerin Rivâyetinin Mahiyeti: Lâfzen ve Mânen Rivâyetlerin Oranı ile İlgili Değerlendirmeler”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2018, c. XIII, sy. 25, s. 363.

⁸² Hatîb, *el-Kifaye*, 222; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1: 534; Kâsımî, *Kavâi’dü’t-tahdîs*, 222.

Cumhura göre mana ile rivâyet, râvînin Arap lügatını iyi bilmesi, manalara vakıf olması (müradif lafızları kullanması ör. “alime” yerine “arefe” veya “edreke” kelimelerini kullanması), rivâyet edilecek haberin, lafzıyla ibadet olunan hadîs olmaması (ezan ve tahiyyât gibi), hadîsin müteşâbih olmaması, cevamiu'l-kelim türünden olmaması, ezberinde olan hadîs olmaması, (bazılarına göre) merfu hadîs olmaması şartıyla caizdir.⁸³

Mana ile yapılan rivâyetin teferrüdüne gelince; râvî, hadîs hâfızlarınca bilinip meşhur olan (kendisinden başka râvîlerin de rivâyet etmiş olduğu) bir hadîsi aslına uygun olmayan lafızlarla manasını değiştirerek, meşhur olan rivâyeti dışında hadîsi nakletmesidir. Bunun sebebi ise râvînin sahih olmayan bir şekilde hadîsi anlayıp ve anlamış olduğu şekil ile hadîsi rivâyet etmesidir. Böylece râvî bu yanlış anlayışla hadîsi rivâyet edip teferrüd eder.⁸⁴

Örnek:

حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،

قَالَ: «لَا يَرِثُ الْمُسْلِمُ الْكَافِرَ، وَلَا يَرِثُ الْكَافِرُ الْمُسْلِمَ»

İbn Üyeyne (ö. 198/814) > Zührî (ö. 124/742) > Ali b. Huseyn (ö. ?) > Amr b. Osmân (ö. 80/699) > Usâme b. Zeyd (ö. 54/674) > Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu:
“Müslüman kâfire; kâfir de müslümâna mirasçı olamaz.”⁸⁵

Bu hadîsi Zührî'nin bütün râvîleri bu senetle nakletmişlerdir. Fakat Zührî'nin talebelerinden Hüseyim b. Beşir (ö. 183/799)⁸⁶ ise teferrüd edip aynı senedle hadîsi şu şekilde rivâyet etmiştir:

⁸³ İsmail Lüffi Çakan, *Hadis Usulü*, İFAV, İstanbul, 2010, 58. Efendioğlu, “Rivâyet”, *DİA*, 2008, 35: 136-137; Mana ile rivâyetin caiz olduğuyla alakalı olarak Bk. Özdemir, “Hadîslerin Rivâyetinin Mahiyeti: Lafzen ve Mânen Rivâyetlerin Oranı ile İlgili Değerlendirmeler”, 5. Dipnot, s., 363.

⁸⁴ Hemâm, *et-Teferrüd*, 135.

⁸⁵ Buhârî, “Ferâiz”, 26; Müslim; “Ferâiz”, 1614; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36: 76; Mâlik b. Enes, “Ferâiz”, 1891; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen* (thk. Hüseyin Selim Esed ed-Darani), Dâru'l-Muğnî, Riyad, 1412/2000, “Ferâiz”, 29; İbn Mâce, “Ferâiz”, 6; Tirmizi, “Ferâiz”, 15.

⁸⁶ Künyesi Ebû Muâviye olup asıl ismi Hüseyim b. Beşir b. Kâsım es-Sülemî el-Vâstî'dir. Hadîs ilminde meşhûr âlimlerden olup Etbâ'u't-tâbi'ındendir. Hadîs kitaplarında kendisinden çok bahsedilen Hüseyim bin Beşir, Bağdâd'ta ilk hadîs toplayanlardandır. Ayrıca tefsîr, fıkıh ve kırâat ilimlerinde de âlimdir. Hadis ilminde hâfızasının kuvveti ile tanınan ve yirmibin hadisi râvîleriyle birlikte ezbere bilen Hüseyim

“İki (ayrı) dinin bağılları birbirlerine mirasçı olamazlar!”⁸⁷

Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855): ”Hüseyim bu hadîsi Zührî’den bu senetle işitmemiştir.” demiştir.⁸⁸

İbn Hacer (ö. 852/1449) ise: “Nesâî ve onun dışındakiler Hüseyim’in bu hadîste hata yaptığına hükmetmişlerdir. Bana göre Hüseyim doğru manayı söyleme kastıyla ezberinde olan bir lafzı zikretmiştir. Ancak isabet edememiştir. Çünkü telaffuz ettiği lafız duyduğu lafızdan daha kapsamlıdır. Onun böyle yapmasının sebebi ise kendisi Mekke’de Zührî’den birçok hadîs işitmişti fakat onları kayıt altına almamış sadece bir miktarını ezberinde tutabilmiş olmasıdır. Bundan dolayı da Şeyhayn ondan hadîs tahrir etmemişlerdir.”⁸⁹ demiştir.

Görüldüğü üzere bu konudaki teferrüdün sebebi rivâyetin mana ile nakledilmesidir.

1.2.1.4. İdrâc

Sözlükte eklemek, dâhil etmek, ilâve etmek tüketmek, son vermek anlamındaki “derc” (درج) kökünden türeyen “idrâc” (إدراج) kelimesi edrace (أدرج) kipinin mastar kalıbı

b. Beşîr hakkında “sika, sebt, hâfız, kesîrû’l-hadîs, mütakın” gibi ta’dîl lafızları kullanılmakla beraber mana ile rivâyetin yanı sıra çok tedlis yaptığı da ifade edilmiştir. Hüseyim’in hem rivâyetlerinde tedlis yapması hem de söz konu-su hadîsi "an'ane" eda sigasıyla nakletmesi dikkate alındığında, hadîsin zayıf olabileceği ve ancak itibâr için kullanılabilmesi görülmektedir. (Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 4: 306-307; a.mlf., *Siyeru a’lâm*, 8: 287-294; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân* (thk. Dairetu’l-Mearifi en-Nizamiye el-Hind), Müessesetü’l-’A’lemî, Beyrut, 1390/1971, 7: 419; Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 30: 272-288; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 9: 115-116; Mustafa Ertürk, “Hüseyim b. Beşîr”, *DİA*, 1999, 19: 64)

⁸⁷ Nesâî, “Ferâiz”, 25; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr* (thk. Muhammed Zührî en-Neccâr ve Muhammed Seyyid Câdelhak), I-V, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1414/1994, 3: 266.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu’l-ilel*, 2: 265; ayrıca bk. Sehâvî, *Fethu’l-mugîs*, 2: 17

⁸⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, 2: 676.

olarak kullanılmaktadır.⁹⁰ Terim olarak ise; Hadîsin senedine veya metnine râvîlerden birisi tarafından aslında bulunmayan bir ilavenin yapılmasına *idrâc* denir.⁹¹ Aslından/orijinalinden olmayıp da sonradan bazı ifadelerin eklendiği ve bunun da onun bir parçası olduğu zannedilen hadîse *müdreç hadîs* denir.⁹² Tanımdan da anlaşılacağı üzere idrâc ya hadîsin metninde ya da hadîsin senedinde yapılır. Râvînin diğer râvîlere muhalefetle, metnin aslında olmayan bazı sözleri ilave ederek bunların hadîsten olmadığını beyan etmeksizin rivâyet etmesine müdreçu'l-metn, bir râvînin sika râvîlere muhalefetle isnadında değişiklik yaparak rivâyet ettiği hadîse de müdreçu'l-isnad adı verilir.⁹³

Şayet bir râvînin bilerek veya bilmeyerek hadîse bir takım ilaveler yaparsa, onun yapmış olduğu bu ilaveler daha sonraki râvîler tarafından hadîsin aslından sanılarak rivâyet edilirse, bu hadîs aynı kaynaktan gelen diğer rivâyetlere muhalif olmuş olacaktır. Dolayısıyla müdrice olan râvî rivâyetinde tek kalmış yani teferrüd etmiş olur.

Buna örnek olarak şu rivâyeti verebiliriz:

Beyhakî (ö. 470/1077), Abdullah b. Amr'dan (ö. 65/ 684-85) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Rasûlullâh (s.a.s.) ile beraber Mekke'den Medine'ye dönüyor idik. Nihayet yol üzerinde bir suya varınca insanlar ikinci zamanı çar çabuk abdest aldılar. Biz de onların yanına vardık, topuklarına su değmediği görünüyordu. Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.s.):

“أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ، وَيَلِّ الْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ، أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ”

“Abdestinizi tam alınız! Ateşte yanacak olan topukların vay haline Abdestinizi tam alınız!” dedi.⁹⁴

⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2: 269; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 10: 339; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 1: 188; Tahhân, *Teysîru Mustalah*, 103; İtr, *Menhec*, 439; Efendioğlu, “Müdreç”, *DİA*, 2006, 31: 474; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 144; Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, 161.

⁹¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 96-98; Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 39; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 314-316; Hatîb, *el-Kifaye*, 214; Tahhân, *Teysîru Mustalah*, 103; İtr, *Menhec*, 439; Subhî Sâlih, *Ulûmü'l-hadîs*, 208; Efendioğlu, “Müdreç”, *DİA*, 31: 474; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 144, 254; Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, 161, 253; Aydın, *Hadîs Istılahları*, 196.

⁹² Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usulü*, 257.

⁹³ İbn Hacer, *Nüzhëtü'n-nazar*, 93-94; İtr, *Menhec*, 440.

⁹⁴ Beyhakî, *Sünen*, 1: 112 (321 numaralı hadis) Aynı hadisi farklı bir tarikle Ebû Kutn > Şu'be > Muhammed b. Ziyâd tarikiyle de Ebû Hureyre'den rivâyet edilmiştir (Hatîb, *el-Faslü li'l-Vasli'l-*

Hadîste geçen “أَسْبِغُوا الوُضُوءَ” sözü hakikatte Rasûlullâh (s.a.s.)’in değil Ebû Hüreyre’nin sözüdür. Buradaki idrâc, Ebû Kutn (ö. 198/814) ve Şebabe (ö. 204/820) bu sözü merfû yapıp Rasûlullâh (s.a.s.)’in sözü olarak rivâyet etmesidir.⁹⁵ Zira hadîs Buhâri ve Müslim de Muhammed b. Ziyâd tarikiyle Ebû Hüreyre’den şu şekilde rivâyet edilmiştir: Ebû Hüreyre’den işittim; bizimle beraber yürüyorken abdest kabından abdest alan bir topluluk gördü ve onlara söyle dedi: “Abdestinizi tam alınız! Zira Ebû’l-Kasım (s.a.s.) şöyle demiştir: *Ateşte yanacak olan topukların vay haline!*”⁹⁶

1.2.1.5. İğrablık oluşturma

İnsanlar arasında meşhur olmayan (sadece kendi elinde bulunduğu algısıyla) idrâc veya kalb⁹⁷ yoluyla ferd/ğarîb hadîsler oluşturup kendilerine uzaktan yakından râvîlerin gelerek bu rivâyetleri sema etmelerini sağlama kastıyla hadîs rivâyet etmeye iğrab denir.⁹⁸ Bu yönleme daha çok aşırı yalancı veya zayıf râvîler başvururlar. Ulûmü’l-hadîs de sirkatu’l-hadîs⁹⁹ konusunda bu kısma girer.

Râvî hadîsi veya rivâyeti uydurup ya da isnada kendisini ekleyip ve o isnadı kendisine nisbet ederse onun bu kizbinde herhangi bir mütâbîî ve destekçisi olmaz.

Müdreç fi'n-Nakl, (thk. Abdu's-Semi' Muhammed el-Üneys), I-II, Dâru İbn Cevzî, Riyad, 1997, 1: 23, 202. Aynı zamanda İmam Müslim de bu hadisteki idrâcî açıklamıştır bk. *sahih*, 1: 241)

⁹⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, 2: 824; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2: 84; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 317; Tahhân, *Teysîru Mustalah*, 104-105; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 145; Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usulü*, 261.

⁹⁶ Buhâri, “Vudû” 30; Müslim, “Taharet”, 242; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15: 174, 341; Dârimî, “Taheret”, 34;

⁹⁷ Sözlükte “bir şeyin altını üstüne getirmek, çevirmek” manasındaki kalb kökünden ism-i mef’ul olan maktûb sözcüğü, hadîs terimi olarak; “isnâdında râvîlerin isim veya neseplerinin, metninde ise, kelime yahut ibarelerin yerleri değiştirilerek rivâyet edilen hadîs” şeklinde tanımlanmıştır (Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 1: 127; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1: 685; İbn Hacer, *en-Nüket*, 2: 864; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2: 133; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 342; Tahhân, *Teysîru Mustalah*, 107; Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, 208; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 206; Aydın, *Hadîs İstılahları*, 168-169).

⁹⁸ Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usulü*, 257, 267.

⁹⁹ Sirkat, bir râvînin, kendi rivâyet etmediği bir hadîsi çeşitli şekillerde kendisine mal ederek rivâyet etmesine denir. Bu fiili işleyene sarık (hırsız) denir. (Uğur, *Hadîs Terimleri*, 360)

Bilakis, kişi bu rivâyetinin sıhhatli ve bir aslının olduğunu göstererek teferrüd eder. Râvînin böyle yapması haram olup kezzâblar kısmına dâhil olmasını gerekli kılar.¹⁰⁰

Örnek:

حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ عَمْرٍو النَّصَبِيُّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «إِذَا لَقَيْتُمُ الْمُشْرِكِينَ فِي طَرِيقٍ فَلَا تَبْدءُوهُمْ بِالسَّلَامِ وَاصْطَرُّوهُمْ إِلَى أَضْيَقِهَا»

Bize Hammâd b. Amr en-Nâsibî (ö. ?) > A‘meş (ö. 148/765) > Ebû Sâlih (ö. 101/719) > Ebû Hüreyre’den (ö. 57/676) şöyle tahdis etmiştir: Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu : “Müşriklerle yolda karşılaştığınız zaman, selâma siz başlamayın! Onları yolun dar kısmına sıkıştırın!”¹⁰¹

Ukaylî bu hadîsle ilgili şunları söylemektedir: “Bu hadîs A‘meş’ten rivâyetle bilinmemektedir. Rivâyetin meşhur isnadı: Suheyl b. Ebî Sâlih (ö. 138/755) > Ebû Sâlih > Ebû Hureyre şeklindedir.”¹⁰²

Hadîs bu isnad ile Müslim tarafından tahrir edilmiştir. Ancak kezzab bir râvî olan Hammâd b. Amr¹⁰³ iğrablık kastıyla kalb yaparak Suheyl b. Ebî Sâlih yerine kendisiyle aynı tabakadan olan ve akranı olmasına rağmen kendisinden rivâyeti olan A‘meş’i (ö. 148/765) koyarak rivâyet etmiştir. Böylece aslında sahîh olan hadîs maktûb hale gelmiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usulü*, 257.

¹⁰¹ Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat* (thk. Târik b. İvazullah - Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî), Dâru’l-Haremeyn, Kahire, 1415/1994, 6: 262; Ukaylî, *ed-Du‘afâ’ü’l-kebîr*, 1: 308; İbn Hacer, *en-Nüket*, 2: 865.

¹⁰² Müslim, “Selâm”, 2167; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16: 465; Tirmizi, “Seyr”, 41.

¹⁰³ Künyesi Ebû İsmail olup asıl ismi Hammâd b. Amr en-Nâsibî’dir. Doğumu ve ölümü hakkında kesin bilgi olmayan en-Nasibi’yi; İbn Ma‘în, Cûzcânî, Hâkim, İbn Hibbân ve bunların dışındakiler onu yalancılıkla ve hadis uydurmakla suçlamaktadırlar. Ayrıca hakkında munkeru’l-hadis, yekzibu, yedeu’l-hadis, leyse bi şey’in, yesruku’l-hadis, metruku’l-hadis, la yutabeu ale hadisihi vahi’l-hadis gibi cerh lafızları kullanılmıştır (İbn ‘Adî, *el-Kâmil*, 3: 10; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 5: 304; *a.mlf. Mîzânü’l-i’tidâl*, 1: 598; Ukaylî, *ed-Du‘afâ’ü’l-kebîr*, 1: 308).

¹⁰⁴ Ukaylî, *ed-Du‘afâ’ü’l-kebîr*, 1: 308; İbn Hacer, *en-Nüket*, 2: 865; Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 2: 134; Süyûtî, *Tedrîbü’r-râvî*, 1: 134; Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, 1: 598; İtr, *Menhecü’n-Nakd*, 437-438; Tahhân, *Teysîru Mustalah*, 107-108; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 207; Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usulü*, 269.

1.2.1.6. Râvînin meşhur olmaması

Hadîsin, usulde meçhul,¹⁰⁵ mestûr,¹⁰⁶ mübhem,¹⁰⁷ meçhulu'l-hal¹⁰⁸ gibi kavramlara muhatab olan râvî tarafından rivâyet edilmesiyle râvînin teferrüd etmesidir. Bu durum sahabe ve tâbiîn döneminde çok olup onlardan sonraki dönemlerde azalmıştır. Bu ikinci çeşit *el-vuhdân* (الوحدان) diye isimlendirilmiş olup kendisinden, sadece bir râvînin rivâyet ettiği râvî kastedilmiştir.¹⁰⁹

Örnek:

عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ مِرْدَاسِ الْأَسْلَمِيِّ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَذْهَبُ الصَّاحِقُونَ، الْأَوَّلُ فَالْأَوَّلُ، وَيَبْقَى

خُفَالَةً كَخُفَالَةِ الشَّعِيرِ، أَوْ التَّمْرِ، لَا يُبَالِيهِمُ اللَّهُ بِأَلَّةٍ»

Kays b. Ebî Hâzim (ö. 97/715) > Mirdâs b. Mâlik el-Eslemî'den (ö. ?) şöyle işitmiştir: Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Allah’ın sâlih kulları birbiri ardından

¹⁰⁵ Sözlükte; bilmemek, tanımamak anlamındaki cehl (جهل) kökünden türeyen bir isim olan meçhul (مجهول)

kavramı ıstılahta; kendisi ilim talebiyle meşhur olmayan, hadis âlimlerinin tanımadığı/yeterince bilmediği ve hadisleri sadece tek bir râvî cihetinden bilinen kimse manasındadır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11: 129; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 6: 37; Emin Âşıkutlu, “Meçhul”, *DİA*, 2003, 28; 286; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 211; Koçyiğit, *Hadîs İstilahları*, 211; Aydınli, *Hadîs İstilahları*, 173).

¹⁰⁶ Sözlükte; örtülü, kapalı, gizli gibi anlamlara gelen ve setr (ستر) kökünden türeyen bir isim olan mestûr (مستور) kavramı ıstılahta; kendisinden iki veya daha fazla güvenilir râvî rivâyette bulunduğu halde hadis rivâyetiyle fazla meşgul olmadığı için muhaddislerce tanınmayan veya cerh-ta’dîl yönünden hakkında bir hüküm bulunmayan ya da hakkında ne hüküm verileceği bilinmeyen râvî manasındadır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4: 343; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 12: 265-266; Âşıkutlu, “Mestur”, *DİA*, 2004, 29; 337; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 213; Koçyiğit, *Hadîs İstilahları*, 213; Aydınli, *Hadîs İstilahları*, 190).

¹⁰⁷ Sözlükte; bir işin muğlâk, şüpheli, gizli ve kapalı olması gibi manalara gelen ibham (إبهام) mastarından türeyen ismi mef’ul olan mübhem (مبهم) kavramı ıstılahta; Râvînin isim, künye ve lakab belirtmesizinin şeyhini belirtmesine denir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12: 57; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 6: 178; Âşıkutlu, “Mübhem”, *DİA*, 2006, 31: 436; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 243; Koçyiğit, *Hadîs İstilahları*, 243; Aydınli, *Hadîs İstilahları*, 103).

¹⁰⁸ Bir tek râvînin kendisinden rivâyetle infirad ettiği ve cerh/ta’dil yönünden durumu bilinmeyen râvîye meçhulu'l-hal denir (Uğur, *Hadîs Terimleri*, 213; Koçyiğit, *Hadîs İstilahları*, 213; Aydınli, *Hadîs İstilahları*, 173).

¹⁰⁹ Tahhân, *Teyşîru Mustalah*, 215.

âhirete göçer; geride arpa ve hurmanın döküntüleri gibi değersiz kimseler kalır. Allah Teâlâ da onlara hiçbir önem vermez.”¹¹⁰

Buhârî (ö. 256/870) şöyle demiştir: ”Mirdâs b. Mâlik el-Eslemî rıdvân bey'atına iştirak eden sahâbîlerden idi. Kendisinden sadece Kays b. Ebû Hâzim¹¹¹ rivâyet etmiştir.”¹¹²

Görüldüğü üzere Kays b. Ebû Hâzim, Mirdâs'dan dolayı bu rivâyetinde teferrüd etmiştir.

1.2.1.7. Tedlîs

Sözlükte; karanlığa getirmek, hile yapmak, göz boyamak ve gizlemek manasına gelen *de-le-se* (دلس) fiilinden türeyen *tedlîs* (تدليس) tef'îl ölçüsünde gelen mastardır.¹¹³ Terim olarak ise; Râvînin muasırı olup görüşmediği veya görüştüğü halde hadîs almadığı bir şeyhten işitmişçesine rivâyette bulunması¹¹⁴ yahut hadîste var olan bir

¹¹⁰ Buhârî, “Rikâk”, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 29: 264-265; Dârimî, “Rikâk”, 11.

¹¹¹ Künyesi Ebû Abdillâh (Ebû Ubeydillâh) olup asıl adı Kays b. Ebî Hâzim Avf (Husayn) b. Abdilvâris el-Kûfî dir. Muhadramûndan ve yaşça büyük tâbiîlerden sayılan Kays aşere-i mübeşşere ile babasından ve Hz. Âişe, Huzeyfe b. Yemân, Abdullah b. Mes'ûd, Muâz b. Cebel, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Muâviye b. Ebû Süfyân, Ebû Hüreyre gibi sahâbîlerden hadîs rivâyet etmiş, kendisinden de Ebû İshak es-Sebîî, A'meş, Beyân b. Bişr, Hakem b. Uteybe ve diğerleri rivâyette bulunmuştur. Hadîs otoritelerince “sika, hüccet, sebt, mutkin” gibi terimlerle anılan Kays'ı isnad bakımından tâbiîlerin en sağlamı olarak nitelendirilmiştir (Zekeriya Güler, “Kays b. Ebî Hâzim”, *DİA*, 2002, 25: 92; Ayrıca bk. Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3: 392-393; a.mlf., *el-Kâşif*, 2: 138-139; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24: 10-16; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib*, 8: 386-389).

¹¹² Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, 7: 434; İbn Hacer, *en-Nüket*, 1: 367; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2: 743; Cüdey', *Tahrîru 'Ulûm*, 2: 883; Dârekutnî, *el-İlelü'l-vârîde fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye* (thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi), I-XV, Dârü Taybe, Riyad, 1405/1985, 14: 36.

¹¹³ Cevherî, *sıhâh*, 3: 930; Zebidi, *Tâcü'l-'arûs*, 16: 84; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6: 86; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 1: 546. Erul, “Tedlis”, *DİA*, 2011, 40: 262; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 395;

¹¹⁴ Erul, “*Tedlis*”, *DİA*, 2011, 40: 262; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, T.D.V.Y, Ankara, 2016, 108; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 395; Itr, *Menhecu'n-Nakd*, 381.

kusurun gizlenerek, kusursuz bir şekilde arz edilmesine denir.¹¹⁵ Tedlîs yapan râvîye müdellis bu şekilde rivâyet edilen hadîse ise müdelles denir.

Tedlîsin her ne kadar hakikatte teferrüdle alakası olmasa da çeşitleri itibariyle teferrüde sebebiyet verebilmektedir. Çünkü râvî tedlîs yaparak hadîsin metninde veya senedindeki bir kusuru gizler ve böylece kendisini diğer râvîlerden farklı bir isnada sahip olduğunu gösterdiğinden dolayı teferrüd yapmış olur.

Tedlîsin çeşitleri çok olmakla beraber esas itibariyle isnad tedlîsi ve şuyuh tedlîsi olmak üzere iki ana kısma ayrıldığını görüyoruz.¹¹⁶

1.2.1.7.1. İsnad Tedlîsi

Bir râvînin mülâkî olup semâ'ı olmadığı veya mu'âsır olup mülâkî olmadığı ya da semâ'ı bulunan bir şeyhten işitmediği bir hadîsi işitmiş izlenimi vererek rivâyet etmesiyle gerçekleşen tedlîs çeşididir.¹¹⁷

Örnek:

أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَضْلِ الشَّعْرَانِيُّ قَالَ: ثنا جَدِّي قَالَ: ثنا كَثِيرُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي دَرٍّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فُلَانٌ فِي النَّارِ يُنَادِي يَا حَنَّانُ يَا مَنَّانُ»

Hâkim (ö. 405/1014) > İsmail b. Muhammed b. Fadl eş-Şe'rani (ö. ?) > Dedesi (ö. 297/893) > Kesir b. Yahya (ö. 232/847) > Ebû Avane (ö. 175/792) > A'meş (ö. 148/765) > İbrahim et-Teymi (ö. 92/710-11) > Babası (ö. ?) > Ebû Zerr (ö. 32/653) > Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Fılan cehennemde Ya Hannan, Ya Mennan diye seslenecek.*”¹¹⁸

Ebû Avane, A'meş'e: “Bunu İbrahim'den sema ettin mi?” diye sormuş, o da; “Hayır, bunu Hâkim b. Cübeyr ondan bana rivâyet etti.” cevabını vermiştir.¹¹⁹

¹¹⁵ Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usulü*, 189; Detaylı bilgi için bk. Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2014, 29-40.

¹¹⁶ Detaylı bilgi için bk. Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, 82,83.

¹¹⁷ Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, 78-80.

¹¹⁸ Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 105.

¹¹⁹ Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 105.

Süleyman el-A'meş¹²⁰, et-Teymi'den sema etmediği bu hadîsi ondan almış gibi “عَنْ” sigasıyla rivâyet ettiğinden dolayı tedlîs yapmıştır.¹²¹ Aynı zaman A'meş bu rivâyetiyle teferrüd edip ferd bir rivâyet nakletmiştir.

Tedlîs hüküm bakımından mekruh olup âlimlerin çoğu tarafından zemmedilmiştir. Şu'be b. el-Haccac (ö. 160/776): “Tedlîs yalanın kardeşidir.” diyerek tedlîs yapmanın kötülüğünden bahsetmiştir. Nevevî: “Şu'be'nin bu sözünün zahirinden tedlîsin haram olduğu sonucu çıkar” demiştir.¹²²

İsnad'da yapılan tedlîs beş kısma ayrılır.

- 1. Tedlîsü'l-iskât:** Râvînin hocasından bizzat işitmeyip başka bir yolla öğrendiği hadîsi ondan işitti zannını uyandıran “*kale*” (قال) ve “*an*” (عن) gibi sigalarla rivâyet etmesidir.
- 2. Tedlîsü's-siyağ:** Râvînin rivâyet ederken ehl-i hadîsçe rivâyetin tahammül metodunu belirten sigaların yerli yerinde kullanmaması temeline dayanır. Yani icâzetle alınan bir rivâyetin “ihbâr” sigası, vicâde ile alınan rivâyetin “tahdîs” sigası kullanılarak eda edilmesi gibi.
- 3. Tedlîsü'l-kat':** Râvînin hocasından muteber bir yolla almadığı hadîsi, muteber bir yolla aldığı zannettirmek için hiçbir eda sigası kullanmadan doğrudan

¹²⁰ Künyesi Ebû Muhammed, ismi Süleymân b. Mihrân el-Esedî el-Kûfî el'A'meş olup h. 61 de Dübâvend de doğduğu söylenmiştir. Kendisi; Saîd b. Cübeyr, Kays b. Ebû Hâzîm, Ebû Vâîl Şakık b. Seleme ve Şa'bî gibi meşhur muhaddislerden rivâyet etmiştir. Kendisinden de Ebû Hanîfe, Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Mübârek gibi hicrî II. yüzyılın meşhur âlimleri hadis rivâyet etmişlerdir. A'meş kıraat, hadis ve ferâiz ilimlerinde devrinin Kûfe'deki en önemli âlimi kabul edilmiştir. Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Ebû Evfâ'dan mürsel olarak rivâyet ettiği hadislerde tedlîs yapması dışında umumiyetle sika sayılmıştır. Zehebî, A'meş'i bazı râvîlerin kusurlarını örtbas etmekle, cerh ve ta'dîl imâmlarından Ali b. Medîni de vehim sahibi olmakla itham ederler. Yahyâ el-Kattân onun hakkında “allâmetü'l-İslâm” tabirini kullanmıştır (Uğur, “A'meş”, *DİA*, 1991, 3: 54; Ayrıca bk. Buhari, *Târîhu'l-kebîr*, 4: 37-38; İbn Hibban, *es-Sikât*, 4: 302-303; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12: 76-91; Zehebî, *el-Muğnî*, 1: 283; a.mlf., *el-Kâşif*, 2: 495; *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 116; *Siyeru a'lâm*, 2: 223-224; *Târîhu'l-İslâm*, 3: 883; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4: 146-147).

¹²¹ Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, 66.

¹²² Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc*, I-XVIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392/1972, 1: 33. Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usulü*, 191.

hocasının ismini söyleyerek rivâyet etmesidir. Rivâyet edatı hazfedildiği için bu çeşit tedlîse “Tedlîsü’l-hazf” da denilmektedir.

4. Tedlîsü’t-tesviye: Güvenilir râvîler arasındaki zayıf bir râvîyi atlamak suretiyle hadîsin hep güvenilir râvîlerden rivâyet edildiği zannını uyandırmaktır. Tesviye yoluyla yapılan tedlîse ilk dönem âlimlerince “tecvîd” adı da verilmiştir.

5. Tedlîsü’l-atf: Râvînin “Bize bu hadîsi falan hocalarımız rivâyet etti” derken o hadîsi ikinci hocasından işitmediği halde isimleri artarda zikrederek her ikisinden de duymuş gibi nakletmesidir.¹²³

1.2.1.7.2. Şüyûh Tedlîsi

Râvînin şeyhinden sema ettiği hadîsi rivâyet ederken onun tanınması için bilinen adı dışında fazla bilinmeyen bir isim, künye, lakab ya da nisbe ile zikretmesidir.¹²⁴ Böyle yapmasının sebebi; ya şeyhi mecruhtur yani bazı kusurlardan dolayı cerhedilmiştir. Ya yaş itibariyle kendinden küçüktür yahut da ondan çok hadîs işitip bu hadîsleri aynı şeyhten aynı şekilde rivâyet etmek hoşuna gitmediği için bir değişiklik yapmıştır.¹²⁵ Bu gibi durumlarda râvî şeyhini herkesin bileceği şekilde zikretmemekle tedlîs yapıp teferrüd etmiş olur.

Örnek:

Buhari, şeyhi Muhammed b. Yahya ez-Zühli’yi şüyûh tedlîsi yaparak gizlemiştir. Bazen: “ Bize Muhammed b. Abdillâh rivâyet etti” diyerek dedesine nisbetle zikretmiş, bazen ise: “Bize Muhammed b. Hâlid rivâyet etti” diyerek dedesinin babasına nisbetle zikretmiştir.

Bu isimlendirmelerin hepsi doğru olmakla beraber onun meşhur ismi Muhammed b. Yahya ez-Zuhli’dur.¹²⁶ Böylece Buharîrâvîler arasında meşhur olan ismi dışında

¹²³ Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, 82,83.

¹²⁴ Erul, “Tedlis”, *DİA*, 40: 263; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 396; Aydın, *Hadîs İstihlâları*, 313; Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, 87.

¹²⁵ Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, 88-89.

¹²⁶ Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usulü*, 197.

başka bir isimle şeyhinden naklettiğinden dolayı sair râvîlerden teferrüd edip ferd rivâyet nakletmiş olur.

1.2.2. Teferrüd'ün Çeşitleri

Teferrüd genel itibariyle dört kısımda mütalaa edilebilir. Bunlar:

1. Hadîsin kendisinde teferrüd
2. Münferid râvînin durumuna göre teferrüd
3. Muhalefetin bulunup bulunmaması açısından teferrüd
4. Kabul ve red açısından teferrüd

1.2.2.1. Hadîsin Kendisinde Teferrüd

Hadîsin zatı itibariyle teferrüdü ya hadîsin aslında ya da bir parçasında meydana gelir.

1.2.2.1.1. Hadîsin Aslındaki Teferrüd

Râvînin gerek senedin aslı, gerekse menşei veya müntehâsında başka bir râvînin ortaklığı olmadan hadîsi rivâyet etmesidir. Müttekaddim âlimlerinin usûllerine göre ferdi mutlak, ğarîb, münker ve şâz hadîslerin bazı kısımları da bu tanıma girer.¹²⁷

Örnek:

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ، سَمِعْتُ ابْنَ عَمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: «كُنِيَ رَسُولُ اللَّهِ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ الْوَلَاءِ، وَعَنْ هَبْتِهِ»

Ebû Velîd (ö. 227/842) > Şu'be (ö. 160/776) > Abdullah b. Dînâr (ö. 127/744), İbn Ömer'den (ö. 73/692) şöyle rivâyet etmiştir : “Rasûlullâh (s.a.s.) vela hakkının satılmasını ve hibe edilmesini yasaklamıştır.”¹²⁸

¹²⁷ Hemâm, *et-Teferrüd*, 111.

¹²⁸ Buhârî, “İtk”, 10; Müslim, “İtk”, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 1137; Dârimî, “Buyu”, 36.

Tirmizî (ö. 279/892) bu hadîs ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır: Abdullah b. Dînâr¹²⁹ > İbn Ömer > Rasûlullâh (s.a.s.)’e dayandırarak getirmiş olduğu metinde teferrüd etmiş olup İbn Ömer’in en sika râvîlerinden olan Nâfi (ö. 117/735) ve Sâlim (ö. 106/725) gibi râvîler dâhil onun dışında kimse bu hadîsi merfû olarak rivâyet etmemiştir. Bu metin, Rasûlullâh (s.a.s.)’den ancak bu isnad ile sahih olur.¹³⁰ İbn Receb de “Her kim başka bir sened ile bu metni rivâyet eder ise o kimse vehme kapılıp hata yapmıştır.” demektedir.¹³¹

1.2.2.1.2. Hadîsin Cüz’ünde Teferrüd

Râvînin, hadîsi rivâyet eden diğer râvîlerden farklı olarak hadîsin metnini ve senedini farklı bir tarikle rivâyet etmesidir.¹³² Ferd-i nisbî, ziyâdetü’s-sika, el-mezîd fi muttasılı’l-esânîd, şâz ve münker kavramları bu kısma dâhildir

Senedin bir cüz’ündeki teferrüde örnek:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ وَاصِلٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُرْحَبِيلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ؟ قَالَ: أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نَدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ، قَالَ: قُلْتُ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ حَشِيَّةً أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ، قَالَ: قُلْتُ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: أَنْ تَرْبِي بِحِلْيَةٍ جَارِكَ.

Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866) > Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14) > Süfyân (ö. 161/778) > Vâsıl (ö. 129/746) > Ebi Vâil (ö. 82/701) > Amr b. Şurahbîl (ö.

¹²⁹ Künyesi Ebû Abdurrahmân el-Umrî el-Medenî’dir. Doğumu hakkında kesin bir bilgi olmayıp h. 127/744 yılında vefât etmiştir. Kendisi Tab Tabîinin büyüklerinden olup İbn-i Ömer’in azadlı kölesidir. İbn-i Ömer, Enes b. Mâlik, Süleymân b. Yesâr, Ebî Sâlih b. Semmân gibi muhaddislerden rivâyet edip kendisinden de Mûsâ b. Ukbe, Mâlik, oğlu Abdurrahmân, Nâfi el-Kureşî, Süfyân-ı Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Muhammed b. Sûkâ gibi daha birçok âlim hadîs rivâyet etmişlerdir. Hadîs âlimleri onu sika (güvenilir) kabûl etmişlerdir. Rivâyetleri meşhûr hadîs kitapları olan Kütüb-i Sitte’de yer almaktadır. Nesâi onu müskirûn’dan (Çok hadîs rivâyet edenlerden) kabûl eder (Buhari, *Târîhu’l-kebîr*, 5: 81; Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 14: 471-474; Zehebî, *el-Muğnî*, 1: 337; a.mlf., *el-Kâşif*, 1: 549; *Tezkiretü’l-huffâz*, 1: 94; *Siyeru a’lâm*, 5: 253-255; *Mizânü’l-i’tidâl*, 2: 417; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5: 46-47)

¹³⁰ Tirmizî, *el-İlelü’l-kebîr* (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâi v.dğr.), Alemu’l-Kutubi, Beyrut, 1409/1989, 181.

¹³¹ İbn Receb, *Şerhu İlel*, 2: 629.

¹³² Hemâm, *et-Teferrüd*, 111.

63/683) > Abdullâh b. Mes'ûd (r.a) (ö. 32/652-53) şöyle demiştir: Rasûlullâh (s.a.s.)'e günahların en büyüğü hangisidir diye sordum. “*Seni yaratan Allah'a ortak koşmandır*” buyurdu. Sonra hangisidir dedim. “*Seninle beraber yiyip tüketeceğinden korktuğun için çocuğunu herhangi bir şekilde öldürmendir.*” Sonra hangisi, diye sordum. “*Komşunun hanımıyla zina etmendir*” buyurdu.¹³³

Bu hadîs ile ilgili Hâkim (ö. 405/1014) şu yorumu yapmıştır: “Bu hadîsi Süfyân es-Sevrî'den sadece Abdurrahman b. Mehdî rivâyet etmiştir.”¹³⁴ Bu hadîsin her ne kadar başka isnadları bulunsa da¹³⁵ Süfyân es-Sevrî'den yalnız bir kişinin rivâyet etmesi onun ferd olması için yeterlidir.

Metnin bir cüz'ündeki teferrüde örnek:

عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْجَعِيِّ، عَنْ رَبِيعٍ، عَنْ حُدَيْفَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " فَضَّلْنَا عَلَى النَّاسِ بِثَلَاثٍ: جَعَلْنَا صُفُوفَنَا كَصُفُوفِ الْمَلَائِكَةِ، وَجَعَلْنَا لَنَا الْأَرْضَ كُلَّهَا مَسْجِدًا، وَجَعَلْنَا تَرْتِيبَهَا لَنَا طَهْرًا، إِذَا لَمْ نَجِدِ الْمَاءَ "

Ebû Mâlik el-Eşcaî (ö. 141/759) > Rebi' (ö. 101/719) > Huzeyfe > Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Biz (sâir) insanlar üzerine üç şey ile üstün kıldık: Saflarımız meleklerin safları gibi yapıldı. Yeryüzünün her tarafı bizim için mescid; Su bulamadığımız zaman toprakda bize temizleyici bir vâsıta kılındı.*”¹³⁶

İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) bu hadîsle ilgili şunları söylemektedir: “Toprakda bize temizleyici bir vâsıta kılındı.” sözünü Rib'î b. Hırâş'tan, Sa'd¹³⁷ dışında kimse

¹³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7: 200; Tirmizi, “Tefsiru'l- Kur'ân”, 26; Nesâî, “Tahrimu'd-dem”, 4.

¹³⁴ Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûmü'l-hadîs*, 100.

¹³⁵ Buhârî, “Tefsir-ül Kur'ân” 27; “Kitabu'l-edeb”, 20; “Kitabu'd-diyat”, 1; Müslim, “İman”, 141, 142; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 104;7: 178, 429; Ebû Dâvûd, “Talak”, 50.

¹³⁶ Müslim, “Mesâcid”, 1.

¹³⁷ Sa'd, Ebû Mâlik el-Eşcaî olup Tirmizi kendisinden bu adıyla isnadda bulunup sonra da şöyle demiştir: “Ebû Mâlik el-Eşcaî'nin adı Sa'd b. Târik b. Eşyem'dir.” (Tirmizi, “Ebvabu's-Salat”, 295) Babası, Enes b. Malik, Mûsâ b. Talha, Rib'î b. Hırâş gibi muhaddislerden rivâyet edip kendisinden de Sevri, Ebû Avane, Ebû Muaviye, Ubeyde b. Harun gibi muhaddisler rivâyet etmişlerdir. Hakkında sika, la be'se bihi, salihu'l-hadis, yuktebu hadisuhi gibi ta'dil lafızları kullanılmıştır (Buhari, *Târîhu'l-kebîr*, 4: 58; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 13: 333-337; Zehebî, *el-Muğnî*, 1: 337; *a.mlf.*, *el-Kâşif*, 1: 428; *Târîhu'l-İslâm*, 3: 872; *Siyeru a'lâm*, 6: 184-185; *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2: 417; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 4: 86-87; İbn Hibban, *es-Sikât*, 4: 294).

nakletmemiştir. Bu konuda gelen rivâyetlerin hepsinin lafzı ‘Yeryüzünün her tarafı bizim için meşhid kılındı.’ şeklindedir.”¹³⁸

Görüldüğü üzere İbnü’s-Salâh, Ebû Mâlik el-Eşcaî’nin hadîsin metninde yapmış olduğu ziyâdeliğe teferrüd adını vermiştir.

1.2.2.2. Münferid Râvînin Durumuna Göre Teferrüd

Râvîde meydana gelen teferrüd, râvînin adalet, zabt ve itkan durumuna göre değişir. Bundan dolayı âlimler râvînin durumuyla alakalı olan bu halleri birbirinden ayırıp şu kısımlara bölmüşlerdir:¹³⁹

1. Sika râvîlerin münferid rivâyetleri. Sahihayn’dasıkların teferrüd ederek rivâyet ettikleri hadîsler bu kısma girer.
2. Adalet şartlarını taşımakla beraber zabt ve itkan açısından biraz problemlî râvîden meydana gelen teferrüd. “Sadûk”¹⁴⁰ ve “Lâ be’s bihî”¹⁴¹ derecesindeki râvîler de bu kısma girer.¹⁴²

Örnek:

حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ زَرَعَ فِي أَرْضٍ قَوْمٌ بَعِيرٌ إِذْهُمْ، فَلَيْسَ لَهُ مِنَ الزَّرْعِ شَيْءٌ، وَتُرْدُ عَلَيْهِ نَفَقَتُهُ»

Şerik (ö. 177/794) > Ebû İshâk (ö. 127/745) > Atâ’ (ö. 114/732) > Rafi’ b. Hadîç (ö. 73/692) > Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Her kim sahibinden izinsiz bir

¹³⁸İbnü’s-Salâh, ‘Ulûmü’l-hadîs, 87.

¹³⁹ İbn Receb, Şerhu ‘İlel, 2: 658 ve sonrası.

¹⁴⁰ Ta’dil lafızlarından olan *saduk* صدوق kelimesi son derece doğru manasına gelip bu ve benzeri lafızlarla adaletine hükmedilen râvînin hadîslerinin yazılarak gözden geçirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Uğur, *Hadîs Terimleri*, 333; Aydın, *Hadîs Istılahları*, 261).

¹⁴¹ Ta’dil lafızlarından olan *Lâ be’s bihî* لا بأس به zararsız zararı yok manasında olup bu kelime ile râvînin rivâyet ettiği hadîs, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i’tibar için yazılır (Uğur, *Hadîs Terimleri*, 195; Aydın, *Hadîs Istılahları*, 159).

¹⁴² Hemâm, *et-Teferrüd*, 117.

kimsenin toprağını ekerse ona ekinden bir şey yoktur, sadece yaptığı masraflar kendisine ödenir.”¹⁴³

Tirmizî (ö. 279/892) şöyle dedi: “Bu hadîs hasen ğarîbtir. Bu hadîsin Ebû İshâk’ın rivâyetinden olduğunu sadece bu şekliyle Şerik b. Abdullah’ın¹⁴⁴ rivâyetiyle bilmekteyiz. Muhammed b. İsmail el-Buhari’ye (ö. 256/870) bu hadîs hakkında sordum şöyle cevap verdi: ‘Bu hasen bir hadîstir, Bu hadîsin Ebû İshâk’ın rivâyetinden olduğunu sadece Şerik’in rivâyetiyle biliyorum.’”¹⁴⁵

3. Adaleti, zabtı ve durumu ile ilgili net bilgi olmayan zayıf râvînin yaptığı teferrüd. Genellikle teferrüdün oluşmasına sebebiyet veren meçhul, mestur, metrûk, müttehem ve münkerü’l-hadîs bu kısma girer.¹⁴⁶

Örnek:

حَدَّثَنَا قُرَيْشُ بْنُ أَنَسٍ، حَدَّثَنَا أَشْعَثُ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى أَنْ يُقَدَّ

السَّيْرُ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ»

¹⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28: 507; İbn Mâce, “Rehn”, 13; Ebû Dâvûd, “Buyu”, 33; Tirmizî, “Ahkâm”, 29.

¹⁴⁴ Künyesi Ebû Abdillâh olup ismi Şerik b. Abdillâh b. Hâris en-Nehaî’dir. 95 (713) yılında Buhara’da doğmuş, 177 yılında Kûfe’de vefat etmiştir. Yetiştigi tâbiîn ve tebeu’t-tâbiîn âlimlerinden Kur’an, tefsir, hadîs ve fıkıh başta olmak üzere çeşitli ilimler tahsil etti ve Irak’ın önde gelen âlimleri arasında yer aldı. Hocaları içinde Zübeyd b. Hâris, Simâk b. Harb, Âsım b. Behdele, Ziyâd b. İlâka, Atâ b. Sâib, Âsım el-Ahvel, Hişâm b. Urve ve A’mes gibi şahsiyetler vardır. Bazı kaynaklarda Şerik’in tâbiîn âlimlerinden olduğu belirtilmişse de herhangi bir sahâbi ile görüştüğüne dair bilgi yoktur. Kendisinden Leys b. Sa’d, Abdullah b. Mübârek, Vekî’ b. Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ b. Âdem, Yezid b. Hârûn, Ali b. Ca’d ve Ebû Bekir b. Ebû Şeybe gibi birçok kişi ilim tahsil etti ve rivâyette bulundu. Çok hadîs rivâyet etmesiyle tanınan Şerik b. Abdullah hadîs münekkitlerince sika, me’mûn ve sadûk gibi terimlerle değerlendirilmiş, ancak bazı âlimler zabtının zayıf, galatının fazla olduğunu söylemiş, kitabına bakarak yaptığı rivâyetlerin sağlam olmasına rağmen hadisiyle ihticâc edilemeyecek derecede hıfzının zayıflığından bahsedilmiştir. Naklettiği hadîslerin bir kısmını Buhârî el-Câmi’u’s-sahîh’ine istişhâd için almış, Müslim de el-Câmi’u’s-sahîh’ine aldığı rivâyetleri mütâbaat için kaydetmiştir. (Mehmet Ali Sönmez, “Şerik b. Abdillâh”, *DİA*, 2010, 39: 5-6; Ayrıca bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 4: 365; İbn Hibban, *es-Sikât*, 8: 375; Zehebî, *el-Muğnî*, 1: 297; a.mlf., *Târîhu’l-İslâm*, 4: 642)

¹⁴⁵ Tirmizî, *İlelü’l-kebîr*, 211; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 79. İbn Hacer, *en-Nüket*, 1: 429.

¹⁴⁶ Hemâm, *et-Teferrüd*, 118.

Kureyş (ö. 208-209/823) > Eş'as (ö. 146/764) > Hasan (ö. 110/728) > Semûre b. Cüdebe (ö. 60/680) şöyle buyurmuştur: “Rasûlullâh (s.a.s.) iki parmak arası sıırım kesmeyi yasaklamıştır.”¹⁴⁷

Zehebî (ö. 748/1348); “Bu hadîs, Kureyş’in¹⁴⁸ teferrüdünden dolayı münkerdir. Kendisi lâ yuhteccu bihi’dir.” demiştir.¹⁴⁹

Münferid râvînin durumuna göre teferrüdün oluşması şu sonucu doğurmaktadır: Teferrüd ya hâfız bir imâm tarafından yapılarak, sahih ve makbûl olur ya da zayıf ve ta’n edilmiş bir râvî tarafından yapılmış olup, zayıf ve merdûd olur.¹⁵⁰

1.2.2.3. Muhalefetin Bulunup Bulunmaması Açısından Teferrüd

Râvînin zayıf ise sika râvîlere, sika ise kendisinden daha sika olana aykırı rivâyette bulunması manasına gelen muhalefet kavramı münferid râvînin şâz, münker ve ziyâdetü’s-sika gibi rivâyetleri ile olan bağlantısından dolayı teferrüdün en dakîk konularından biridir.¹⁵¹ Râvînin durumu, konumu ve hadîste meydana geldiği yere göre (sened ve metin açısından) değişik kavramlarla anılmasından dolayı muhalefethakkında

¹⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Cihad”, 74; İbnü’l-Esîr Ebû’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmi’u’l-usûl li-ehâdisi’r-Resûl* (thk. Abdülkâdir el-Arnaût v.dğr.), I-XII, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiye, 1389/1969, 11: 789.

¹⁴⁸ Künyesi Ebû Enes olup ismi Kureyş b. Enes el-Basrî el-Ensârî’dir. Doğumu hakkında kesin bir bilgi olmayıp h. 208 de vefat etmiştir. Hammad b. Seleme, Halîl b. Ahmed, Hubeyb b. eş-Şehid, Avf ve Muhammed b. Amr gibi râvîlerden rivâyet edip kendisinden de; Ali b. Medeni, Ebû Heysem ve Yahya b. Husayn gibi râvîler rivâyat etmişlerdir. Önceden saduk bir râvî iken ömrünün son yıllarında hıfzı bozulmuş, zabtının zayıflamış ve bundan dolayı da “Teğayyera”, “İhteleta”, gibi cerh lafızlarıyla anılmıştır. Zehebi şöyle demiştir: “Vefatından altı yıl önce ihtilâfı çoğalmış öyle ki önceden rivâyat ettiği hadisleri dahi aslı olmayan münker şeylerle rivâyat ediyordu. Bu durum meydana gelene kendisinin teferrüd ettiği hadislerle ihticac olunmaz.” (Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 3: 389-390; a.mlf. *el-Muğnî*, 2: 525; *el-Kâşif*, 2: 136; Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 23: 585-589; Buhârî, *Târîhu’l-kebîr*, 7: 195; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7: 142).

¹⁴⁹ Ebû’l-Fazl İbnü’l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî, *Tezkiretü’l-Huffâz etrafu ehâdisi Kitâbi’l-Mecrûhîn li’bni Hibban* (thk. Hamdi b. Abdülmecîd b. İsmail es-Selefi), Dâru’s-Samiî, Riyad, 1415/1994, 90.

¹⁵⁰ Hemâm, *et-Teferrüd*, 119.

¹⁵¹ Uğur, *Hadîs Terimleri*, 262.

kesin bir şey söylemek zordur.¹⁵² Rivâyette oluşan muhalefetle ilgili Hâkim şöyle demiştir: “Eğer adalet ve zabt sıfatlarına sahip olan râvînin teferrüd ettiği hadîs, kendisinden zabt yönünden daha kuvvetli olan bir başka râvînin rivâyetine muhalif ise onun bu rivâyeti şâzdır. Muhalif değilse rivâyeti sahihtir. Bu râvînin zabtı tam değilse rivâyeti hasen olup adalet ve zabttan yoksun ise rivâyeti münker, merdûd, şâz olur.”¹⁵³

1.2.2.4. Kabul ve Red Açısından Teferrüd

Teferrüd edilerek rivâyet edilen hadîs hüküm olarak makbûl, merdûd ve bu ikisinin arasında teferrüd olmak üzere üç kısma ayrılır.

1. Makbûl Teferrüd: Teferrüdün vaki olduğu ve genel olarak râvîlerin çok olmadığı –sahabe ve kibar-i tabiin tabakası- rivâyet dönemi içerisinde bulunan râvînin tek kaldığı hadîstir. Eğer tek kalan râvî güvenilir ve bilinen bir kişiye bu makbûldür ve delil olarak kullanılabilir. Bununla beraber bir hadîs veya rivâyet: muhaddislerin koymuş olduğu; râvînin adil, zabıt senedin muttasıl olup şâz ve muallel olmaması gibi kabul şartlarına uyarsa o hadîsin veya rivâyetin kabulüne hüküm verilir.¹⁵⁴ Bu kısma “Ziyâdetü’s-sikat” ve “Sika’nın hadîsin aslındaki teferrüdü” çeşitleri de girer.¹⁵⁵

2. Merdûd Teferrüd: Teferrüd eden râvî, kesin bilgilere muhalefet ederek haberler naklederse, onun bu halde yaptığı rivâyetler kabul edilmez. Bununla beraber hadîs veya rivâyet muhaddislerce belirlenen rivâyetin reddine sebebiyet verecek şartlara haiz olursa bu teferrüdün de reddine hüküm verilir. Şâz ve Münker bu çeşide girer.¹⁵⁶

¹⁵² Aydınlı, *Hadîs İstılahları*, 204; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 262; Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, 264-266; Aşıkutlu, “Muhalefet”, *DİA*, 2005, 30: 402-405 (Konuyla alakalı II. Bölümde detaylı bilgi verilecektir).

¹⁵³ Nevevî, *et-Takrîb*, 40; İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmü’l-hadîs*, 79; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 268.

¹⁵⁴ Hamzâ b. Abdullah el-Melîbârî, *Hadîs usûlüne yeni yaklaşımlar*, (Trc. Muhittin Düzenli, Ayhan Ak), İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, 248.

¹⁵⁵ Uğur, *Hadîs Terimleri*, 433; Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, 265; a.mlf., *Hadîs Usûlü*, 66; Aşıkutlu, “Muhalefet”, *DİA*, 30: 403; Hemâm, *et-Teferrüd*, 113.

¹⁵⁶ Aydınlı, *Hadîs İstılahları*, 204; Aşıkutlu, “Muhalefet”, *DİA*, 30: 403; Hemâm, *et-Teferrüd*, 113.

3. Makbûl ve Merdûd Arasında Kalan Teferrüd: Eğer hadîsi makbûl veya merdûd sayılabilecek her hangi bir karine mevcut değilse, tevakkuf olunur yani onunla amel edilmez.. Amel olunmayan haber ise aslında merdûd haber gibidir. Ancak onun merdûd olması, haberde red sıfatının sübutu dolayısıyla değil, kabulü gerektiren bir sıfatın bulunmaması dolayısıyladır.¹⁵⁷ Bu kısma Ferd ve Ğarîb hadîs de girer.¹⁵⁸

Makbûl teferrüde şu hadîsi örnek olarak verebiliriz:

حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ثَابِتٌ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ أَبَا بَكْرٍ حَدَّثَهُ، قَالَ: قُلْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ فِي الْغَارِ: لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ يَنْظُرُ إِلَى قَدَمَيْهِ لِأَبْصَرَنَا نَحْتِ قَدَمَيْهِ، فَقَالَ: يَا أَبَا بَكْرٍ، مَا ظَنُّكَ بِأَنْتَيْنِ اللَّهُ تَالِيَهُمَا.

Hemmâm (ö. 164/781) > Sâbit (ö. 123/741) > Enes (ö. 93/711-12) > Ebû Bekir (ö. 13/634) ona şöyle anlattı: Rasûlullâh (s.a.s.) ile mağarada bulunduğumuz sırada O'na şöyle demiştim: “Onlardan biri ayaklarının ucuna baksalar mağarada bizi görecektlerdi.” Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.s.); “*Ey Ebû Bekir üçüncüleri Allah olan iki kişiyi sen ne zannediyorsun*” buyurdular.¹⁵⁹

Tirmizî (ö. 279/892) şöyle demiştir: “Bu hadîs, hasen sahih ğarîb'tir ve sadece Hemmâm'ın¹⁶⁰ teferrüd ettiği rivâyetle nakledir.”¹⁶¹

Tirmizî, Hemmâm'ın teferrüdüne ğarîb diye hükmetmiştir. Fakat Hemmâm hadîs ehlinin indinde güvenilir olduğu için ğarîb olarak rivâyet etmiş olduğu hadîs sahihtir.

Merdûd teferrüde ise şu hadîsi örnek olarak verebiliriz:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ: " يَا عَبَّاسُ يَا عَمَّاهُ أَلَا أُعْطِيكَ، أَلَا أَمْتَحُكَ، أَلَا أَحْبُوكَ، أَلَا أَفْعَلُ لَكَ عَشْرَ خِصَالٍ، إِذَا أَنْتَ فَعَلْتَ ذَلِكَ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ ذَنْبَكَ أَوْلَةً وَآخِرَةً وَقَدِيمَةً وَحَدِيثَةً وَخَطَاءَهُ وَعَمْدَهُ وَصَغِيرَهُ وَكَبِيرَهُ وَسِرَّهُ وَعَلَانِيَتَهُ

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi* (Trc. Talat Koçyiğit), A.Ü.İ.F.Y, Ankara, 1971, s. 28-29.

¹⁵⁸ İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker*, 23; Hemâm, *et-Teferrüd*, 113.

¹⁵⁹ Tirmizî, “*Tefsiru'l-kur'an*”, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 189-190; Buhârî, “*Tefsiru'l-kur'an*”, 9; Müslim, “*Fedailu's-Sahabe*”, 2381;

¹⁶⁰ Hemmam b. Yahya b. Dînâr el-Ezdi: Künyesi Ebûbekr olup hicri 80'den sonra doğduğu rivâyet edilir. Ahmed b. Hambel: “Hemmam, doğrulukta İbn Ebî Arube gibidir, sikadır.” demiştir. Kutubu Sitte'de rivâyetleri vardır. H. 164 veya 165'te vefat etmiştir. (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30: 302; Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 7: 296-301; İbn Receb, *Şerhu 'İlel*, 2: 759; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-ilel*, 1: 227).

¹⁶¹ Tirmizî, “*Tefsiru'l-kur'an*”, 10.

Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) (r.a.)'dan rivâyet edildiğine göre, Rasûlullâh (s.a.s.) Abbâs b. Abdi'l-Muttalib'e şöyle buyurmuştur: "Ey Abbâs, ey amcacığım! Akrabalık bağı dolayısıyla sana bir iyilikte bulunmayayım mı? Sana karşı üzerime düşeni yapmayayım mı? Bir iyilik yaparak seni faydalandırmayayım mı? On haslet var ki işlediğin takdirde Allah'ın günâh(lar)ının evvelini ve âhirini, yenisini ve eskisini, hatâen veya kasten yapılanı, küçüğü ve büyüğünü, gizlisi ve aşikâr olanını, eskisini de yenisini de bağışlayacağı bir ameli haber vereyim mi? ..."¹⁶²

Bu hadîs hakkında İbn Hacer (ö. 852/1448) şunları söylemektedir: "Gerçek olan şu ki hadîsin bütün tarîkleri zayıftır. İbn Abbâs hadîsi ise hasen şartına yaklaşıyor ancak o da seneddeki teferrüden dolayı şâzdir. Hadîsin geçerli olabilmesi için yeterli delil yoktur."¹⁶³

Ukaylî (ö. 322/934) ise bu hadîsle ilgili; "Tesbih namazı hakkındaki hadîs sabit değildir."¹⁶⁴ demiştir.

İbn Huzeyme (ö. 311/924) *Sahih*'inde tesbih namazı hakkındaki bu hadîsi rivâyet etmeden önce şöyle demektedir: "Şayet bu haber sahih ise kalpte bu senet hakkında bir tereddüt var."¹⁶⁵ Böylece İbn Huzeyme hadîsin senedinin zayıf ve onu kuvvetlendirecek bir delilin olmadığını ifade etmektedir.

¹⁶² İbn Mâce, "İkamet'us-Salât", 190; Ebû Dâvûd, "Teffrî' ebvâbi't-tatavvu", 13.

¹⁶³ İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr*, 2: 13-14.

¹⁶⁴ Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, 1: 124.

¹⁶⁵ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu İbn Huzeyme* (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Mektebetu'l-İslami, Beyrut, 1424, 2003, 2: 601-602.

II. BÖLÜM

TEFERRÜD – MERVÎ İLİŞKİSİ

Teferrüd kavramının muhaddislerce manasını, sebeplerini ve çeşitlerini tafsilatlı olarak anlattıktan sonra bu bölümde de münferid râvînin rivâyetlerinden bahseceğiz. Münferid râvînin, tek kalış şekli ve durumuna göre rivâyeti; ferd, ğarîb, şâz, münker ve sikanın ziyâdesi olmak üzere çeşitli kavramlarla zikredilmiştir. Bölüm dâhilinde öncelikle bu kavramları tek tek ele alıp tanımlarını yapacağız, ardından tanımlarını şerh edip varsa çeşitlerinden bahsedeceğiz. Akabinde konuyla ilgili örnekler verip hükme bağlayacağız. Sonra bu kavramların teferrüd meselesi ile olan alakasını ve söz konusu kavramları birbirine bağlayan etkenler nelerdir onları açıklayacağız.

Teferrüden neşet eden ıstıhlardan ilk olarak kök itibariyle bu kavrama yakın olması hasebiyle ferd hadîsten bahsedeceğiz.

2.1. Ferd Hadîs

Konuya başlamadan önce şu hususu beyan etmemiz gerekmektedir. Teferrüd ile ferd kök itibariyle birbirine yakın olmalarına rağmen içerik olarak birbirinden farklı iki kavramdırlar. Aynı zamanda konumuz olan teferrüdün durumları ve mes'elelerinden bahsetmek ile ferd hadîsten bahsetmek arasında fark vardır. Çünkü ferd muhaddislerin mustalahu'l-hadîs kitaplarında başlı başına bir kavram olarak zikrettikleri ve ferd-i mutlak ile ferd-i nisbî olarak kısımlandığı bir konudur.¹⁶⁶ Fakat teferrüd daha genel bir durumdur. Şöyle ki; adalet ve zabt vasıflarına haiz bir râvînin rivâyetinde teferrüd ettiği hadîs, kendisinden zabt yönünden daha kuvvetli olan bir başka râvînin rivâyetine aykırı ise Şâz'dır. Râvî adalet ve zabt sıfatlarından yoksun biri ise teferrüd ettiği hadîs Münker'dir. Sika râvînin, sika râvînin rivâyetine yapmış olduğu ziyâdelikle teferrüd ettiği hadîs Ziyâdetü's-sika'dır. Râvî'nin metin ve isnad yönünden müşareketi olmadan

¹⁶⁶ Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 96; İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûm*, 169-170; Beykûnî, *Şerhu Manzûme*, 134.

rivâyet ettiği hadîs Ferd-i mutlak olup metin veya senedin bir yerinde teferrüd ettiği hadîs Ferd-i nisbi'dir.

Sonuç olarak teferrüd dediğimiz zaman ferd hadîs akla gelmemelidir. Çünkü ferd hadîs teferrüdün bir parçası olup teferrüd, ferdden daha genel ve daha kapsamlıdır.

2.1.1. Tanımı

Ferd kelimesi sözlükte “tek, yegâne, çiftin yarısı” anlamındaki *Ferede* (فرد) kökünden türeyip masdar bir kelimedir. Ferd'in çoğulu *Efrede – Furada* (فردى – أفرد) kalıplarında gelir. Bir nesne hakkında *Hâzâ ferdun* (هذا فرد) denildiği zaman onun yalnız, yegâne ve tek dane olduğu anlaşılır. Aynı zamanda *Şey'un ferdun* (شيء فرد) denildiğinde de dünyada misli ve benzeri olmayan şey anlaşılır.¹⁶⁷

Terim olarak ise ilk olarak Ebû Hafs el-Meyyânişî'nin¹⁶⁸ tanımını görüyoruz. Kendisi ferd'i şöyle tanımlar: “Bazı sika râvîlerin kendi şeyhlerinden, başka râvîlerin rivâyet etmediği rivâyetleri nakletmeleridir.”¹⁶⁹

Meyyânişî ferdî tanımlarken kullandığı “sika râvînin şeyhinden rivâyeti” sözünü kullanmasının sebebi zayıf râvîlerin rivâyetlerine mütâbaat ve destek olunmadığı için olabilir. Nitekim Süyûtî'nin (ö. 911/1505) de “sika olmayan râvînin rivâyeti yok

¹⁶⁷ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 306; Feyyûmî, *Misbâhu'l-munîr*, 2: 466; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3: 331; Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 8: 24; Ahmet Muhtar, *Mu'cemu'lüğa*, 3: 1686; Cevherî, *Sihâh*, 2: 518; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 14: 70; Luvîs Ma'lûf el-Yesûî, *el-Müncid*, Dârü'l- Meşrik, Beyrut, 1440/1998, 574; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 92; Polat, “Ferd”, *DİA*, 12: 368.

¹⁶⁸ Asıl adı Ebû Hafs Takıyüddîn Ömer b. Abdilmecid el-Kureşî el-Meyyânişî'dir. İfrikkiye'de Mehdiye yakınlarındaki Meyyâniş'te doğdu. Meyyâniş'ten Mekke'ye göç ederek oraya yerleşti ve “Muhaddisu Mekke, Şeyhu'l-Harameyn, el-Mücavir” diye anıldı. Mekke'de Mescid-i Haram İmâmlığı yapan ve fetva veren Meyyânişî, fakih ve sika kabul edilen bir muhaddistir. Meyyânişî'nin mezar taşındaki bilgilerden hareketle Mekke'de 9 Muharrem 583'te (21 Mart 1187) vefat ettiği ileri sürülmüşse de kaynakların çoğu 581'de (1185) öldüğünü zikretmektedir (İbrahim Hatiboğlu, “Meyyânişî”, *DİA*, 2004, 29: 512-513).

¹⁶⁹ Ebû Hafs Takıyyüddîn Ömer b. Abdilmecid el-Kureşî el-Meyyânişî, *Mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehlüh* (thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid), Dârü'l-Vekâle, Ürdün, ts. 29.

hükmündedir”¹⁷⁰ sözü bu görüşü destekliyor. Fakat tanımında kullanılan bazı efrâdları da bu kategoride zikretmesi tanımındaki bazı eksiklikleri meydana çıkarıyor. Çünkü Meyyânişî, ferdi sadece sika bir râvînin şeyhinden yaptığı rivâyette sınırlandırdı. Fakat muhaddisler teferrüd kavramını analiz ederken sika veya zayıf râvînin teferrüdü gibi bir ayırım gözetmemişlerdir. Örneğin: Sika râvî hakkında; “Zührî bu rivâyette teferrüd etmiştir.”¹⁷¹ Zayıf râvî hakkında ise; “İbn Ebî Uveyse teferrüd etmiştir.”¹⁷² demişlerdir.

Çağdaş âlimlerinden ise Nüreddîn İtr ferd hadîsi şöyle tanımlar: “Teferrüdün herhangi bir yönüyle tek kalan râvînin rivâyette etmiş olduğu hadîstir.”¹⁷³

Bu tanım, başkalarına muhalefet etsin veya etmesin, sika, sadûk veya zayıf olan herhangi bir râvînin yapmış olduğu teferrüde de şamil geldiği için dakîk bir tariftir. Fakat daha genel bir tanıma baktığımız zaman ferd hadîs şu şekilde karşımıza çıkıyor: Senedin herhangi bir yerinde râvîsi tek kalmış veya senedindeki yahut metnindeki bir özellik açısından başka rivâyetlerden farklı olan hadîs çeşitlerine denir.¹⁷⁴

2.1.2. Kısımları

İlk olarak mütekaddimûn âlimlerden Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* adlı kitabında şöyle demiştir: “Hadîs ilminin kısımlarından biri de ferd hadîs olup üç kısma ayrılır.

- 1 Bir şehir halkının sahabeden yapmış olduğu rivâyette teferrüd etmesi.
- 2 Tek bir kişinin herhangi bir hadîs İmamından teferrüd ederek rivâyette etmiş olduğu hadîsler.
- 3 Bir şehir halkının diğer bir şehir halkından teferrüd ederek rivâyette ettiği hadîstir.”¹⁷⁵

¹⁷⁰ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 291.

¹⁷¹ İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 3: 247; 4: 64, 671; 6: 391;

¹⁷² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1: 88; 2: 251, 254; 3: 330; 4: 121, 123.

¹⁷³ İtr, *Menhecü'n-nakd*, 399; Seyyid Abdulmacid el-Gavri, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-hadîsiyye*, Daru İbn Kesîr, Beyrut, 1428/2007, 137.

¹⁷⁴ Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, 108; Polat, “Ferd”, *DİA*, 12: 368; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 92-93.

¹⁷⁵ Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 96-102.

İkinci olarak ise muhaddislerin ve müteahhirûn âlimler tarafından bilinen en meşhur taksimattır ki, onlara göre ferd hadîs, senedin herhangi bir yerinde râvinin tek kalış şekline göre ferd-i mutlak ve ferd-i nisbî olmak üzere iki kısma ayrılır.¹⁷⁶

2.1.2.1. Ferd-i Mutlak

2.1.2.1.1. Tanımı

Ferd-i mutlak hadîsin tanımına dair İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) şöyle demiştir: “Ferd-i mutlak tek bir râvî tarafından rivâyet edilen hadîstir.”¹⁷⁷ İbn Hacer’e (ö. 852/1442) göre râvinin tek kaldığı kısım senedin aslı, menşei veya müntehâsı denilen sahâbe ve tâbiîn tarafında bulunursa buna ferd-i mutlak denir.¹⁷⁸ Sehâvî’ye (ö. 902/1497) göre ise ferd-i mutlak; Bir râvînin sika veya diğer râvîlerden farklı olarak rivâyet ettiği hadîste münferid kalmasına denir.¹⁷⁹ Bu bilgiler ışığında ferd-i mutlak şu şekilde karşımıza çıkıyor: “Râvînin, kendisinden başkasının rivâyet etmediği, bütün râvîlerden teferrüd ettiği hadîse denir.”¹⁸⁰ Bu tanıma isnad ve metni ğarîb olan hadîs ile şâz ve münker rivâyetlerde dâhil olur.

Ferd-i mutlak ulûmü’l-hadîste çok yaygın bir konu olup özellikle ferd konusunda muhaddislerin ve hadîsle uğraşanların mizanında çok önemli bir yere sahiptir. İbn Hacer bu hakikati şöyle ifade etmiştir: “Ferd kelimesini ekseriya ferd-i mutlaka itlak etmişlerdir.”¹⁸¹

Örnek:

İlk olarak vela hakkının satılmasını ya da hibe edilmesini yasaklayan hadîsi örnek verebiliriz

¹⁷⁶ İbn Cemâa, *Menhelü’r-revî*, 51; İbn Hacer, *Nüket*, 1: 113 (İbn Hacer şöyle demiştir: İbnü’s-Salâh’ın ferd-i iki kısma ayırması Hâkim’in zikrettiği kısımlara da şamil geliyor bu iki kısım haricinde üçüncü bir maddeyi zikretmeye gerek yoktur.); Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 2: 38; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1: 291; Kâsımî, *Kavâi’dü’t-tahdîs*, 128; Muhammed Accac, *Usûlu’l-Hadîs*, 236; Itr, *Menhecü’n-nakd*, 400.

¹⁷⁷ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 88.

¹⁷⁸ İbn Hacer, *Nuhbetü’l-Fiker Şerhi*, 31.

¹⁷⁹ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 2: 38; Beykûnî, *Şerhu Manzûme*, 134.

¹⁸⁰ Bk. s. 7.

¹⁸¹ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 57.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَمَى عَنْ بَيْعِ الْوَلَاءِ، وَعَنْ هَبْتَيْهِ»

Abdullah b. Dînâr (ö 127/744) > İbn Ömer (ö. 73/692)'den rivâyetle: “Rasûlullâh (s.a.s.) azadlı kölenin miras hakkının satılmasını da hibe edilmesini de yasakladı.”¹⁸²

Abdullah b. Dînâr,¹⁸³ bu metinde teferrüd etmiş olup İbn Ömer'in en sika arkadaşları olan Nâfi' (ö. 117/735) ve Sâlim (ö. 106/724) gibi râvîler dâhil onun dışında kimse bu hadîsi merfû olarak rivâyet etmemiştir. Bu metin, Rasûlullâh (s.a.s.)'den ancak bu isnad ile sahih olur. İbn Receb'in dediği gibi her kim başka bir sened ile bu metni getirir ise o kimse vehme kapılıp hata yapmıştır.¹⁸⁴

Müslim (ö. 261/875) bu hadîsi naklettikten sonra; “Bu hadîs için bütün insanlar Abdullah b. Dînâr'a muhtaçtırlar” diyerek onun sahabiden rivâyet eden tek râvî olduğuna işaret etmiştir.¹⁸⁵

İkinci olarak ise imanın şu'beleriyle ilgili şu hadîsi verebiliriz:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْإِيمَانُ بَضْعٌ وَسَبْعُونَ - أَوْ

بَضْعٌ وَسِتُونَ - شُعْبَةٌ، فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ، وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ»

Abdullah b. Dinar (ö 127/744) > Ebû Sâlih (ö. 101/719-20) > Ebû Hüreyre (ö. 58/678) > Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Îmân yetmiş (yahud altmış) küsur şu'bedir. Bu şu'belerin en üstünü lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka ilâh*

¹⁸² Muvatta, “Itk - Velâ”, 2896; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 10: 98; Dârimî, “Ferâiz”, 31; Buhari, “Itk”, 10; Müslim, “Itk”, 16; İbn Mâce, “Ferâiz”, 15; Tirmizi, “Buyu”, 20; Nesâî, “Buyu”, 87.

¹⁸³ Künyesi Ebû Abdurrahmân el-Umrî el-Medenî olup İbn Ömer'in azadlı kölesi (mevla) dir. Kendisi Ashâb-ı kiram'dan İbn Ömer, Enes b. Mâlik, Süleymân b. Yesâr, Ebî Sâlih b. Semmân'dan ilim öğrenip hadîs-i şerîf rivâyet etmiştir. Kendisinden, de Mûsâ bin Ukbe, Mâlik, oğlu Abdurrahmân, Nâfi el-Kureşî, Süfyân-ı Sevrî, Süfyân bin Uyeyne, Muhammed bin Sûkâ gibi âlimler hadîs rivâyet etmişlerdir. Hadîs âlimleri onu sika (güvenilir) kabûl etmişlerdir. Rivâyetleri meşhûr hadîs kitapları olan Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır. Nesâî onu müskirûn'dan (Çok hadîs rivâyet edenlerden) kabûl eder (Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 2: 247; Buhari, *Târîhu'l-kebîr*, 5: 81; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 46-47; İbn Hibban, *es-Sikât*, 5: 10; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 14: 471-474; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2: 417; a.mlf., *el-Kâşif*, 1: 549; *el-Mugnî*, 1: 337; *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 94-95; *Siyeru a'lâm*, 5: 253-255).

¹⁸⁴ İbn Receb, *Şerhu 'İlel*, 2: 629.

¹⁸⁵ Müslim, “Itk”, 16.

yoktur) sözüdür. En aşağısı ise imâtatu'l-ezâ (yoldan eziyet verecek şeyleri gidermek)'dir. Hâyâ da imanın bir şu'besidir."¹⁸⁶

Bu hadîs Ebû Hüreyre'den Ebû Sâlih'e¹⁸⁷ ondan Abdullah b. Dînâr'a kadar tek râvi zinciriyle gelmiş olup böylece senedin her iki tarafında da teferrüd meydana gelmiştir. Tirmizi"Bu hadîs hasen sahihtir" demiştir.¹⁸⁸

2.1.2.1.2. Hükümü

Rivâyetin sahihliği veya kabulü esasen râvîlerin ferd olmalarına bağlı olmayıp bilakis râvîlerin cerh ve ta'dîl, senedlerin muttasıl olması ve şâz-illetten sâlim olma durumlarıyla alakalıdır. Nitekim hadîs usulü âlimleri, bir rivâyetin ferd özelliği taşınmasını onun sağlamlığı açısından mahzurlu görmemişlerdir. Bununla beraber Buhârî ile Müslim eserlerine 200 kadar ferd ve ğarîb hadîsi almışlar, bazı âlimler de bu rivâyetleri "Efrâdü's-Sahîhayn" veya "Ġarâ'ibü's-Sahîhayn" adıyla bir araya getirmişlerdir.¹⁸⁹ Sonuç olarak ferd-i mutlak hadîs rivâyet etmeye muhatab olan râvî sika olup zabtı tam ise teferrüd ettiği hadîs sahih kabul edilir ve hükümü meselelerde delil olarak kullanılır. Şayet bu râvî zabt bakımından noksan ise rivâyeti hasen kabul edilir ve delil olabilecek nitelikte olur. Râvî sika fakat zabıt değilse hadîsi zayıf kabul

¹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15: 212; Buhari, "İman", 3; Müslim, "İman", 58; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 15; İbn Mâce, "Mukaddime", 9; Tirmizi, "İman", 6; Nesâî, "İmanın Şartları", 16; İbn Hibban, *Sahîhu İbn Hibbân* (thk. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1406/1988, 1: 420.

¹⁸⁷ Künyesi Ebû Sâlih olup ismi Zekvân b. Abdillâh et-Teymî'dir. Kendisi Gatafanoğulları'ndan Cüveyriye bint Ahmes'in (Hâris) mevlâsıdır. Sa'd b. Ebû Vakkas, Hz. Âişe, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbâs, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Ömer gibi sahâbilerden hadis öğrendi. Kendisinden oğlu Süheyl, Salih, Abdullah, A'meş ve Abdullah b. Dînâr, Zührî gibi muhaddisler rivâyette bulundular. Medine'nin ileri gelen âlimlerinden biri olan ve rivâyetlerine Kütüb-ü Sitte'de yer verilen Ebû Sâlih'i, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim gibi ricâl otoriteleri sikâ olarak değerlendirmişlerdir. Ebû Hüreyre'ye daha çok talebelik etmesi sebebiyle onun hakkında çok bilgi sahibiydi. Ondan hadis rivâyet edenlerin doğru mu yalan mı söylediklerini iyi bildirdi (Talat Sakallı, "Ebû Sâlih es-Semmân", *DİA*, 1994, 10: 226; Ayrıca bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3: 450-451; Buhari, *Târîhu'l-kebir*, 3: 260-261; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8: 513-517; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib*, 3: 219-220; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4: 539; a.mlf., *el-Kâşif*, 1: 386).

¹⁸⁸ Tirmizi, "İman", 6.

¹⁸⁹ Polat, "Ferd", *DİA*, 12: 369.

edilir ve zayıf hadîsin hükmüne tabi olur.¹⁹⁰ Böylece ferd-i mutlak rivâyetin, ferd olmasına bakmaksızın rivâyette kabul şartlarının bulunma durumuna göre ya kabul olunandır ya da merduttur.¹⁹¹

2.1.2. 2. Ferd’i Nisbî

2.1.2.2.1. Tanımı

Teferrüd senedin sahabi ve tâbiîn tabakasından sonraki tabakalarda olursa böyle bir habere ferd-i nisbî denir.¹⁹² Bir başka tanıma göre ferd-i nisbî, özel bir cihete nisbeten teferrüdün vaki olduğu hadîstir.¹⁹³

Ferd-i nisbîde râvî mutlak olarak teferrüd etmemiştir. Bilakis râvînin rivâyetlerine mütâbiînin olması ve başka tarik veya turukla rivâyet olunma durumu da vardır. Turuk ve rivâyetlerinin fazla olmasından dolayı rivâyetin “meşhur” olma durumu bile söz konusu olabilir. İbn Hacer şöyle demiştir: “Nisbî denilmesi, haber aslında meşhur olsa bile teferrüdün muayyen bir şahsa nisbetle meydana gelmesinden dolayıdır. Bu hadîs meşhur cinsinden de olsa böyledir. Ferdîyetin, ferd-i nisbî üzerine itlak edilmesi nadirdir...”¹⁹⁴ Mesela Mâlik b. Enes (ö. 179/795) > Nâfi’ (ö. 117/735) > İbn Ömer (ö. 73/692) tarikiyle bir hadîs rivâyet olunmuş olsa, başka bir râvî de aynı hadîsi mütâbîi olmaksızın Mâlik’ten rivâyetiyle teferrüd etse bu hadîs Mâlik’ten tek olarak rivâyet eden râvîye nisbetle ferd-i nisbi olmuş olur. Nâfi’den rivâyet edenler bir cemaat olduğu takdirde ve onlardan bize kadar nakleden aynı şekildeki kalabalık râvî gurubuna nisbetle de hadîs meşhur olur.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Uğur, *Hadîs Terimleri*, 94.

¹⁹¹ İtr, *Menhecü’n-nakd*, 402.

¹⁹² Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, D.İ.B.Y, sy, 55, Başkanlık Yayınevi, Ankara, 1976, 1: 109; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 66.

¹⁹³ İbnü’s-Salâh, *‘Ulümü’l-hadîs*, 88; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 50; Muhammed Accac, *Usûlu’l-Hadîs*, 236; İtr, *Menhecü’n-nakd*, 400; Tahhân, *Teyşîru Mustalah*, 28; Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, 108; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 94; Polat, “Ferd”, *DİA*, 12: 369; a. mlf., “Ğarîb”, 13: 375.

¹⁹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 57.

¹⁹⁵ Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih*, 1: 109-110; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 50.

2.1.2.2.2. Çeşitleri

Hadîs âlimleri ferd-i nisbîyi; sika râvînin sika râvîden teferrüdü, şahısın şahıstan teferrüdü, bir belde halkının bir kişiden rivâyetiyle teferrüd etmesi, bir şahsın şehir halkından teferrüd etmesi ve bir şehir halkının başka bir şehir halkından teferrüd etmesi şeklinde beş kısma ayırmışlardır.¹⁹⁶

2.1.2.2.2.1. Sika râvînin, sika râvîden teferrüdü

Birden fazla râvî tarafından rivâyet edilmiş olsa da sika râvîlerden, zayıf râvîlerle beraber yalnız bir sika râvînin rivâyet etmesi ile teferrüd etmesi durumudur. *Lem yervihi sikatun illa fulan* (لم يروه ثقة إلا فلان) (Bu hadîsi sika falan râvîden başka hiç rivâyet eden olmadı) gibi ifadelerle anlatılmak istenen durum budur.¹⁹⁷

Örnekler:

عَنْ ضَمْرَةَ بْنِ سَعِيدِ الْمَازِنِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، سَأَلَ أَبَا وَاقِدٍ اللَّيْثِيَّ: مَا كَانَ يَقْرَأُ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْأَضْحَى وَالْفِطْرِ؟ فَقَالَ: «كَانَ يَقْرَأُ فِيهِمَا بِ ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ، وَاقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ»

Damre b. Saîd el-Mâzinî (ö. 121-130/739-749) > Ubeydullah b. Abdullah (ö. 98/716) > Ömer İbni'l-Hattab (ö. 23/644) (r.a.) Ebû Vâkîd el-Leysî (ö. 68/687-88) (r.a.)'a şöyle sordu: ‘Rasûlullâh (s.a.s.) ramazan ve kurban bayramı namazlarında hangi sureleri okurdu?’ O da şöyle cevap verdi: “Rasûlullâh (s.a.s.) bu iki namazda “*Kâf ve'l-kur'âni'l-mecîd*” sûresi ile “*İkterabeti's-sâa*” sûresini okurdu.”¹⁹⁸

Bu hadîsi sika bir râvî olarak sadece Damre b. Said,¹⁹⁹ Ebû Vakîd'e varan senedle teferrüd ederek rivâyet ettiği için ferd-i nisbî adını almıştır. Fakat mutlak olarak teferrüd

¹⁹⁶ Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Hamîsî, *Mu'cemu'l-'Ulumi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Dâru İbn Hazm, Sana, 1419/1998, 46.

¹⁹⁷ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2: 44; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 291; Kâsîmî, *Kavâi'dü't-tahdîs*, 128; Muhammed Accac, *Usûlu'l-Hadîs*, 237; İtr, *Menhecü'n-nakd*, 400; Tahhân, *Teysîru Mustalah*, 30; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 94.

¹⁹⁸ Muvatta, “İdeyn”, 618; Müslim, “Salâtu'l-ideyn”, 14; Dârekutnî, *Sünen*, 2, 387; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 64, 36: 241; Tirmizî, “İdeyn”, 385; Ebû Dâvûd, “Salât”, 251; Beyhakî, *Sünen*, 3: 413.

¹⁹⁹ Asıl ismi Danre b. Said el-Mazini el-Ensari olup aslen Medinelidir. Kendisi Aban b. Osmân, Ebû Said el-Hudri, Ubeydullah b. Abdullah, Enes b. Malik ve İbn mesud gibi muhaddislerden rivâyet etmiştir.

sayılmamasının sebebi ise zayıf bir râvî olan İbn Lehia'nın (ö. 174/790) Hz. Aişe (ö. 58/678) (r.anh.)'ya dayandırılan bir senedle rivâyet olunmasından dolayıdır.²⁰⁰

ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ وَاصِلِ الْأَخْذَبِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُرْحَبِيلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ؟ قَالَ: "أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ". قَالَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: "أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ خَشِيَةً أَنْ يَأْكُلَ مَعَكَ". قَالَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: "أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ"

Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/814) > Süfyân (ö. 161/777) > Vâsıl el-Ahdeb (ö. 129/746) > Ebû Vâil (ö. 82/701) > Amr b. Şurahbîl (ö. 63/683) > Abdullâh b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) şöyle demiştir: Rasûlullâh (s.a.s)'e “günahların en büyüğü hangisidir” diye sordum. “*Seni yaratan Allah'a ortak koşmandır*” buyurdu. “Sonra hangisidir?” dedim. “*Seninle beraber yiyip tüketeceğinden korktuğun için çocuğunu herhangi bir şekilde öldürmendir.*” Sonra hangisidir?” diye sordum. “*Komşunun hanımıyla zina etmendir*” buyurdu.²⁰¹

Hâkim (ö. 405/1014) şöyle demiştir: “Bu hadîsi sadece Abdurrahmân b. Mehdî²⁰², Süfyân es-Sevri'den, Süfyân da Vâsıl b. Hayyân'dan teferrüd ederek rivâyet

Kendisinden de Ziyad b. Said, Süfyân b. Uyeyne, Dahhak ve Amr b. Salih gibi muhaddisler rivâyet etmişlerdir. Ahmet b. Hanbel ve daha nive muhaddis onun “sika” olduğunu ifade etmişler. Buhari haricinde birçok hadis kitabında rivâyetleri vardır. (Buhari, *Târîhu'l-kebîr*, 4: 337; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4: 446; İbn Hibban, *es-Sikât*, 4: 388; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 13: 321-322; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3: 434; *a.mlf.*, *el-Kâşif*, 1: 510).

²⁰⁰ Irâkî, *Şerhu't-tebsira*, 1: 270; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2: 42; Aydınlı, *Hadîs Istılahları*, 78-79.

²⁰¹ Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 26; Beyhakî, *Sünen*, 8: 33; Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 100.

²⁰² Künyesi Ebû Saîd olup ismi Abdurrahmân b. Mehdî b. Hassân el-Basrî el-Anberî'dir. H. 135'te (752) büyük bir ihtimalle Basra'da doğdu. Ebû Âmir Abdülmelik el-Akadî (Ö. 204/819-20)'nin uyarısı üzerine, on beş yaşından itibaren hadis öğrenmeye başladı. Kendisi Şu'be, Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî gibi hadis ve fıkıh âlimlerinden ilim tahsil etti. Kendisinden de Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, İshak b. Râhûye, Abdullah b. Mübârek gibi meşhur âlimler hadis rivâyet ettiler. Kuvvetli bir hâfızaya sahip, titiz ve güvenilir bir hadis âlimi olduğu hususunda ittifak vardır. Yazmaktan çok ezberlemeye önem vermiştir. 20.000 hadisi ezbere yazdığını hususundaki rivâyet biraz mübalağalı sayılsa bile, onun hâfızasının kuvvetini göstermesi bakımından önemlidir (Uğur, “*Abdurrahmân b. Mehdî*”, DİA, 1988, 1: 167-168; Ayrıca bk. Buhari, *Târîhu'l-kebîr*, 5: 354; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 251-253; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 17: 430-443; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 241-242; *a.mlf.*, *Siyeru a'lâm*, 9: 192-209).

etmiştir.”²⁰³ Bu hadîsin başka isnadları bulunsa bile Süfyân es-Sevrî’den yalnız bir kişinin rivâyet etmesi o rivâyetin ferd-i nisbî sayılması için yeterli sebeptir.²⁰⁴

2.1.2.2.2. Şahısın şahıstan teferrüdü

Hadîs, diğer vecihlerde başkasından rivâyet edilse de belli bir râvînin, belli bir râvîden teferrüd etmesidir. *Teferrede bihî fulânun an fulânin* (تفرد به فلان عن فلان) (Bu hadîsi falandan rivâyette fûlan tek kaldı),²⁰⁵ *lem yervihi an fulânin gayri fulânin* (لم يروه عن فلان غير فلان) (Bu hadîsi falancadan, fûlandan başka rivâyet eden olmadı),²⁰⁶ gibi ifadeler kullanıldığında bu duruma işaret edilir. Yapılan bu rivâyetin ferd sayılması râvînin belli bir şeyhe nisbetle teferrüd etmesidir. Yoksa hadîsin mutlak olarak sadece bu râvînin rivâyetiyle bilinmesi durumu değildir.

Örnek:

حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَخْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ الْإِسْلَامَ بَدَأَ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا كَمَا بَدَأَ، فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ.

Hafs b. Ğiyas (ö. 194/810) > A’meş (ö. 148/765) > Ebî İshak (ö. 127/744) > Ebü'l-Ahves (ö. 81/700) > Abdullah İbn Mes’ud (ö. 32/652-53) (r.a.) şöyle dedi: AllahRasûlü (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “İslâm ğarîb bir halde başladı ve yine başladığı gibi ğarîb haline dönecektir. Ne mutlu o ğarîb (mü’min)lere.”²⁰⁷

Tirmizî (ö. 279/892) şöyle demiştir: “Bu hadîs aynı zamanda Sa’d, İbn Ömer, Câbir, Enes ve Abdullah b. Amr tarikiyle de gelmiştir.”

²⁰³ Hâkim, *Ma’rifetü ‘Ulûm*, 100.

²⁰⁴ Polat, “Ferd”, *DİA*, 12: 369.

²⁰⁵ İbn Cemâa, *el-Menhelü’r-revî*, 51; Muhammed Accac, *Usûlu’l-Hadîs*, 237; Cüdey’, *Tahrîru ‘Ulûm*, 1: 48; Tahhân, *Teysîru Mustalah*, 30; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 95; 398.

²⁰⁶ İbnü’s-Salâh, *‘Ulümü’l-hadîs*, 89; Zehebî, *el-Mûkaza*, 1: 43; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 1: 48; Kâsımî, *Kavâi’dü’t-tahdîs*, 128.

²⁰⁷ Tirmizî “İman”, 13; Müslim, “İman”, 232; İbn Mace, “Fiten”, 15; Dârimî, “Rikak”, 42.

Tirmizî daha sonra bu hadîs ile ilgili şöyle bir not geçmiştir: “Bu hadîs, İbn Mes’ud (r.a.)’ın hadîsinden hasenun, sahihun, ğarîbun’dur. Ancak biz bu hadîsi Hafs b. Ğiyas’ın²⁰⁸ A’meş’ten yaptığı rivâyetle biliyoruz. Hafs, A’meş’ten teferrüd etmiştir.”²⁰⁹

حدثنا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ وَائِلِ بْنِ دَاوُدَ، عَنْ أَبِيهِ بَكْرِ بْنِ وَائِلٍ، عَنِ الرَّهْرِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ أَوْلَمَ عَلَى صَفِيَّةَ بِسُوقٍ وَتَمَرٍ»

Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) > Vâil b. Dâvud (ö. 141/759) > Bekr b. Vâil (ö. 131/749) > Zührî (ö. 124/742) > Enes b. Mâlik (ö. 93/711-13) şöyle buyurdu: “Hz. Peygamber (s.a.s.) Hz. Safiye’yi nikâhladığında kavut ve hurma ile düğün yemeği verdi.”²¹⁰

Bu hadîsi Vâil b. Dâvud babasından, Vâil’den de Süfyân b. Uyeyne²¹¹ haricinde kimse rivâyet etmemiştir.²¹² Süfyân’ın Vâil’den teferrüdü sebebiyle hadîs ferd-i nisbi olmuştur. Tirmizi (ö. 279/892) bu hadîs için hasen ğarîb demiştir.²¹³

²⁰⁸ Künyesi Ebû Ömer olan Hafs b. Gıyâs b. Talk en-Nehâî el-Ezdî 117 (735) yılında Kûfe’de doğdu ve orada yetişti. Yahyâ b. Saîd, Süfyân, Hişâm, A’meş, İbn Cüreyc, Ebû İshak ve dedesi Talk başta olmak üzere birçok âlimden hadis; Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Süfyân es-Sevrî gibi âlimlerden fıkıh okudu. Oğlu Ömer b. Hafs ile Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî ve Ebû Hayseme ondan hadis dinleyenler arasındadır. Hafs, hadis münekkitlerince sika kabul edilmekle birlikte tedlîste bulunmakla da itham edilmiş, ömrünün sonlarına doğru hâfızasının zayıfladığı ve bu dönemde rivâyet ettiği hadislerin ihtiyatla karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Kendisinden 3000 veya 4000 civarında hadis rivâyet edilen Hafs’ın 170 hadis ihtiva eden bir cüzünün bulunduğu kaydedilir (Saffet Köse, “Hafs b. Gıyâs”, *DİA*, 1997, 15: 118; Ayrıca bk.Tirmizî, *İlelü’l-kebîr*, 426; Buhari, *Târîhu’l-kebîr*, 2: 370; Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 7: 56-69; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3: 185-186; İbn Hibban, *es-Sikât*, 6: 200; Zehebî, *el-Kâşif*, 1: 343; a.mlf., *Târîhu’l-İslâm*, 4:1094-1097; *Siyeru a’lâm*, 9: 22-34; *Mizânü’l-i’tidâl*, 1: 157-168; *el-Muğni*, 1: 182; *Tezkiretü’l-huffâz*, 1: 217-218).

²⁰⁹ Tirmizî, “İman”, 13.

²¹⁰ Ebû Dâvud, “Et’ime”, 2; Tirmizî, “Nikâh”, 10; İbn Mâce, “Nikâh”, 24; Mevslî, *Müsnedü Ebî Ya’lâ*, 6: 274; Humeydî, *Müsned*, 2: 303; İbn Hibban, *Sahih*, 9: 368; Beyhakî, *Sünen*, 7: 424

²¹¹ Künyesi Ebû Muhammed olan Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî h. 107’/725’de Kûfe’de doğdu. Küçük yaşta hadis meclislerine katılmaya başlayan Süfyân hâfızası son derece kuvvetli güvenilir bir râvi olup öncelikle ileri yaşlardaki muhaddislerden faydalanmaya çalışmış ve onların rivâyetlerinin kaybolmasını önlemiştir. Zührî’den gelen rivâyetler konusunda İmam Mâlik ile birlikte en güvenilir kimse kabul edildi. Hicaz muhaddisi diye şöhret bulmakla birlikte Irak bölgesinde rivâyet edilen hadisleri de çok iyi bilirdi. Seksenden fazla hocasının büyük çoğunluğu tâbiîn neslinden olup Amr b. Dînâr, Atâ b. Sâib, Hammâd b. Zeyd, Ma’mer b. Râşid, Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî, es-Sebî,

2.1.2.2.3. Bir şehir halkının bir kişiden rivâyetiyle teferrüd etmesi

Bir şehir halkının diğer şehir halklarından teferrüd ederek, bir şahıstan yaptıkları rivâyetle teferrüd etmeleridir.

Örnek:

عَنِ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "الْفُضَاءُ ثَلَاثَةٌ: وَاحِدٌ فِي الْجَنَّةِ، وَاثْنَانِ فِي النَّارِ..."

Abdullah b. Büreyde (ö. 115/707) > Babası Büreyde b. el-Husayb (ö. 63/682-83) şöyle rivâyet etti: Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Hâkimler üç kısımdır: Biri cennette, ikisi de cehennemdedir...*”²¹⁴

Abdullah b. Büreyde²¹⁵ babasından teferrüd ederek rivâyet ettiği bu hadîsi Mervliler de Abdullah’tan rivâyet ederek teferrüd etmişlerdir. Böylece tek kişinin

İbnü’l-Münkedir, İbnü’l-Mu’temir, es-Sahtiyânî, Hişâm b. Urve, Humejd et-Tavîl, İbn Ebû Leylâ ve İbn Muhaysın bunlardan bazılarıdır. Zührî onun zekâsını erken dönemde farkederek kendisiyle özel şekilde meşgul oldu. Bundan dolayı İbn Uyeyne, Zührî’nin hadislerini rivâyet edenlerin en başta gelenidir. Ondan hadis rivâyet eden hocaları arasında A’miş, Zührî, Şu’be, İbn Cüreyc, Mis’ar b. Kidâm da vardır. Süfyân b. Uyeyne’nin önde gelen talebeleri içinde Buhârî’nin hocalarından Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, Abdullah b. Mübârek, İmam Şâfiî, Abdürrezzâk es-San’ânî, Ahmed b. Hanbel, İbn Râhûye, gibi âlimlerin adı geçer (Hatiboğlu, “Süfyân b. Uyeyne”, DİA, 2010, 38: 28-29; Ayrıca bk. Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 11: 177-197; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 2: 170-171; a.mlf., *Siyeru a’lâm*, 8: 454-475).

²¹² Dârekutnî, *el-İlel*, 12: 172. Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 2: 38-40; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1: 293.

²¹³ Tirmizî, “Nikâh”, 10

²¹⁴ Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 2; İbn Mâce, “Ahkâm”, 3; Tirmizî, “Ahkâm”, 1; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, 7: 30, 32; Beyhakî, Sünen, 10: 199.

²¹⁵ Künyesi Ebû Sehl, Merv kadısı, el-Eslemî, el-Mervezî olup İsmi Abdullah b. Büreyde b. Hasîb’dır. H. 14/635 târihinde Kûfe’de Hazreti Ömer’in halifeliği zamanında doğdu, Basra’da yaşadı, Merv şehrine kadı olarak tayin edildi ve 115 (m. 707) târihinde orada vefât etti. İbn Büreyde, Tabîînin sika (güvenilir) râvilerinden olup, hadîs ilminde büyük bir âlimdir. Kendisi; babası, İbn Abbâs, İbn-i Amr, Abdullah b. Amr, İbn Mes’ûd, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Ebû Hüreyre, Hazreti Aişe, Mugîre b. Şu’be gibi daha birçok hadîs âliminden rivâyet etmiştir. Kendisinden de Sehl b. Beşîr, Sev’âb bin Utbe, Huceyr b. Abdullah, Dâvûd b. Vâkîd, Sa’îd b. Cerîrî Mukâtil b. Hayyâm, Sa’d b. Ubeyde, Abdullah bin Atâ el-Mekkî, Abdullah b. Müslim el-Mervezî Ali bin Süveyd bin Mencuf, Kâtâde ve Velîd b. Sa’lebe gibi muhaddisler rivâyet etmişlerdir. Ebû Hâtem ve diğer âlimler O’nun sika (güvenilir) olduğunu bildirmişlerdir (Buhari, *Târîhu’l-kebîr*, 5: 51; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5: 13; İbn Hibban, *es-*

teferrüdüyle rivâyet edilen hadîs bir belde ehli tarafından rivâyet edildiği için ferd-i nisbi olmuştur.²¹⁶

عَنْ يَزِيدَ، مَوْلَى الْمُتَّبِعِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدِ الْجُهَنِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَهُ عَنِ اللَّقْطَةِ،

فَقَالَ: «اعْرِفْ عِفَاصَهَا وَوِكَاءَهَا، ثُمَّ عَرِّفْهَا سَنَةً، فَإِنْ جَاءَ صَاحِبُهَا، وَإِلَّا فَشَأْنُكَ بِهَا»

Yezîd Mevla'l-Munbais (ö. 91/710), Zeyd b. Hâlid (ö. 78/698) (r.a.)'dan şöyle rivâyet ediyor: “Bir adam Rasûlullâh (s.a.s.)’e gelerek lukatanın hükmünü sordu. Rasûlullâh (s.a.s.) ‘Onun kesesini ve bağını belle sonra bir yıl ilan et. Sahibi gelirse veririsin. Aksi halde onu nasıl istersen öyle yap’ buyurdu.”²¹⁷

Hadîsin merkezi olan Yezid,²¹⁸ bu hadîste teferrüd etmiştir. Medine halkı da ondan rivâyet ederek teferrüd etmişlerdir. Şöyle ki; bu hadîsi Yezid’den Rabia b. Abdurrahman ve Yahyâ b. Saîd el-Ensari rivâyet etmişler ve bu her iki râvî Medine ehlinin hâfızlarındandırlar.²¹⁹

2.1.2.2.4. Bir şahsın şehir halkından teferrüd etmesi

Ferd-i nisbînin bu çeşidi, bir önceki çeşidin aksinedir. Hadîs tariklerinin sadece bir şehir halkından tasavvur edilmesinden sonra o şehir halkından birinin, rivâyetiyle onlardan teferrüd etmesidir. Böylece hadîs, bu şehir halkından değil de sadece o râvî tarihiyle bilinir. Her ne kadar bu hadîs, başka şehirlerdeki râvîler tarafından rivâyet olunmuş olsa da durum değişmez.

Sikât, 5: 16-17; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 14: 328-333; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3: 256; a.mlf., *el-Kâşif*, 1: 540; *Mizânü'l-i'tidâl*, 2: 396; *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 78-81; *Siyeru a'lâm*, 5: 50-52).

²¹⁶ İbn Hacer, *Nüket*, 2: 706; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2: 43.

²¹⁷ Muvatta, “Akdiyye”, 2802; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 28: 292; Buhârî, “Mûsâkat”, 13; “Lukata”, 3-4; Müslim, “Lukata”, 1; İbn Mâce “Lukata”, 1; Beyhakî, *Sünen*, 2: 344; 6: 307; İbn Hibban, *Sahih*, 11: 250; İbn Hacer, *Nüket*, 2: 706;

²¹⁸ İsmi Yezid Mevlâ'l-Münbais el-Medeni olup Ebû Hureyre ve Zeyd b. Halid gibi sahabelerden rivâyet etmiştir. Kendisinden de oğlu Abdullah, Rabia b. Ebi Abdurrahman, Abdulmelik b. İsa ve Yahya b. Said gibi muhaddisler rivâyette bulundular. İbn Hibban ve Darekutni Onun sika olduğunu İbn Hacer ise saduktur demişlerdir (Buhari, *Târîhu'l-kebir*, 8: 362-363; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 9: 299; İbn Hibban, *es-Sikât*, 5: 533; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32: 291; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2: 1188; a.mlf., *el-Kâşif*, 2: 392).

²¹⁹ İbn Hacer, *Nüket*, 2: 706; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2: 34.

Bu halin vaki olması ve buna misal vermek zor bir durumdur. Fakat bir önceki kısmın mukabili olduğundan dolayı zikredilmiştir. Bundan dolayı İbn Hacer, (ö. 852/1448) ferd-i nisbîyi zikrettikten sonra ferd-i nisbînin bu çeşidi için şöyle demiştir: “Bu çeşit, kendinden önceki çeşitin zıddı olup çok az olan bir durumdur. Şekli ise bir hadîste teferrüd eden bir cemaatten, bir şahsın teferrüd etmesidir.”²²⁰

Örnek:

عَنْ خَالِدِ بْنِ نِزَارِ الْأَيْلِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي نَافِعُ بْنُ عُمَرَ الْجُمَحِيُّ، عَنْ بَشْرِ بْنِ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ،

عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ قَالَ: «أَبْغَضُ الرِّجَالِ إِلَى اللَّهِ، الْبَلِغُ الَّذِي يَتَخَلَّلُ بِلِسَانِهِ تَخَلُّلَ الْبَاقِرَةِ بِلِسَانِهَا»

Halid b. Nizâr el-Eyli (ö. 222/837) > Nâfi‘ b. Ömer el-Cumehi (ö. 169/785) > Bişr b. Asım (ö. 124’ten sonra) > Babası (ö. ?) > Abdullah b. Amr b. As (ö. 65/684-85) Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Allah (c.c.)’in en sevmediği kimse, sığırın diliyle yalanması gibi, dilini dişleri üzerinde dolaştıran hatiptir.”²²¹

Hâkim (ö. 405/1014) bu hadis hakkında şöyle demiştir: “Bu hadîste Mısırlılar Mekkelilerden teferrüd etmişlerdir. Zira Halid b. Nizâr Mısırlı, Nâfi‘ b. Ömer ise Mekkelidir.”²²²

2.1.2.2.5. Bir şehir halkının başka bir şehir halkından teferrüd etmesi:

Hadîsin birkaç turukla bir şehir halkı tarafından rivâyet edilmesinden sonra başka bir şehir halkının onlardan birkaç turukla rivâyet etmekle teferrüd etmeleridir.²²³ Bu husus, *teferrede bihi ehlu beledin an ehli beledin uhra* (تفرد به اهل بلد عن اهل بلد اخرى)

²²⁰ İbn Hacer, *Nüket*, 2: 707.

²²¹ Hâkim, *Ma‘rifetü ‘Ulûm*, 102; Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-‘ummâl fî Süneni’l-akvâl ve’l-ef‘âl* (thk. Bekrî Hayyânî ve Saffet es-Sekkâ) I-XVI, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1401/1981, 3: 563.

²²² Hâkim, *Ma‘rifetü ‘Ulûm*, 102 (Halid b. Nizâr b. Mugire b. Selim el-Ğassani el-Eyli: Kendisi sika bir râvî olup İbn Hibban es-Sikat kitabında ondan bahsetmiştir (Mizzi, *Tehzibü’l-Kemâl*, 8: 184-185; İbn Hibban, *es-Sikât*, 8: 223-224; Zehebî, *el-Kâşif*, 1: 369); Nâfi‘ b. Ömer el-Cumehi el-Mekki: Kendisi sika, hucce ve sebt bir râvîdir (İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, 8: 456; Zehebî, *el-Kâşif*, 2: 315; a.mlf., *el-Muğnî*, 2: 693).

²²³ İbnü’s-Salâh, *‘Ulümü’l-hadîs*, 89; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1: 293; Hamîsî, *‘Ulumi’l-Hadîs*, 46.

(Hadîsin rivâyetinde falan belde ehli fulan belde ehinden teferrüd etmiştir) gibi sözlerle ifade edilir.²²⁴

Örnek

ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُوْفَةَ , عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ , عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: خَطَبَنَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ

بِالْحَابِيَةِ،...

Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797) > Muhammed b. Sûka (ö. 141/759) > Abdullah b. Dînâr (ö. 127/744) > İbn Ömer (ö. 73/692)'den şöyle naklediyor: Ömer (ö. 23/644), Şam'ın bir bölgesi olan Câbiye'de bize bir hutbe vererek şöyle konuştu: “Rasûlullâh (s.a.s.)'in bize söylediği bazı şeyleri size söylemek üzere aranızdayım...”²²⁵

Hâkim bu hadîs için şöyle demiştir: “Bu hadîs Horâsânlıların Kûfelilerden teferrüd ettiği rivâyetlerdendir. Hadîsin râvîlerinden Abdullah b. Mübarek Horâsânlı (ki bu hadîs onun teferrüd ettiği rivâyetler arasındadır), Muhammed b. Sûka²²⁶ ise Kûfeli imâmlardandır.²²⁷

İkinci örnek olarak; Câbir (ö. 78/697) (r.a.)'dan rivâyet edilen hadîsde Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

«إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيهِ أَنْ يَتَيَّمَّمَ وَ يَعْصِبَ عَلَى جُرْحِهِ خَرْقَةً، ثُمَّ يَمْسَحَ عَلَيْهَا وَيَغْسِلَ سَائِرَ جَسَدِهِ»

²²⁴ Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 100; Kâsımî, *Kavâi'dü't-tahdîs*, 1: 128; Muhammed Accac, *'Ulûmü'l-hadîs*, 237; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 291-293; Ahmet Naim, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, 1: 110; Itr, *Menhecü'n-nakd*, 400; Polat, “Garip”, *DİA*, 13: 375; “Ferd”, *DİA*, 12: 369; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 94-95.

²²⁵ Tirmizî, “Fiten”, 7; Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 102; Kādî, *İlelü't-Tirmizî*, 323;

²²⁶ Künyesi, Ebû Abdullah ve Ebû Bekr, ismi Muhammed b. Sûka el-Ganevî'dir. Kendisi Enes b Mâlik, Ebû't-Tufeyl, Âmir b. Vâsıl, Saîd b. Cübeyr, Abdullah b. Dînâr, Ebû Sâlih es-Semmân, Nâfi', İbrâhim en-Nehâî, İbn-i Ömer'in azadlı kölesi Nâfi, Münzir-i Sevrî, Ca'fer Muhammed b. Ali gibi âlimlerden rivâyet etmiştir. Kendisinden de Sevrî, İbn-i Mübârek, Ebû Muâviye, Abdurrahmân b. Muhammed el-Muhârebî, İsmâil b. Zekeriyya, Mervân b. Muâviye gibi muhaddisler rivâyette bulunmuşlar. Çok ibâdet eden, dünyâya hiç düşkün olmayan, cömertliği ile tanınan Ebû Abdullah hadîs âlimlerince sika kabûl edilmiştir (Buhari, *Târîhu'l-kebîr*, 1: 102-103; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 7: 281-282; İbn Hibban, *es-Sikât*, 7: 404; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 25: 333-335; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3: 693; a.mlf., *el-Kâşif*, 2: 177; *Siyeru a'lâm*, 6: 134-136).

²²⁷ Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 102.

“... Onun teyemmüm etmesi yarasının üzerine bir bez bağlayıp sonra üzerine mesh etmesi ve vücudunun geri kalan kısmını yıkaması ona yeterdir.”²²⁸

İbn Ebû Dâvûd, (ö. 316/929) Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen*'inde naklettiği durumla alakalı şöyle demiştir: “Bu hadîs ile Kûfe ehli teferrüd etmiştir. Onlardan da Cezire halkı almıştır.”²²⁹ Böylece hadîs bu şekilde teferrüd edilerek rivâyet edildiği için ferd-i nisbi olmuştur.

Muhaddislerin çoğu “bir belde halkının teferrüdü”nü aynı zamanda o beldedeki tek bir râvî tarafından yapılan teferrüd için de zikretmişler. Örneğin şöyle demişler: “Bu hadîste Kûfeliler teferrüd etmiştir.” Oysaki bu sözden kasıtları Kûfe halkından sadece bir kişinin teferrüdüdür.

Örnek:

حَدَّثَنَا مُلَازِمُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ التُّعْمَانِ، حَدَّثَنِي قَيْسُ بْنُ طَلْقٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كُلُوا وَاشْرَبُوا، وَلَا يَهَيْدَنَّكُمْ السَّاطِعُ الْمُصْعِدُ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَعْزِضَ لَكُمْ الْأَحْمَرُ»

Mülâzim b. Amr (ö. 181/798) > Abdullah b. Numân (ö. ?) > Kays b. Talk (ö. 121/732) > Babası (ö. ?)'ndan şöyle tahdîs etti: ‘Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Yiyiniz, içiniz yukarıya doğru yükselerek parlayan (fecd-i kâzib) sizi rahatsız etmesin (yemeğe engel olmasın) kırmızılık doğuncaya (fecd-i sadık) kadar yiyiniz, içiniz.”²³⁰

Ebû Dâvûd (ö. 275/889): “Bu hadîs sadece Yemen ehlinin rivâyet ettiği hadîslerdendir.”²³¹ demiştir. Tirmizi (ö. 279/892) ise hadîsin bu şekliyle hasen ğarîb olduğunu söylemiştir.²³²

Bu hadîsi sadece Abdullah b. Nu'man'dan Mülâzim b. Amr²³³ rivâyet etmiştir. Hadîsin mütâbîi olmadığı için ferd-i mutlaktır.

²²⁸ Ebû Dâvûd, “Taharet”, 122; İbn Mace, “Teyemmüm”, 93; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 173; Beyhakî, *Sünen*, 1: 347, 348; Begavî, *Şerhu's-sünne*, 2: 120.

²²⁹ Ebû Dâvûd, “Taharet”, 122; Dârekutnî, *Sünen*, 1: 349; İbn Hacer, *Nüket*, 2: 707.

²³⁰ Ebû Dâvûd, “Savm”, 17; Tirmizî, “Savm”, 15; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4: 136.

²³¹ Ebû Dâvûd, “Savm”, 17.

²³² Tirmizî, “Savm”, 15.

²³³ Künyesi Ebû Amr el-yemani olup ismi Mülâzim b. Amr b. Abdullah el-Hanefî'dir. Kendisi Abdullah b. Bedr, Abdullah b. Numan, Sirac b. Ukbe ve Muhammed b. Cabir gibi birçok âlimden rivâyet etmiştir. Kendisinden de Müsedded, İbrahim b. Mûsâ, Ebû'l-eş'as, Haccac b. Minhal ve daha birçok âlim rivâyette bulunmuştur. Hakkında Ebû Hatem saduktur, Ebû Davud ise leyse bihi be's demiştir. İbn

2.1.2.2.3. Hükümü

Ferd-i nisbînin hakikatini ve oluşumunu açıkladıktan sonra şöyle diyebiliriz:²³⁴ İlk olarak sika râvînin teferrüdüyle oluşan ferd-i nisbi, ferd-i mutlakın hükmüne tabidir. İkinci olarak ise; bir şehir halkının veya râvîlerin teferrüdüyle oluşan ferd-i nisbi rivâyetin geldiği tarike göre hüküm alır. Şayet tarik sahih ise hadîs sahih, hasen ise hasen, zayıf ise zayıf kabul edilir.

Bununla beraber hadîs usûlünde sadece hadîsin sıfatı olarak değil, aynı zamanda bir râvînin başka kimselerde rastlanmayan adının, künye ve lakabının sıfatı olarak da kullanılır. Bunlara “ferd mine’l-esma, ferd mine’l-kuna, ferd mine’l-elka” denir. Ferd isimlere Emced b. Üceyya, ferd künyelere Ebû Ubeydeyn, ferd lakablara da Sefine’yi örnek olarak verebiliriz.²³⁵

2.2. Ğarîb Hadîs

Teferrüdle alakalı olan hadîs çeşitlerinden ikincisi ğarîb hadîs’tir. Ğarîbusûlû’l-hadîste teferrüd kaynaklı bir kavramdır. Yani meydana geliş yeri, mütâbîi ve müteradifi olmayan bir rivâyetin râvîsinin yapmış olduğu teferrüddür. Bununla beraber teferrüdün her durumu ğarîb hadîsin mefhumuna girmez. Çünkü ğarîblik başlı başına ince bir durum olup, bu durum onu teferrüdün diğer hallerinden ayırıp, ulûmü’l-hadîste özel bir yere sahip olmasını sağlar. Bundan dolayıdır ki muhaddisler ğarîb hadîsi müstakil bir bab ve münferid bir çeşit olarak sınıflandırmışlardır.

Ulûmü’l-hadîsin bu çeşidini araştıran bir kimse öncelikle muhaddislerin bu kavram hakkındaki nakledilen görüşlerini görür. Onlar ğarîb hadîslere mesafeli yaklaşmışlar, onu aktarmaya çalışanları uyarılmışlar, onu rivâyet etmeyi nefyetmişlerdir. Bununla

Hibban Sikatında ondan bahsetmiştir (Buhari, *Târîhu’l-kebir*, 8: 73; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 8: 435; İbn Hibban, *es-Sikât*, 9: 195; Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 29: 188-192; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 4: 983).

²³⁴ İbnü’s-Salâh ferd-i nisbin hükmüyle alakalı şöyle demiştir: “Ferd-i nisbînin suretleri hadîsin sıhhati veya kuvvet derecesi ile ilgilenmediği gibi hadîsin zayıf mı veya evhamlı mı olduğuna da hüküm vermez.” (İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 89).

²³⁵ Polat, “Ferd”, *DİA*, 12: 369; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 259-260; Aydın, *Hadîs Istılahları*, 77.

beraber hadîs âlimlerince bilinen ve onların indinde meşhur olan rivâyetleri almaya ve araştırmaya teşvik etmişlerdir. Bölüm dâhilinde bununla alakalı olarak geniş bilgiye yer verilecektir.

2.2.1. Tanımı

Ğarîb kelimesi *ga-re-be* (غرب) sülâsi fiilinden türemiş bir isim olup, sülâsi beşinci baktan türeyen *fe'ilun* (فعليل) vezninde bir sıfatı müşebbehedir. Müennesi *ğarîbetun* (غريبة) dur. Çoğulu ise *gurabâ* (غرباء), *garâibu* (غرائب) kalıbında gelir.²³⁶ Kelime olarak ise; yabancı, ğarîb, kimsesiz, vatanından uzakta, yalnız ve tek başına kalan kimse; anlaşılması güç, yadırganan söz anlamlarına gelir.²³⁷

Ğarîb hadîsin ıstılah manasına gelince ilk öncelikle mütekaddim âlimlerden Ebû Dâvûd'un (ö. 275/818) ğarîb hadîse olumsuz yaklaşımı gözümüze çarpıyor.²³⁸ Akabinde ise Tirmizi'nin (ö. 279/849) *Sünen*'inde ğarîb hadîslere yer verdiğini ve dört misal zikrederek ğarîb hadîsin -ıstılah olarak ne olduğundan değil de- sadece muhaddislerce nasıl anlaşıldığını ifade etmeye çalıştığını görüyoruz.²³⁹

Daha sonra Abdullah b. Mende'nin, (ö. 395/1005) ğarîb hadîsi şöyle tanımladığını görüyoruz: “Hadîslerden ğarîb olana gelince, bir râvînin hadîsleri cem olunan Katâde (ö. 117/735), Zührî (ö. 124/724), ve bu ikisine benzeyen imâmların hadîsini rivâyetinde teferrüd etmesine *Ğarîb* denilir. Fakat bu imâmlardan iki veya üç râvî rivâyette ortak olup, bir hadîsi rivâyet ederlerse bu hadîse de *Azîz* denir. Bu imâmlardan bir cemaat rivâyet ederse bu hadîs de *Meşhur* olarak isimlendirilir.”²⁴⁰

²³⁶ Cevherî, *Sihâh*, 1: 193; Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 4: 409; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1: 638-639; Zebîdî, *Tacu'l-Arus*, 3: 482; Feyyûmî, *Misbâhu'l-munîr*, 2: 444; Ahmet Muhtar, *Mu'cemu lüga*, 2: 1601; Luvîs Ma'lûf, *Müncid*, 547.

²³⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 4: 409; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 1: 639-640; Zebîdî, *Tacu'l-Arus*, 3: 482; Cevherî, *Sihâh*, 1: 193; Hamîsî, *'Ulumi'l-Hadîs*, 159; Polat, “Ğarîb”, *DİA*, 13: 375; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 102; Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, 114.

²³⁸ Ebû Dâvûd, *Risâletü Ebî Dâvûd*, 1: 29.

²³⁹ Tirmizî, “Menakıb”, 75; İbn Receb, *Şerhu 'İlel*, 2: 573-576, 621-644.

²⁴⁰ Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî, *Etrâfü'l-ğarâ'ib ve'l-efrâd li'd-Dârekutnî* (thk. Mahmud Hasan Nassar-es-Seyyid Yusuf), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,

Bu tanım “isnad merkezli” hadîs kaidelerine çok önemli bir bakış açısı kazandırmaktadır. Şöyle ki; İbn Mende, hadîsin zatını değil de hadîsin isnadı çerçevesinde ğarîb, azîz ve meşhur’u tarif etmiştir.

Müteahhir âlimlerden ise ilk olarak İbn Salâh’ın (ö. 643/1245) tanımını görüyoruz. Kendisi ğarîb hadîsi şöyle tanımlamıştır: “Bazı râvîlerin hadîsin senedinde veya metninde başkalarının rivâyet etmediği bir şeyi naklederek teferrüd ettikleri hadîs çeşitine ğarîb hadîs denir.”²⁴¹ İbn Salâh’ın indinde ğarîb âmm bir kavram olduğundan, teferrüdhadîsin neresinde vaki olursa olsun ğarîb diye vasıflandırılır.

İkinci olarak İbn Hacer (ö. 852/1449) ğarîb hadîsin mefhumunu daha da genişletip şöyle tanımlamıştır: “Ğarîb, senedin neresinde olursa olsun râvînin rivâyetiyle teferrüd ettiği hadîstir.”²⁴² İbn Hacer, ğarîb hadîsi ferd hadîsle aynı görmüştür. Ona göre ğarîb ile ferd, eş anlamlı kelimeler olup muhaddislerce kullanışı haricinde aralarında hiçbir fark yoktur. Daha sonra devam ederek şöyle demiştir: “Haberde bulunan teklik, ğarîblik ya senedin aslında bulunur –senedin aslından maksat turuku ne kadar çok olursa olsun isnadın etrafında dönüp dolaştığı yerdir yanisahabenin bulunduğu cihettir- ya da senedin aslında değil ortasında bulunur. Öyle ki; birçok kimse o haberi sahabeden rivâyet eder ve sonra da bunlardan birisinden bir şahıs rivâyetiyle tek kalır. Bu iki şekilden birincisine –garabetin senedin sahabi tarafında olmasına- ferd-i mutlak, ikincisine ise –garabetin senedin ortasında olmasına- ferd-i nisbî denir.”²⁴³

Çağdaş âlimler tarafından ise ğarîb hadîs böyle bilinip, şöyle bir tariflerle meşhur olmuştur: “Sened veya metin yönünden tek kalmış yahut bir benzeri başka râvîler tarafından rivâyet edilmemiş hadîstir.”²⁴⁴ Bununla beraber râvînin metinde yapmış olduğu ziyâdelikle teferrüd etmesi de ğarîb kavramı dâhilinde değerlendirilmiştir.²⁴⁵

1419/1998, 1: 53; İbnü’s-Salâh, *‘Ulümü’l-hadîs*, 270; İbn Dakiku’l-Îd, *el-İktirâh*, 49; Itr, *Menhecu’n-Nakd*, 416.

²⁴¹ İbnü’s-Salâh, *‘Ulümü’l-hadîs*, 374.

²⁴² İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 54.

²⁴³ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 64-65.

²⁴⁴ İbn Kesîr, *İhtisâru ‘Ulûm*, 257; Beykûnî, *Şerhu Manzûme*, 90; Nevevî, *Takrîb*, 86; Kâsımî, *Kavâi ‘dü’t-tahdîs*, 125; İbnü’s-Salâh, *‘Ulümü’l-hadîs*, 374; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 2: 632; İbn Teymiyye Ebû’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmû’u Fetâvâ* (thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî), Mecmeu’l-Melik Fehd, Medine, 1416/1995, 18: 39; Ahmed Naim, *Tecridi Sarih*, 1: 109; Hamîsî, *‘Ulumi’l-Hadîs*, 159; Itr, *Menhecu’n Nakd*, 396; Koçyiğit,

Ğarîb mefhumunun tarihsel açıklamasından sonra şunları söyleyebiliriz:

Mutekaddim âlimler ğarîb ismini teferrüdün her hali için değil de sadece bazı durumlarına has kılmışlardır. Bu âlimlerin görüşlerine binaen ğarîb, teferrüdle ortaya çıkan özel bir durum olup teferrüdde meydana gelen ferdlığın her durumu ile ilgili bir kavram değildir.

Müteahhir âlimlerden başlayıp son döneme kadar yaygın bir mefhum olarak karar kılmış olan görüş de şudur: “Ğarîb ismi, efrâdu'l-buldan ile örnek verilen kısım haricinde râvîlerde meydana gelen teferrüdün her hali için zikredilir.” Yani onlara göre ğarîb ve ferd mefhumları birbirine yakındır vebu neticeyle hadîslerin çoğu ğarîbtir. Bu görüşü doğru kabul edersek ğarîb mefhumunun içerisini boşaltmış oluruz. Çünkü bu görüşle ğarîb hadîs; mevzû, merdûd, münker veya bunlara benzeyen diğer kısımlara da şamil gelmektedir. Bununla beraber âlimlerin bu görüşlerini kabul edip menheçlerini takip edersek hataya mahal vermiş oluruz. Çünkü bize göre ğarîb ile ferd değişik kavramlar olup, aralarında çok fark vardır. Ki bundan dolayı sahabe ve kibar-ı tâbiînin teferrüdları ğarîb diye isimlendirilmez.

Hülâsa mütakkadimûna göre ğarîb ile ferd ayrı kavramlardır. Müteahhirûna göre ise ğarîb ile ferd aynı kavramlardır.

2.2.2. Kısımları

Muhaddisler i'tibar durumuna göre ğarîbhadîsi ulûmü'l-hadîsin diğer çeşitleri gibi birkaç kısma ayırmışlardır. Teferrüdün meydana geldiği tabakaya göre ğarîbİbn hacerin de belirttiği gibi ğarîbi mutlak ve ğarîbi nisbi olmak üzere iki kısma ayrılır.

1. Ğarîb-i Mutlak: tarikleri ne kadar çok olursa olsun garabetin senedin aslı dediğimiz sahabi veya tabiin kısmında meydana gelmesiyle oluşan hadîs çeşididir.

Hadîs Istılahları, 114; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 102; Aydınlı, *Hadîs Istılahları*, 85; Polat, “Ğarîb”, *DİA*, 13: 375; Muhammed Accac, *Usûlu'l-Hadîs*, 237.

²⁴⁵ Nevevî, *Takrîb*, 86; Kâsımî, *Kavâi'dü't-tahdîs*, 125; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2: 632; Itr, *Menhecü'n Nakd*, 396; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 102.

2. Ğarīb-i Nisbi: garabetin senedin ortasında olması halinde ortaya çıkan hadîs çeşididir. Nisbi denilmesi, haber aslında meşhur olsa bile garabetin belirli bir şahsa nisbetle ortaya çıkması dolayısıyladır.

Fakat sened ve metin yönünden ğarībhadîsi incelediğimizde çeşitleriyle alakalı farklı görüşlerin olduğunu görüyoruz. Mesela İmam Tirmizi (ö. 279/849) konunun başında da belirttiğimiz gibi ğarībhadîsle ilgili; “Bu kitabımızda ğarīb hadîs diye rivâyet ettiklerimize gelince; pek çok muhaddis, bu hadîsleri değişik sebeplerden dolayı ğarīb sayarlar...”²⁴⁶ dedikten sonra vermiş olduğu misallerle ğarīb’in dört halinden bahsetmiştir. Hâkim en-Nisaburi (ö. 405/1014) ise ğarīb konusuna özel bir bab açıp bu şekilde olan bir hadîsi üç kısma,²⁴⁷ İbn Salâh (ö. 643/1245) ise beş kısma ayırdığını görüyoruz.²⁴⁸Bütün bu muhaddislerin sözlerini birleştirdiğimizde ğarīb hadîsi: Sened ve metin açısından ğarīb, sadece sened açısından ğarīb ve sadece metin açısından ğarīb olmak üzere üç kısma ayırmamız mümkün olabiliyor.

2.2.2.1. Sened ve metin açısından ğarīb

Metni tek olduğundan senedi de tek olan ve böylece her iki yönden ğarīb olan hadîsi ifade eder.²⁴⁹ Tirmizi bu kısmı: “Çoğu hadîs vardır ki sadece bir tarikle rivâyet edildiğinden dolayı ğarīb olur”²⁵⁰ diyerek ifade eder.

Örnek:

حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي الْعَشْرَاءِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَمَا تَكُونُ الدَّكَاةُ إِلَّا فِي الْحَلْقِ وَاللَّبَّةِ؟ قَالَ: لَوْ

طَعَنْتَ فِي فَخِذِهَا لَأَجْرًا عَنْكَ

²⁴⁶ İbn Receb, *Şerhu 'İlel*, 2: 573; Tirmizî, *Sünen*, 6: 254.

²⁴⁷ Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 94.

²⁴⁸ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, 271; Irâkî, *Şerhu't-tebsira ve't-tezkira* (thk. Abdullatif el-Humeym, Mahir Yasin Fahl), I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002, 2: 77-78.

²⁴⁹ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2: 634; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, 271; Nevevî, *Takrîb*, 86; Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, 114; Beykûnî, *Şerhu Manzûme*, 90; Itr, *Menhecü'n Nakd*, 397; Muhammed Accac, *Usûlu'l-Hadîs*, 238; Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 179; Kâsımî, *Kavâi'dü't-tahdîs*, 125; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 104; Aydınlı, *Hadîs İstılahları*, 86.

²⁵⁰ Tirmizî, “Menakıb”, 75.

Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) > Ebû'l-Uşera (ö. ?) > Babası (ö. ?) şöyle dedi: “Ya Rasûlallah! hayvan kesimi sadece boğazdan ve boyun çukurundan mı olmalı” diye sordum. Allah Rasûlü (s.a.s) şöyle buyurdu: “*Uyluğundan yaralasan bile boğazlama yerine geçer.*”²⁵¹

Tirmizî (ö. 279/849) bu hadîs hakkında şöyle demiştir: “Bu hadîsi –her ne kadar muhaddislerce meşhur bir rivâyet olsa da- sadece Hammâd b. Seleme’nin rivâyetiyle bildiğimizden ve Ebû'l-Uşera’nın²⁵² da babasından bu hadîs dışında başka bir hadîs rivâyet ettiği bilinmediğinden dolayı ğarîbtir.”²⁵³ Tirmizî’nin bu açıklamasıyla hadîsin sened bakımından, konunun başında zikrettimiz - ...bir tarikle rivâyet edildiğinden dolayı ğarîb olur- sözünden de metin tarafından ğarîb olduğu anlaşılıyor.

2.2.3.2. Sadece sened açısından ğarîb

Ğarabetin metinde değil de sened de vaki olmasıdır. İbnü’s-Salâh, (ö. 643/1245) bu nevi hadîsle ilgili şöyle der: “Metni, sahabiden bir gurubun rivâyeti olarak bildiği halde bir başka râvînin bir diğer sahabiden tek başına rivâyet ettiği hadîstir. Böylece hadîs bu tarikten ğarîb olur, fakat metni ğarîb değildir.”²⁵⁴ Tirmizî (ö. 279/849) ise: “Nice hadîsler vardır ki pek çok tarikten rivâyet edildikleri halde senedi yönünden ğarîb sayılmıştır.”²⁵⁵ demiştir. Ğarabetin bu kısmı hadîs tariklerinin çok olması ve rivâyetinin meşhur olması gibi birkaç durumdan dolayı senette oluşur.

²⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31: 278; Ebû Dâvûd, “Edahi”, 16; Tirmizî, “et’ime”, 5; İbn Mace, “Zebaih”, 9; Nesâî, “Dehaya” 24; Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya’lâ*, 3: 72;

²⁵² Künyesi Ebû'l-Uşera olup ismi hakkında çeşitli ihtilaflar olmakla birlikte Usame b. Malik b. Kihim ed-Darimi olduğu söylenmektedir. Kendisi hakkında fazla bilgi olmayıp sadece mezkûr rivâyet itibariyle babasından hadis işittiğini ve kendisinden de İbn. Seleme’nin rivâyette bulunduğu görülmüştür. Buhari, Zehebi ve İbn Hacer onun için: “Babasının ve kendisinin kim olduğu hakkında bilgi yoktur.” demişlerdir (Buhari, *Târîhu’l-kebîr*, 2: 21-22; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2: 283; İbn Hibban, *es-Sikât*, 3: 3; Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 34: 85-87; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 4: 511; a.mlf., *el-Kâşif*, 2: 443; *el-Muğnî*, 2: 798 İbn Hacer, *Telhîsü’l-habîr*, 4: 243.)

²⁵³ Tirmizî, “Menakıb”, 75; İbn Receb, *Şerhu’İlel*, 2: 573.

²⁵⁴ İbnü’s-Salâh, *Ulümü’l-hadîs*, 271; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 2: 634-635; Muhammed Accac, *Usûlu’l-Hadîs*, 238; Nevevî, *Takrîb*, 86; Kâsimî, *Kavâi’dü’t-tahdîs*, 125, 129; Aydınli, *Hadîs İstihlaları*, 85; Beykûnî, *Şerhu Manzûme*, 91; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 104; Itr, *Menhecu’n Nakd*, 397.

²⁵⁵ İbn Receb, *Şerhu’İlel*, 2: 643.

Örnek:

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، حَدَّثَنَا بُرَيْدٌ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أَبِي مُوسَى، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

قَالَ: «الْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مَعَى وَاحِدٍ، وَالْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ»

Ebû Kureyb (ö. 247/861) > Ebû Usame (ö. 201/816) > Bureyd (ö. 140/757) > Dedesi (ö. 104/722) > Ebû Mûsâ (ö. 42/662-63) Allah Rasûlü (s.a.s.)’den şöyle buyurmuştur: “Mü’min tek midneyi doldurmak için yer, kâfir kimse ise yedi midneyi doldurmak için yer.”²⁵⁶

Tirmizî bu hadîsi farklı bir isnadla zikredip akabinde hadîsin hasen, ğarîb olduğunu söylemiştir.²⁵⁷ İbn Receb ise şöyle demiştir: “Bu hadîs pek çok tarikle Rasûlallah (s.a.s.)’den gelen maruf bir hadîstir. Bu hadîs Sahihayn’da Ebû Hüreyre (ö. 57/676) ve İbn Ömer (ö. 73/692)’den tahrir edilmiştir. EbûMûsâ’dan gelen hadîsi ise Müslim (ö.261/875), Ebû Kureyb tarikiyle kaydetmiştir. Fakat Buhari (ö. 256/870) ve Ebû Zür’a (ö. 264/878) dâhil daha birçok âlim Ebû Kureyb’in tarikini ğarîb görmüş ve onun teferrüd ettiğini söylemişlerdir.”²⁵⁸

2.2.3.3. Sadece metin açısından ğarîb

Râvînin kendisinden başkası tarafından rivâyet edilmemiş bir metinle hadîsi naklederek teferrüd etmesidir.²⁵⁹ Aynı zamanda râvînin rivâyette ortakları olmasıyla beraber onlardan farklı olarak hadîs metnine yapmış olduğu ziyâdelikle teferrüd edip ve böylece metinde garabetin oluşması da bu kısma dâhildir. Tirmizi (ö. 279/849) bu kısmı şöyle ifade eder: “Hadîste yapılan bir fazlalıktan dolayı Ğarîb sayılan nice hadîsler vardır.”²⁶⁰ Bizim sadece metin yönüyle ğarîb hadîs olarak isimlendirdiğimiz ğarîb hadîsin mezkûr çeşidi için de Tirmizî şunları söylemektedir. “İmâmlardan niceleri

²⁵⁶ Müslim, “Eşribe”, 34; İbn Mâce, “Et’ime”, 4; Tirmizî, “Menakıb”, 75; Bezzâr, *Müsned*, 8: 153; Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya’lâ*, 13: 247; İbn Receb, *Şerhu ‘İlel*, 2: 643.

²⁵⁷ Tirmizî, “Et’ime”, 20.

²⁵⁸ İbn Receb, *Şerhu ‘İlel*, 2: 645-656.

²⁵⁹ Muhammed Accac, *Ulûmü’l-Hadîs*, 239; Aydınlı, *Hadîs Istılahları*, 86; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 104; İtr, *Menhecû’n Nakd*, 398-399; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 2: 635; Nevevî, *Takrîb*, 86.

²⁶⁰ İbn Receb, *Şerhu ‘İlel*, 6: 630.

var ki, hiç kimsenin bilmediği bir hadîsi rivâyet eder ve bu hadîs yalnız onun indinde bilinir fakat sonradan hadîsi ondan çok kişinin rivâyet etmesiyle hadîs meşhur olur.”²⁶¹

Örnek:

حدثنا مالك بن أنس، عن نافع، عن ابن عمر، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَضَ زَكَاةَ الْفِطْرِ عَلَى النَّاسِ مِنْ رَمَضَانَ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ، عَلَى كُلِّ حُرٍّ أَوْ عَبْدٍ، ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى، مِنَ الْمُسْلِمِينَ

Mâlik b. Enes (ö. 179/795) >Nâfi‘ (ö. 117/735) > İbn Ömer (ö.73/692) şöyle dedi: “Rasûlullâh (s.a.s) Ramazan ayında fitir sadakasını bir sâ’ (ölçek) hurma ve bir sâ’ arpa olmak üzere hür, köle, erkek, kadın, her müslümana farz kılmıştır.”²⁶²

Bu hadîsin metnindeki **مِنَ الْمُسْلِمِينَ** lafzını İmâm Mâlik tarafından ziyâde yapılarak eklenmiştir.²⁶³ Çünkü hadîsi imâm Mâlik haricinde aynı senedle Eyyûb es-Sahtiyânî (ö.132/749), Ubeydullah b. Ömer (ö. 37/657) başta olmak üzere pek çok imâmtarafından rivâyet etmiştir. Ancak bunlardan hiç birisi müslüman kaydını zikretmemiştir.²⁶⁴

Bu itibarla mezkûr hadîs bu yönüyle senedi ve metni bakımından meşhur olur. Fakat garabet metnindeki bir parçadan dolayı meydana geldiği için ğarîbhadîs kısmına girmektedir.

2.2.3. Ferd Hadîs ile Ğarîb Hadîs Arasındaki Fark

Ğarîb ile ferd hadîsler arasında ortak olan tek kalış (teferrüd, infirâd) kavramını dikkate alan bazı âlimler bu iki terimin eş anlamlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu durumda mutlak ğarîb ile mutlak ferd, nisbî ğarîb ile de nisbî ferd eş anlamlı olur. İbn Hacer (ö. 852/1448) de bu duruma izahat getirip lügat ve ıstılah bakımından ğarîb hadîsi ferd hadîse müteradif yapmış ve ikisinin sadece çok kullanışları açısından birbirinden ayrılıkdıklarını ifade edip şöyle demiştir: “Ğarîb ve ferd kelimeleri birbirinin

²⁶¹ İbn Receb, *Şerhu İlel*, 6: 630.

²⁶² Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 9: 222; Buharî, “Zekât”, 70; Müslim, “Zekât”, 12; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 18; Tirmizî, “Zekât”, 35; Dârimî, “Zekât”, 27; Nesâî, “Zekât”, 30

²⁶³ Dârimî, “Zekât”, 27

²⁶⁴ Tirmizî, “Zekât”, 35; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 87; İbn Receb, *Şerhu İlel*, 6: 630.

müteredifidirler. Fakat ıstılahçılar kullanımlarındaki azlık ve çokluk bakımından aralarını ayırmış ve ferd kelimesini ekseriyetle ferd-i mutlaka, ğarîb kelimesini de ferd-i nisbîye itlak etmişlerdir.”²⁶⁵

İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) ise: “Efrâdü’l-buldan’larda olduğu gibi ferdin çeşitlerinden biri olarak görülen her hadîs, ğarîb hadîs çeşitlerinden sayılmaz.”²⁶⁶ diyerek her iki kavramı birbirinden yırıştırır. Bu görüşe binaen ğarîb ile ferdin birbirinden ayrı kavramlar olduğu belirgin bir şekilde açıktır. Ulûmü’l-hadîs Mûsânnifleri de bu iki kısmı birbirinden ayırıp tasnif etmede ittifak etmişlerdir. Aynı zamanda te’lif ve tasnif açısından ‘Ferd Hadîs’ ve ‘Ğarîb Hadîs’ olarak her iki çeşidi başlı başına bir kavram olarak değerlendirdiklerini görüyoruz.

Ferd ile Ğarîb arasında mutlak olarak özel ve genel anlamda bir bağlantı vardır. Ferd; genel bir durum olup kendisinde teferrüdün vaki olduğu her hadîste, bu teferrüdün kabul edilip edilmeyeceğine, râvîsinin derecesine, durumuna, hâfizların bu teferrüde ğarîb olarak bakıp bakmadıklarına, yerdiklerine veya makbûl olarak gördüklerine ve kendisinde muhalefetin olup olmadığına bakmaksızın bütün bu durumlara şamil gelir. Ğarîb ise; her ne kadar sika olsa da hicri üçüncü veya dördüncü yüzyılın sonunda “râvînin teferrüd ederek bir hadîsi rivâyet etmesi” gibi bir tanımla karşımıza çıkıyor. Bu demek değildir ki ğarîb hadîs, merdûd veya ma’lul hadîslerden bir çeşittir. Ancak ğarîb, hâfizların kabul, sıhhat ve red haline bakıp iyice araştırdıktan sonra ğarîb olarak gördükleri hadîslerdeki teferrüd durumudur.²⁶⁷

Ancak şunu da belirtelim ki ğarîb ile ferd farklı iki kavram olamakla beraber âlimler bunlardan türeyen fiillerin kullanılışında bir anlam farkı gözetmezler. *Teferrede bihî fülân* اغرب به فلان “Bu hadîste falan teferrüd etmiştir” veya *Ağrebe bihî fülân* اغرب به فلان “Bu hadîs falan sebebiyle ğarîb olmuştur” derken aynı anlamı kastederler.²⁶⁸

²⁶⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 57; Tahhân, *Teyşîru Mustalah*, 28.

²⁶⁶ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 270.

²⁶⁷ Hemâm, *et-Teferrüd*, 312.

²⁶⁸ Subhî Sâlih, *Ulûmü’l-hadîs*, 190.

2.2.4. Hükümü

Ğarîb hadîse hüküm verebilmek için, mefhumunu iyi anlamak gerekir. Çünkü hadîsin sıhhat derecesi öncelikle râvisinin güvenilir olup olmamasına akabinde ise senedinin muttasıl veya munkatı' olmasına bağlıdır. Yoksa hadîste garabetin bulunması o hadîsin sıhhatine engel değildir. Bununla birlikte râvinin bir hadîsin rivâyetinde yalnız kalması, hata ve yanlış yapma ihtimalini arttıran ve râviye karşı güvensizlik doğuran önemli bir etkidir. Bundan dolayı ğarîb bir hadîs, rivâyetinde teferrüd eden râvisinin adalet ve zabt yönünden bulunduğu dereceye göre sahih, hasen veya zayıf olabilir. Nitekim ğarîb hadîsler, taşıdıkları zayıflık ve gizli kusurlar (illet) sebebiyle genellikle sahih kabul edilmemiştir.²⁶⁹ Bundan dolayı hadîs âlimleri ğarîb hadîs rivâyetine rağbet etmemiş, hatta buna karşı çıkıp ğarîb hadîsi cem edenleri ve çokça rivâyet edenleri yermişlerdir.²⁷⁰

Konuyla alakalı öncelikle öncelikle Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) kendi kitabı için Mekke ehline yazmış olduğu meşhur mektubda; kitabına aldığı hadîsler ve konumuzla ilgili şöyle demektedir: "...Sünen adlı kitabıma aldığım hadîslerin büyük çoğunluğu meşhur hadîslerdir. Bunlar hadîsle ilgili eser yazan herkesçe de meşhurdur. Ne var ki bu hadîsleri temyize her âlim muktedir olamaz. Bu hadîsleri seçmiş olmak övünmeğe değer. Zira Mâlik, Yahyâ b. Saîd ve hadîs ilminin diğer otoritelerinin rivâyeti de olsa ğarîb hadîsle ihticac olunmaz. Herhangi bir adam ğarîb hadîsle delil getirirse bile bu konuda kendisini ta'n edecek, aleyhinde konuşacak kimseler çıkar. Hadîs ğarîb veya şâz olduktan sonra kendisiyle (önceden) delil getirilmiş diye hükme esas alınmaz. Meşhur, muttasıl ve sahih olan hadîsi reddetmek kimsenin haddi ve hakkı değildir."²⁷¹

Ebû Dâvûd her ne kadar sika âlimlerin rivâyeti de olsa ğarîb hadîsin hüccet olmayacağına delil getirmiştir. Ayrıca Ebû Dâvûd bu âlimlerden birinin teferrüd ettiği bütün hadîslerin reddedileceğini değil de bilakis bu âlimlerden birinin muhaddislerce hıfz edilmeyen, kabul görmeyen ve bilinmeyen bir hadîste teferrüd etmelerini de kastetmiş olabilir. Böylece muhaddislerce bilinen ve aralarında meşhur olan hadîslerde

²⁶⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 271; İbn Teymiyye, *Mecmû'ü Fetâvâ*, 18: 39.

²⁷⁰ Nevevî, *et-Takrîb*, 86; Kâsımî, *Kavâi'dü't-tahdîs*, 129; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih*, 111; Muhammed Accac, *Usûlu'l-Hadîs*, 238; Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, 114; Polat, "Ğarîb", *DİA*, 13: 375.

²⁷¹ Ebû Dâvûd, *Risâletü Ebî Dâvûd*, 1: 29.

bir problem olmayıp, bu hadîsler ğarîb olarak da vasıflandırılmaz. Bununla birlikte Ebû Dâvûd ğarîb olarak illetli ve merdûd olan rivâyetleri kastetmiş de olabilir. Bundan dolayı ğarîbten bahsettikten sonra şâzı zikretmiş, bunların mukabili olarak ise sahih, meşhur ve muttasılı getirmiş olabilir.²⁷²

Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855) teferrüd durumuyla alakalı olarak şöyle demiştir: “Eğer hadîs âlimleri *hazâ hadîsun ğarîbun* هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ (bu hadîs ğarîbdir) derlerse, bilki o hadîs ya hatalıdır ya bir hadîs başka bir hadîse dâhil olmuştur ya muhaddis hata etmiştir ya da hadîsin isnad zinciri yoktur. Hadîs, Şu‘be (ö. 160/776) veya Süfyân (ö. 161/778) tarafından rivâyet edilmiş olsa da durum aynıdır. Eğer âlimlerin *hazâ lâ şey’un* هَذَا لَا شَيْءَ (bu hadîste sorun yok) dediklerini işitirsen, o hadîsin sahih olduğunu bil!”²⁷³

Ebû Yûsuf el-Kâdî (ö. 182/792) şöyle demiştir: “Kim ğarîb hadîsin peşine düşerse yalancı olur.”²⁷⁴ İmâm-ı Mâlik (ö. 179/795) ise; “İlmin kötüsünün ğarîb, iyisinin halk tarafından rivâyet edilen zahir (meşhur).”²⁷⁵ olduğunu söylemiştir

Son olarak ise İbn Receb’in (ö. 795/1393) hadîs tenkitcilerinin kullandıkları yöntemin hakikatini tashih ve ta’lil konularında ortaya koydukları dikkat ve inceliğe değinip şöyle demektedir: “Rivâyet dönemi hadîsâlimlerinin çoğu, bir kişinin tek kaldığı ve güvenilir râvîlerden muhalif bir rivâyetin gelmediği hadîsle ilgili olarak *lâ yutâbeu aleyhi* لا يتابع عليه (o hadîse tabi olunmaz) diyorlardı. Bu durumu o hadîs için illet olarak kabul ediyorlardı. Ancak hıfzı çok, adaletiyle meşhur Zührî ve benzeri hadîs âlimleri bunun istisnasıdır. Aynı şekilde büyük güvenilir râvîlerin teferrüd ettikleri bazı hadîsleri ve bu teferrüd durumlarını hoş görülmediği de olmuştur. Rivâyet dönemi hadîsâlimleri, her hadîsi kendisine özgü şartlarda tenkit etmişler. Bütün hadîslerin tenkidinde kullandıkları genel kurallarla hareket etmemişlerdir.”²⁷⁶

Sonuç olarak sika râvîlerce rivâyet edilen hadîslerdeki garabet hadîsin sıhhatine engel değildir. Böyle bir râvînin bu şekildeki rivâyeti makbûldür delil olarak

²⁷² Detaylı bilgi için bk. Ebû Zâhid Abdülfettâh b. Muhammed b. Beşîr Ebî Gudde el-Kureşî el-Mahzûmî, *Selasu Resaile fi İlmi Mustalahi'l-Hadîs*, Mektebetü'l-Metbuati'l-İslamiye, Beyrût, 1426/2005, 47.

²⁷³ Hatîb, *Kifaye*, 142.

²⁷⁴ Hatîb, *Kifaye*, 142.

²⁷⁵ İbn Receb, *Şerhu 'İlel*, 2: 622; Hatîb, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (thk. Mahmûd et Tâhhân), Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1403/1983, 2: 100.

²⁷⁶ İbn Receb, *Şerhu 'İlel*, 2: 682.

kullanılabilir. Şayet garabeti yapan râvî zayıf veya meçhul olursa böyle bir râvînin rivâyetinin reddedileceği konusunda münekkid âlimler arasında ittifak vardır. Fakat garabet râvîlerin çoğaldığı müteahhirun dediğimiz son dönemlerde söz konusu olursa o vakit garabet yapan râvînin tek kalarak rivâyet ettiği kişiyle irtibatına ve hadîsi alma şekline bakılır. Akabinde elde edilen sonuca göre hüküm verilir.²⁷⁷ Şöyle ki eğer râvînin hadîs aldığı kişi hatası beyan olunup veya cerhe tabi tutulacağı bir karine bulunursa rivâyetin illetli olduğuna ve reddine hükmedilir. Ancak Münekkid böyle bir râvîyi ve rivâyetini detaylı olarak inceledikten sonra herhangi bir illet bulmaz ve rivâyetin kabul şartlarını taşıdığını görür ise rivâyetin ğarîb olması ile beraber sahih ve hasen olduğuna hükmedilir.

2.3. Şâz Hadîs

Teferrüd ile kuvvetli bir bağlantısı olan üçüncü hadîs çeşidimiz şâz hadîstir. Zira şâz hadîs, hadîste vaki olan teferrüd suretlerinden ve çeşitlerinden bir tanedir. Şâz mefhumu, rivâyette teferrüd kaidesine bağlı olup ona dayanır. Şâz konusu çok okumayı, araştırmayı ve hadîste tecrübe sahibi olmayı gerektiren hassas bir konudur. Aynı zamanda şâz, geniş kapsamlı ve çok yaygın nedenlerden oluşur.

İmâm Süyûtî (ö. 911/1505) şöyle demiştir: “Şâz konusu çok zor bir bahis olduğu için hiçbir Mûsânnif onunla alakalı kitap yazmamıştır.”²⁷⁸

2.3.1. Tanımı

Kelime olarak birinci ve ikinci bablardan çekimi yapılan ve bir grubun içinden ayrılıp, kendi başına bir yol tutmak anlamını veren *şezze* (شد) kök fiilinden ismi fail ölçüsünde gelir. Muzarisi *yeşuzzu* (يشدُّ) mastarı ise *şuzûzen* (شذوذاً) ile birlikte aynı yerde kullanılır. Lügat âlimleri şâz kelimesini müteferrid kelimesi ile aynı manaya geldiğini

²⁷⁷ Daha geniş bilgi için bk. Melîbârî, *Nazaratun Cedîde*, 248-249.

²⁷⁸ Süyûtî, *Tedribü 'r-râvî*, 1: 168.

belirtmişlerdir. Şöyle ki; *şezze* (شد) denildiğinde, benzerlerinden teferrüd etmek ve onlardan ayrı kalmak manasına gelir.²⁷⁹

Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) şöyle demiştir: “*Şezze er-raculu min ashâbihi* (شد الرجل من أصحابه) adam arkadaşlarından ayrıldı manasına gelir. Müteferrid yani tek olan her şey şâzdır.”²⁸⁰

Cevherî (ö. 400/1009) ise: “*Şezze anhu* (شد عنه) derken umumdan ayrılmak manasına gelir. *Şuzzâzun nâs* (شدّاذ الناس) derken kavmin içinden olup kabileye mensup olmayan kişiler manasına gelir.”²⁸¹ demiştir.

Şâz kavramını mütekaddimûn âlimlerden ilk tanımlayan ve muhaddislerce tarifi kabul gören İmâm Şâfiî’dir (ö. 204/819). Oda şöyledir: Şâz, sika bir râvînin rivâyet edip de başkalarının rivâyet etmediği hadîs değil, sika bir râvînin, başkalarının rivâyet ettiği hadîse muhalif olarak rivâyet ettiği hadîstir.”²⁸² İmâm Şâfiî, bu tanımla şâz hadîsin ana unsurunu bütün rivâyetlerde değil de sadece sikanın sikaya muhalefeti olarak sınırlamıştır. Bununla beraber şâz’da kastettiği muhalefetin mahiyetini beyan etmemiştir. Yani muhalefetin mana da mı, rivâyette mi veya lafızda mı olduğunu açıklamamıştır. Son olarak bu tanımdan anlaşılan, şâz hadîs başkalarının rivâyet ettiği hadîse muhalif olması sebebiyle makbûl olmayan bir hadîstir. Çünkü başkalarının hadîsi rivâyet edenlerin çokluğu sebebiyle tercihe şayandır.²⁸³

Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) şâz hadîs hakkında müstakil olarak açtığı babta şöyle demiştir: “Şâz ma’lul (illetli) değildir. ma’lul hadîs, bir hadîsin diğerine karışması veya hadîste bir râvînin vehme kapılması yahut bir râvîni mursel olarak rivâyet ettiğini vehm sahibi bir başka râvînin mevsul olarak nakletmesi gibi illetleri bilinen bir hadîstir.

²⁷⁹ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu’cemü mekâyisi’l-luğa* (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1399/1979, 3: 180; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü’l-muhît*, 334; Luvîs Ma’lûf, *el-Müncid*, 379.

²⁸⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, 6: 215.

²⁸¹ Cevherî, *Sihâh*, 2: 565

²⁸² Hâkim, *Ma’rifetü’l-’Ulûm*, 119.

²⁸³ Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 160.

Şâz ise güvenilir râvîlerden birinin, rivâyetiyle teferrüd ettiği hadîstir. Öyle ki bu hadîsin mütâbîi de yoktur.”²⁸⁴

Ebû Ya’lâ el-Halîli (ö. 446/1055) ise daha farklı bir tanımını naklederek şöyle demiştir: “Şâz hadîs tek bir isnaddan başka isnadı bulunmayan ve râvîsi güvenilir olsun veya olmasın bu isnadla tek kalan hadîstir.”²⁸⁵

Hâkim ve Halîli’nin birbirinden farklı olmayan bu tariflerini ele alıp değerlendirdiğimizde, şâz hadîs, râvînin teferrüd ederek rivâyet ettiği hadîs olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değerlendirmeye göre, gerek sahihayn’da ve gerekse de muteber diğer hadîs kitaplarındaki birçok hadîşşâzdır. Bu ise yapılan tariflerin tutumsuzluğunu gösteriyor. Zira ferd râvîden gelen nice hadîsler vardır ki isnad ve metin bakımından sahihtir. Örneğin: “إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ” hadîsinin Rasûlullâh(s.a.s.) < Hz. Ömer (ö. 23/644) < Alkame b. Vakkas (ö. 86/705) < Muhammed b. İbrahim (ö. 120/737) < Yahya b. Said’e (ö. 144/763) kadar olan râvîlelerin teferrüdünden dolayı ğarîbtir. Bununla beraber bu hadîs Buhari (ö. 256/870) tarafından *Sahih*’in²⁸⁶ başında zikredilmiş ve hiç kimse onu teferüdden dolayı şâz olarak görmemiştir.

İbn Salâh (ö. 643/1245) ise şâzın bu tanımlardan farklı olduğunu ifade ettikten sonra şöyle der: “Râvînin teferrüd ettiği hadîse bakılır. Eğer bu hadîs, onun rivâyet eden râvîden hıfz ve zabt yönünden daha üstün bir başka râvînin rivâyetine muhalif ise o vakit rivâyetinde teferrüd eden râvînin hadîsi merdûdşâzdır. Fakat teferrüd edilen rivâyette muhalefet söz konusu değilse o zaman rivâyetin râvîsine bakılır. Eğer bu râvî adil, hafız ve mutkin ise teferrüdü kadh illet değildir (hadîsi kabul edilir). Şayet bu râvî zayıf, hıfzı ve itkanı bakımından güvenilmeyen bir kimse ise o zaman teferrüdü kadh illet olup rivâyeti sahih olmaktan çıkar.”²⁸⁷

İbnü’s-Salâh’ın bu sözlerinden de anlaşıldığı gibi bir hadîsin şâz olabilmesi için onun ferd olmasıyla beraber başka sika râvîlerin rivâyetine de muhalif olması gerekir. Yoksa tek başına teferrüd şâz olarak kabul görmez.

²⁸⁴ Hâkim, *Ma’rifetü ‘Ulûm*, 119.

²⁸⁵ Ebû Ya’lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîfî el-Kazvîni, *el-İrşâd fî ma’rifeti ‘ulemâ’i’l-hadîs* (thk. Muhammed Said Ömer İdris), Mektebetü’r- Rüşd, Riyad, 1409/1989, 1: 176.

²⁸⁶ Buhari, “Bed’ul-Vahy”, 1.

²⁸⁷ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmü’l-hadîs*, 78-79.

Son olarak İbn Hacer (ö. 974/1567) şâz hadîsi şöyle tarif etmiştir: “Şâz güvenilir bir râvînin gerek zabt, gerekse râvîlerde aranan diğer şartlar itibari ile kendisinden daha üstün bir râvîye aykırı biçimde rivâyet ettiği hadîstir. Bu durumda daha üstün olan ve tercih edilen rivâyete mahfuz, terk edilene şâz denir.”²⁸⁸

İbn Hacer, şâz hadîsin cevherini makbûl rivâyete muhalefet olarak almıştır. Makbûl bir râvînin kendisinden daha evla olana muhalefet yapması şâzdır. Bunun dışındaki hiçbir durum şâz değildir.

Leknevî (ö. 1848-1886) şöyle demiştir: “İbn Hacer, *Nuhbe*’nin şerhinde belirttiği ve kendisinden sonrakilerin de kabul ettiği hakikat şudur: ‘Münker ve şâzda i’tibara alınan muhalefettir. Bu ikisi râvîlerinin mecruh ve gayr-i mecruh olmasıyla birbirlerinden ayrılırlar. Yani muhalefet eden râvî mecruh ise hadîs münkerdir; mecruh değilse şâzdır.’”²⁸⁹

Gerek mütekaddim gerekse müteahhir âlimlerin tanımlarını göz önünde bulundurduğumuzda şâz hadîs şöyle bir tanımla karşımıza çıkar: “Sika bir râvînin diğer sika râvîlere veya kendisinden daha sika olan bir râvîye aykırı olarak tek başına rivâyet ettiği hadîstir.”²⁹⁰

2.3.2. Çeşitleri

Yaptığımız araştırma neticesinde muhaddislerin şâz hadîsi metin ve sened bakımından şâz olmak üzere iki kısma ayırdığını görüyoruz.²⁹¹ Fakat rivâyet şekillerine baktığımız zaman şâz hadîsin yalnız metin veya sened bakımından değil de bazen de hem metin hemde isnad bakımından şâz olarak rivâyet edildiğini görüyoruz.²⁹²

²⁸⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 71.

²⁸⁹ Leknevî Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *Zaferü'l-emânî fî Muhtasari'l-Cürcânî* (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Takiyyudin en-Nedvi), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmî, Beyrut, 1412/1992, 362.

²⁹⁰ Subhî Sâlih, *Ulûmü'l-hadîs*, 165; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 374; Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, 405-406; Aydın, *Hadîs İstılahları*, 291; a.mlf., “Şâz”, *DİA*, 38: 385.

²⁹¹ İbn Receb, *Şerhu 'İlel*, 2: 624; Gavri, *Mu'cemu'l-mustalah*, 414; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih*, 122Cüdey', *Tahrîru 'Ulûm*, 2: 1018.

²⁹² Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usulü*, 241.

2.3.2.1. İsnad yönünden şâz

Sika râvîlerce meşhur olan bir hadîsi başka sika bir râvînin farklı bir isnadla rivâyet edip onlara muhalefet etmesidir.

Örnek:

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قَلَابَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ الْخَطْمِيِّ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْسِمُ فَيَعْدِلُ، وَيَقُولُ: «اللَّهُمَّ هَذَا قَسْمِي، فِيمَا أَمْلِكُ فَلَا تَلْنِي، فِيمَا تَمْلِكُ، وَلَا أَمْلِكُ»

Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) > Eyyûb (ö. 131/749) > Ebû Kılâbe (ö. 104/722) > Abdullah b. Yezîd el-Hatmî (ö. 69/688-89) > Hz. Aişe (ö. 58/678) şöyle demiştir: “Rasûlullâh (s.a.s.) gecelerini hanımları arasında paylaştırarak adaleti sağlar; *‘Ey Allahım, benim elimden gelen taksimim budur. Senin gücün yetip de benim gücümün yetmediği hususlarda beni hesaba çekme.*’ diye dua ederdi.”²⁹³

Sika bir râvî olan Hammâd b. Seleme²⁹⁴ bu hadîsi Hz. Aişe (r.anh)’nın rivâyeti şeklinde mevsul zikrederek teferrüd etmiş vesika râvîlere muhalefet etmiştir. İsmail b. Uleyye (ö. 193/809), Hammad b. Zeyd (ö. 179/795) ve Abdulvahhab es-Sekafi (ö. 194/810) gibi sika râvîler hadîsi mürsel olarak Eyyûb > Ebû Kılâbe > Rasûlullâh (s.a.s)... şeklinde rivâyet etmişlerdir.²⁹⁵

Ebû Zür’a: “Bu rivâyette Hammâd’a mütâbaat edeni bilmiyorum” demiştir.²⁹⁶

²⁹³ Tirmizi, “Nikâh”, 42; Nesâî, “İşratu’n-Nisa”, 2; İbn-i Mâce, “Nikâh”, 47; Darimî, “Nikâh”, 25; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 38; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 42: 46; Beyhakî, *Sünen*, 7: 787.

²⁹⁴ Künyesi Ebû Seleme olup ismi Hammâd b. Seleme b. Dînâr el-Basrî el-Hırakî’dir. Kendisi Hammâd tahsil hayatında pek çok tâbiünden faydalanmış, Sâbit b. Eslem el-Bünânî, Katâde b. Diâme, Humeyd et-Tavîl, İbn Ebû Müleyke, Ebû Ma’bed İbn Kesîr gibi âlimlerden rivâyet etmiştir. Kendisinden de Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Vekî’ b. Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî ve Süleyman b. Harb gibi muhaddisler rivâyette bulunmuşlardır. Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû’l-Hasan el-İclî ve Nesâî gibi hadis âlimleri Hammâd’ın sika olduğu görüşündedir. (Buhari, *Târîhu’l-kebir*, 3: 22-23; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 3: 140-142; Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 7: 253-269; Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, 1: 590-595; a.mlf., *Târîhu’l-İslâm*, 4: 342; *el-Muğnî*, 1: 189; *Siyeru a’lâm*, 7: 444-456).

²⁹⁵ Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usulü*, 243.

²⁹⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-İtel*, 4: 89.

2.3.2.2. Metin yönünden şâz

Sika râvînin rivâyet ettiği hadîsin metninde teferrüd ederek kendisinden daha sika ve mecruh olan râvîlere muhalefet etmesidir.

Örnek:

أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا وَكَيْعٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي قَيْسٍ، عَنْ هُرَيْلِ بْنِ شُرْحَبِيلَ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «مَسَحَ عَلَى الْجُورِيِّينَ وَالنَّعْلَيْنِ»

İshak b. İbrahîm (ö. 257/871) > Veki' (ö. 197/812) > Süfyân (ö. 161/778) > Ebû Kays (ö. 120/738) > Huzeyl b. Şurahbîl (ö. 81/700) > Muğîre b. Şu'be'den (ö. 50/670) şunu rivâyet etti: "Rasûlullâh, (s.a.s.) çorapları ve nalınları üzerine meshetmiştir."²⁹⁷

Huzeyl b. Şurahbîl²⁹⁸ mezkûr hadîsi bu haliyle zikrederek teferrüd etmiş ve aynı hadîsi "Çoraplarını meshettiği" şeklinde değilde "Mestlerini meshettiği" şeklinde Muğîre'den rivâyet eden birçok sika râvîye muhalefet etmiştir.²⁹⁹ Bu râvîler; Mesruk b. el-Ecda³⁰⁰, Urve b. Muğîre³⁰¹, Hamza b. el-Muğîre³⁰² ve el-Esved b. Hilal'dir.³⁰³

Bu hadîste Huzeyl'in her ne kadar sika olsa da rivâyeti şâzdır. Mesruk, Urve, Hamza ve el-Esved'in rivati ise mahfuzdur.³⁰⁴

²⁹⁷ Nesâî, "Tahâret", 88; İbn-i Mâce, "Tahâret", 88; İbn Hüzeyme, *Sahih*, 1: 135.

²⁹⁸ Asıl ismi Huzeyl b. Şurahbil el-Evdi el-Kufi el-A'ma'dır. Kendisi, Sa'd b. Ubade, Sa'd b. Ebi Vakkas, Talha b. Ubeydullah, Muğîre b. Şu'be, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mesud ve daha birçok sahabiden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Ebû Miskîn, Talha, Amir eş-Şa'bi, Ebû Kays Abdurrahman b. Servan gibi daha birçok râvî rivâyette bulunmuşlardır. İbn Hibban ve daha bir çok alim kendisinin sika olduğunu söylemişlerdir (Buhari, *Târîhu'l-kebîr*, 8: 245; İbn Hibban, *es-Sikât*, 5: 515; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30: 172-173; Zehebî, *el-Kâşif*, 2: 335; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 2: 1014).

²⁹⁹ Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usulü*, 243.

³⁰⁰ Buhari, "Salât", 7; Müslim, "Tahâret", 76.

³⁰¹ Buhari, "Megâzi", 83; Müslim, "Tahâret", 80.

³⁰² Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Mûsânef* (thk. Habîburrahman el-A'zamî), I-XI, el-Meclisü'l-İlmî, Afrika, 1403/1983, 1: 192.

³⁰³ Müslim, "Tahâret", 76.

³⁰⁴ Detaylı bilgi için bk. A'zamî, *Menhecu'n-Nakd*, 202-204.

2.3.2.3. İsnad ve metin yönünden şâz

Sika râvînin rivâyet ettiği hadîsin hem senedinde ve hem de metninde teferrüd edip kendisinden daha sika olan râvîlere muhalefet ederek hadîsi rivâyet etmesidir.

Örnek:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي الطَّفِيلِ، عَنْ مُعَاذٍ: " أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ إِذَا ارْتَحَلَ قَبْلَ زَيْغِ الشَّمْسِ أَحْرَرَ الظُّهْرَ حَتَّى يَجْمَعَهَا إِلَى الْعَصْرِ يُصَلِّيهِمَا جَمِيعًا، وَإِذَا ارْتَحَلَ بَعْدَ زَيْغِ الشَّمْسِ صَلَّى الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ جَمِيعًا، ثُمَّ سَارَ وَكَانَ إِذَا ارْتَحَلَ قَبْلَ الْمَغْرِبِ أَحْرَرَ الْمَغْرِبَ حَتَّى يُصَلِّيَهَا مَعَ الْعِشَاءِ، وَإِذَا ارْتَحَلَ بَعْدَ الْمَغْرِبِ عَجَّلَ الْعِشَاءَ فَصَلَّاهَا مَعَ الْمَغْرِبِ "

Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855) > Leys (ö. 175/791) > Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/745) > Ebû Tufeyl (ö. 100/718-19) > Muâz (r.a.)’dan (ö. 17/638) şöyle rivâyet etmiştir: “Rasûlullâh (s.a.s.) tebük gazvesinde mola verip hareket edeceğinde öğle vakti girmemiş ise öğleni ikindi vaktine geciktirir ve ikisini bir arada kılar. Öğle vakti girdikten sonra hareket edilecekse ikindiye öne alarak ikisini birlikte kılar sonra hareket ederdi. Akşamdan önce hareket edeceği zaman akşam namazını geciktirerek onu yatsı ile beraber kılar, şayet akşamdan sonra hareket edecekse yatsı namazını öne alarak akşamla beraber kılar.”³⁰⁵

Ebû Dâvûd (ö. 275/889): “Bu hadîsi Kuteybe’den ³⁰⁶ başka kimse rivâyet etmemiştir.”³⁰⁷ demiştir. Hâkim (ö. 405/1014) ise: “Bu hadîsin râvîleri sika imâmlar olup, isnadı ve metni ise şâzdır.” demiştir.³⁰⁸

³⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Tefrii Salati’s-Sefer”, 273; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36: 413; Tirmizi, “Sefer”, 394; Hâkim, *Ma’rifetü ‘Ulûm*, 199.

³⁰⁶ Künyesi Ebû Recâ’ olup isminde ihtilaf olmakla beraber Kuteybe b. Saîd b. Cemîl es-Sekafi’dir h.50’de doğan Kuteybe gördüğü bir rüyanın hadis ilimleriyle uğraşması gerektiği şeklinde yorumlanması üzerine bu sahaya yöneldiği ifade edilmiş, bunun üzerine 172’de (788) çıktığı seyahat sırasında Bağdat, Şam, Mısır, Mekke ve Medine gibi yerleri dolaşarak Leys b. Sa’d, İbn Lehîa, Ebû Avâne el-Vâsîfî, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd ve Süfyân b. Uyeyne’den ve daha pek çok âlimden hadis öğrenmiştir. 216’da (831) Bağdat’a gittiğinde kendisinden istifade eden Yahyâ b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel’den başka Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, Nuaym b. Hammâd ve Ali b. Medîni gibi âlimler rivâyette bulunmuştur. Rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de yer alan Kuteybe’den Buhârî 380, Müslim 668 hadis nakletmiştir. Hadis münekkitleri tarafından güvenilir bir râvi olarak kabul edilen, şiir yazdığı ve oldukça zengin biri olduğu belirtilen Kuteybe b. Saîd, 240/855 te Bağlân’da vefat etti (Kamil Çakın, “Kuteybe

Ebû Said b. Yunus (ö. 347/958): “Bu hadîsi Kuteybe’den başka kimse rivâyet etmemiştir. Bu hadîsin hatalı olduğu söylenmektedir.”³⁰⁹ Hatib el-Bağdadi (ö. 463/1071) ise: “Kuyetbe hadîsi gerçekten münker bir hadîstir.” demiştir.

Tirmizî (ö. 279/892): “Bu hadîs hakkında Muâz’ın hadîsi hasen ğarîb’tir. Bu hadîsi sadece Kuteybe rivâyet etmiş olup, ondan başka bu hadîsi Leys’ten rivâyet edeni tanımıyoruz” dedikten sonra muhaddislerce bilinen rivâyet olan Ebû’z-Zubeyr’in Ebû’t-Tufeyl tarikiyle Muaz’dan yaptığı şu rivâyeti zikreder: “Rasûlullâh (s.a.s.) Tebük gazvesinde öğle ile ikinci namazını, akşam ile yatsı namazını bir arada kılardı.” Bu hadîsi Ebû’z-Zubeyr’den Kurra b. Halid, Süfyân es-Sevrî, Malik ve diğer bazı muhaddisler rivâyet etmiştir.³¹⁰

2.3.3. Hükümü

Şâz kelimesini ilk kullanan ve şâz ilminden sakındıran kişi İyas b. Muaviye (ö. 122/740) olup kendisi: “Şâz ilminden sakın çünkü şâz; sahibine zilletten başka bir şey bulaştırmaz.”³¹¹ diyerek şâz olan bilgidan uzak durulmasını tavsiye etmiştir.

İbrahim Ebî Able (ö. 152/769); Şâz rivâyetlere meyledip bunları öğrenmeye çalışanların son derece zararlı şeyleri öğrendiklerini ifade ederek ister rivâyette ister fetvada olsun, şâz ilimlerden ve âlimlerin ğarîb gördüklerinden sakındırmıştır. Şu’be b. Haccâc (ö. 160/776) “şâz hadîs, şâz râvîden sana gelir” diyerek râvînin şâz diye

b. Said”, *DİA*, 2002, 26: 491-492; Ayrıca bk. İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 7: 140; İbn Hibban, *es-Sikât*, 9: 20; Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 23: 253-537; Zehebî, *el-Kâşif*, 2: 134; a.mlf., *Târîhu’l-İslâm*, 5: 902; *Siyeru a’lâm*, 11: 24).

³⁰⁷ Ebû Dâvûd, “Tefrii Salati’s-Sefer”, 273.

³⁰⁸ Hatîb, *Târîhu Bağdâd* (thk. *Beşşâr Avvâd Marûf*), I-XVI, Daru Arabi’l-İslami, Beyrut, 1422/2002, 14: 481.

³⁰⁹ Zehebî, *Siyeru a’lâm*, 11: 23.

³¹⁰ Tirmizî, “Sefer”, 394.

³¹¹ İbn Asâkir Ebû’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Târîhu Medîneti Dımaşk* (thk. Amr b. Ğurame el-Amrevi), I-XXXXXXXX, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1415/1995, 10: 19.

vasıfllanması büyük bir yerilme olup, onun getirdiği haberde de ta'n olduğunu gösterir.
312

Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/815) ise şâz bilgi rivâyet eden kimsenin ilimde önder olamayacağını belirterek bu tür rivâyetleri nakletmekten kaçınılması gerektiğini ifade etmiştir.³¹³

Son olarak İmam Şâfiî'ye (ö. 204/820) göre şâz hadîs merdûd'dur. İster herkes tarafından bilinmeyen bir hadîs olduğu için, isterse güvenilir bir râvînin kendisinden daha güvenilir bir râvîye muhalefetiyle şâz olsun durum değişmez. Zira şâzlık râvînin hatasından kaynaklanmaktadır. İmam Şâfiî ve diğer âlimler hadîsin delil olabilmesi için şâzdan soyutlanması şart koşmuşlardır.³¹⁴ Bununla beraber rivâyette muhalefet, hadîsin zayıflığına sebebiyettir. Çünkü muhalefet râvînin zabtının ve hıfzının illetli olduğuna işaret eder.

Ulûmü'l-hadîs Mûsânnifleri, muhaddisler ve hâfız imâmlara göre şâz hadîsler zayıf rivâyetler olduklarından merdûd sayılmışlardır. Bundan dolayı kendileriyle amel edilmeyip dini meselelerde de delil olarak kullanılamazlar.

2.4. Münker Hadîs

Teferrüdün kendi bünyesinde şekillendiği cevherinin olduğu hadîs çeşitlerinden dördüncüsü Münker hadîstir. Münker, teferrüd hallerinden bir hal, suretlerinden bir suret olup, kendisi ile teferrüd dairesinin çizildiği ve bu dairenin diğer hadîs çeşitleri ile tamamlandığı bir kavramdır.

³¹² Hatîb, *Kifaye*, 140-141; İbn Receb, *Şerhu 'İlel*, 2: 625.

³¹³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4: 1152.

³¹⁴ Melîbârî, *Nazaratun Cedîde*, 206.

2.4.1. Tanımı

Bilinmeyen, inkâr edilen, hoş karşılanmayan, yadırganan ve sahih aklın çirkin gördüğü her fiil anlamlarına gelen münker kelimesi, *ne-ke-re* (نكرك) kökünden türemiş olup if'al babından ism-i mef'ul'dür.³¹⁵

Dini kavram olarak ise; Allah'ın razı olmadığı, İslâm şeriatının çirkin, kötü, kabahat, günah ve haram olarak bildirdiği davranışlar anlamında kullanıldığı görülmektedir.³¹⁶ Münker kelimesi Kur'an-ı Kerim'de de aynı manalarda toplamda otuzyedide yerde, Hadîs-i Şeriflerde ise değişik manalarda birçok yerde geçtiğini görüyoruz. Bu manada İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210) şöyle demiştir: “Şeriatın kötü, çirkin ve kerih gördüğü her şey münkerdir.”³¹⁷ Râgıb el-İsfahânî (ö. ?) ise: “Münker, sahih aklın kabih olduğuna hükmettiği her şeydir veya aklın iyi ve kötü olarak gördüğü şeylerin şeriatın kötü olduğuna hükmetmesidir.”³¹⁸ diyerek kavramsal manasını ifade etmiştir.

Kısacası münker; Bilinmeyen, inkâr olunan şey manasına gelip râvînin sika râvîlere muhalefeti olarak isimlendirilmiştir.

Münker kavramı, muhaddisler tarafından ikinci y.y'dan itibaren ortaya çıkarılmış ve farklı şekillerde tarif edilmiştir. Münker hadîsle ilgili olarak yaptığımız araştırma ve elimizdeki kaynaklara göre bu kavramın günümüzdeki anlamında ilk tanımını yapan kişi İmâm Müslim b. Haccâc (ö. 261/875) olduğunu görüyoruz. Kendisi *Sahih* adlı eserinin mukadimesinde münkerden şöyle bahseder: “Keza hadîsleri ekseriyetle münker ve yanlış olan kimselerin hadîslerini rivâyet etmekten çekindik. Bir muhaddisin hadîsindeki münkerlik alameti; onun rivâyeti hâfız ve makbûl olan başka râvîlerin rivâyetleri ile karşılaştırıldığı zaman onların rivâyetlerine muhalif düşmesi yahut hemen

³¹⁵ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 487; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, 5: 476; Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 2: 836; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5: 232; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 14: 287, 290; Subhî Sâlih, *'Ulûmü'l-hadîs*, 171; Efendioğlu, “Münker”, *DİA*, 2006, 32: 13-14; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 272.

³¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5: 234.

³¹⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser* (thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), Mektebetü'l-İlmiye, Beyrut, 1399/1979 5: 115.

³¹⁸ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (thk. Safvan Adnan ed-Davudî), Dârü'l-Kalem, Dimeşk, 1412/1992, 823.

hemen onlara uymamasıdır. Şayet hadislerin ekserisi böyle ise onun hadîsi metrûk, gayri makbûl ve kullanışsızdır.”³¹⁹

Bu tanımdan şu durumları müşahade edebiliriz. Müslim, münker hadîsleri rivâyet etmekten sakınmış ve bu hadîsleri rivâyet etmekle bilinen kişilerden ve bununla meşgul olanlardan yapılan rivâyetleri terk etmiştir. Münker, bazen sika râvîlerin rivâyetlerine muhalif olur, bazen de olmaz. Bilakis teferrüd etme ihtimali olmayan bir râvînin teferrüd etmesi, ona denk olan bir râvînin ondan emin olmaması ve zabtı ile hıfzı bilinmeyen bir râvînin rivâyeti münkerdir. Münker hadîsi zayıf ve merdûd olarak görüp, mevzû hadîs gibi rivâyet edilmesinden hoşlanmaz.

Müslim’den sonra Ebû Bekir Ahmed b. Hârûn el-Berdîcî’nin (ö. 301/914) tanımını vermek istiyoruz kendisi münker hadîsi şöyle tanımlamıştır: “Kendi rivâyetinin metninden başka, metni ve tariki bulunmayan râvînin, sahabeden veya tâbîinin sahabeden tek bir tarik ile rivâyet ettiği hadîstir.”³²⁰

Berdîcî’nin tanımına göre münker lafzı, ister sahih, zayıf, ister sika veya gayri sika olsun teferrüdün her haline şamil gelir. Bu tanımla ilgili İbn Receb (ö. 795/1393) şöyle demiştir: “Bu açıklama sika bir râvînin yine sika bir râvîden teferrüd ettiği ve hadîsin metninin de bir başka yolla nakledildiğinin bilinmemesi durumunda münker olarak kabul edileceğini beyan etmek anlamına gelmektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Abdullah b. Dînâr’ın, (ö 127/744) İbn Ömer’den (ö. 73/692) “Rasûlullâh (s.a.s.) azadlı kölenin miras hakkının satılmasını da hibe edilmesinide yasakladı.”³²¹ rivâyeti ile ilgili aynı kanaati paylaşmıştır.

İbnü’s-Salâh ise Berdîcî’den şu tarifî nakletmiştir: “Münker, râvînin rivâyetiyle tek kaldığı hadîstir ki metni yalnız onun rivâyetiyle bilinir. Aynı zamanda bu metin ne onun rivâyet ettiği yönden ne de başka bir yönden ma’ruftur.”³²²

İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) aynı zamanda Münker hadîsi tasnif ederek tanımlayan ilk kişidir. İbnü’s-Salâh’ın münker ile ilgili olarak verdiği tarif ve örnekler göstermiştir ki ona göre şâz ve münker arasında hiçbir fark yoktur. Şâz da münker gibi iki kısımdan ibarettir. Birincisi râvînin kendisinden hıfz ve itkan yönünden daha üstün olan râvîlere

³¹⁹ Müslim, *Sahih Mukaddimesi*, 1: 6.

³²⁰ İbn Receb, *Şerhu ‘İlel*, 2: 653.

³²¹ İbn Receb, *Şerhu ‘İlel*, 2: 653-654

³²² İbnü’s-Salâh, *‘Ulümü’l-hadîs*, 80.

muhalif rivâyeti ve bu rivâyeti ile tek kalmasıdır ki İbnü's-Salâh böyle olan hadîse merdûd şâz hükmünü vermiştir. İkincisi ise muhalefet söz konusu olmaksızın sika olan râvînin münferid rivâyetidir. Yani ondan başka hiç kimsenin rivâyet etmediği hadîstir.

İmâm Nevevî³²³(ö. 676/1277) ve İbn Kesîr³²⁴(ö. 774/1373) gibi muhaddisler Münker hadîsi tanımlamada İbnü's-Salâh'a tabi olmuşlardır. Yani onlara göre Münker hadîs: “Makbûl bir râvînin kendisinden daha güvenilir bir râvîye muhalefet ederek naklettiği hadîs”tir. Böylece onlarda münker ile şâz'ı eş anlamlı olarak görmüşlerdir.

İbn Hacer (ö. 852/1448) ise şâz ve münkeri aynı manada kullanan İbnü's-Salâh'ı eleştirmiş ve münker hadîsi şöyle tanımlamıştır: “Zayıf olan bir râvînin sika olan râvîye muhalif olarak rivâyet ettiği hadîs-i ferd'dir. Şâz hadîs ise sika olan râvînin kendisinden daha sika olan râvîye muhalif olarak rivâyet ettiği ve rivâyetinde tek kaldığı hadîs”³²⁵ olarak tanımlamıştır. Yani her iki terim arasında güvenilir râvîlere muhalefet açısından benzerlik bulunmakla birlikte şâz hadîste râvînin sika, münker hadîste ise zayıf olması yönünden farklılık bulunduğuna işaret etmiştir.³²⁶ İbn Hacer: Bu iki hadîsi eşit görenler yanılmıştır”³²⁷ diyerek her iki kelimenin farklı ıstılahlar olduğunu ifade etmiştir

Müteahhir ve müteahhir âlimlerin tanımlarını göz önünde bulundurduğumuzda münker hadîs şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: “Zayıf râvînin sika râvîye muhalif olarak rivâyet ettiği veya isnadında kesiru'l-ğalat (çok hata yapan), kesretu'l-ğafle (aşırı derecede dikkatsiz) olan bir râvînin bulunduğu veyahutta fasık (fiil ve kavl de dine uymayan) ya da mestur (hali durumu bilinmeyen) bir râvînin rivâyetinde tek kaldığı hadîstir.”³²⁸

Buna göre: Münker hadîsin mukabili Ma'ruf hadîsdir ki tanımı: sika râvînin zayıf râvîye muhalif olarak rivâyet ettiği hadîstir.³²⁹

³²³ Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâ'ik sallallâhu 'aleyhi ve selem* (thk. Abdülbârî Fethullah es-Selefi), Mektebetu'l-İman, Medine, 1408/1987, 1: 220.

³²⁴ İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûm*, 165.

³²⁵ İbn Hacer, *Nüket*, 2: 674; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih*, 123.

³²⁶ Efendioğlu, “Münker”, *DİA*, 32: 13.

³²⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 73;

³²⁸ Tahhân, *Teyşîru Mustalah*, 95;Gavri, *Mu'cemu'l-mustalah*, 790; Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usulü*, 237.

³²⁹ Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usulü*, 237.

Bu tanıma binaen münker hadîs ya zayıf râvînin sika râvîye muhalefetiyle ya da zayıf râvînin teferrüdüyle olmak üzere ikişekilde karşımıza çıkıyor:

1. Zayıf râvînin, sika râvîye muhalefetiyle oluşan münker hadîse örnek:

ثَنَا حَبِيبُ بْنُ حَبِيبٍ أَخُو حَمْرَةَ الرَّيَّانِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْعَبَّازِ بْنِ حُرَيْثٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَقَامَ الصَّلَاةَ، وَآتَى الزَّكَاةَ، وَحَجَّ الْبَيْتَ، وَصَامَ رَمَضَانَ، وَقَرَأَ الصِّيْفَ دَخَلَ الْجَنَّةَ»

Hamza ez-Zeyyât'ın kardeşi Hubeyyib b. Habîb (ö. 171/779) > Ebû İshâk (ö. 127/745) > Ayzâr b. Hureys (ö. 91/710) > İbn Abbâs (ö. 68/687-88) > Rasûlullâh(s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Namazını kılan, zekâtını veren. Hacca giden, ramazan orucunu tutan, misafirine ikram eden cennete girecektir.*”³³⁰

Ebû Zur'a'ya (ö. 264/878) Hubeyb b. Habîb'in bu rivâyeti soruldu o da şöyle cevap verdi: “Bu hadîs münkerdir. Çünkü o İbn Abbâs'tan mevkuf olarak rivâyet edilmiştir.”³³¹ Habîb b. Zeyyât zayıf bir râvîdir ve bu rivâyette, Ebû İshak'tan rivâyet eden sika râvîlere muhalif olarak; merfu bir şekilde rivâyet etmiştir. Hâlbuki sika râvîler bunu İbn Abbâs'ın kelamı olarak mevkuf bir şekilde rivâyet etmişlerdir. Dolayısıyla Habîb'in rivâyeti münker, sika râvîlerinki ise ma'ruf'tur.³³²

2. Zayıf râvînin teferrüd ederek rivâyet ettiği münker hadîse örnek:

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ الرَّومِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ سُؤَيْدِ بْنِ غَفَلَةَ، عَنِ الصَّنَائِحِيِّ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَا دَارُ الْحِكْمَةِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا.

İsmâîl b. Mûsâ (ö.245/860) > Muhammed b. Ömer b. er-Rûmî (ö. ?) > Şerîk (ö. 177/764) > Seleme b. Kuheyl (ö. 121/739) > Süveyd b. Ğafele (ö. 80/700) > es-Sünâbihî (ö. 75/695) > Hz. Alî (ö. 40/661) Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Ben hikmet eviyim, Alî de bu evin kapısıdır.*”³³³

³³⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi) I-XXV, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, 1415/1994, 12: 136.

³³¹ İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 5: 358-359; Mevkuf rivâyet için bk. Beyhakî, *Şuabu'l-İman* (thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid), I-XIV, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1413/2003, 12: 124; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 73; Aydınlı, *Hadîs İstılahları*, 211.

³³² Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usulü*, 239.

³³³ Tirmizi, “Menakıb”, 20.

Tirmizi (ö. 279/892) bu hadîs hakkında şöyle demiştir: “Bu hadîs ğarîb münkerdir. Bu hadîsi Şerîk’ten rivâyet eden başkaları, isnadda es-Sünâbihî’yi zikretmemişlerdir. Ayrıca bu hadîsi hiçbir sika râvînin Şerik’ten rivâyet ettiğini bilmiyoruz.”³³⁴ Hadîsi Şerîk’ten rivâyet eden Muhammed b. Ömer er-Rûmî hakkında Ebû Hatim: ‘Kendisi kadim olup, Şerîk’den münker olarak hadîs rivâyet etmiştir.’ demiştir. Er-Rûmî, Ebû Dâvûd’a göre zayıf; Ebû Zur’a’ya göre ise leyyinu’l-hadîstir.³³⁵

2.4.2. Hükümü

Âlimler zayıflığının şiddetli olmasından dolayı münker hadîs ile ihticac edilmemesi hakkında icma etmişlerdir. Zayıflığının şiddeti bakımından metruk’tan sonra (bir derece altında) gelir ve (başka rivâyetlerle) takviye/destek suretiyle (zayıflığının giderilmesi) mümkün değildir. Çünkü bu rivâyetin mukabili/karşısındaki rivâyet olan ma’ruf hadîsle amel edilecektir.³³⁶ Buna göre, zayıf râvînin sika râvîlere muhalif olarak veya zayıf râvînin teferrüd ederek rivâyet ettiği hadîs ile şâz anlamındaki münker rivâyetin terkedilmesi gerektiği konusunda ihtilâf yoktur. Güvenilir olsun veya olmasın “râvînin tek başına rivâyet ettiği hadîs” mânasındaki münkerde rivâyet, râvînin durumuna göre değerlendirilir. Mevzû anlamında kullanıldığında ise rivâyet kesinlikle reddedilir.³³⁷

2.5. Ziyâdetü’s-Sika

Teferrüd olgusuyla kuvvetli bir bağı (suretlerinden) olan ulûmü’l-hadîsin çeşitlerinden bir tanesi de ziyâdetü’s-sika’dır. Ziyâdetü’s-sika terimi ile güvenilir bir râvînin hadîs rivâyet ederken hadîsin metnini veya senedini bir fazlalıkla rivâyet ederek teferrüd etmesi kast edilir. Ziyâdetü’s-sika sened ve metinlerde yer alan münker, müdrec, mezîd fî muttasılı’l-esânîd gibi merdûd sayılan diğer ziyâde türlerinden farklı olup râvisinin güvenilir olması dolayısıyla kabul edilebilir nitelikteki ilâve bilgiler için

³³⁴ Tirmizi, “Menakıb”, 20; a.mlf., *el-İlel*, 374.

³³⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 8: 22; Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 26: 172; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 3: 668; a.mlf., *el-Muğnî*, 2: 620.

³³⁶ Hatamleh, Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usulü*, 237.

³³⁷ Efendioğlu, “Münker”, *DİA*, 32: 14.

kullanılır. Bazı âlimler, güvenilir râvilerden gelen şâz hadîsle sikanın ziyâdesini aynı konumda değerlendirmiş olmakla birlikte şâz hadîste sikanın sikaya muhalefeti söz konusu iken ziyâdetü's-sikada böyle bir muhalefet söz konusu değildir.³³⁸

2.5.1. Tanımı

Kelime olarak “artmak” manasına gelen *zâde* (زاد) kök fiilinin masdarı olarak türeyen *ziyâde* (زيادة) lafzı, sözlükte “fazlalık” anlamına gelen bir kelimedir.³³⁹ “Sika” ise *vesika* (وثق) fiilinin masdarı olup “güvenilir” (adaletli ve zabıt olmak) manasındadır. Hadîs usûlünde ise *ziyâdetü's-sika* (زيادة الثقة) veya çoğul olarak *ziyâdâtü's-sikat* (زيادات الثقات) şekillerinde geçer.³⁴⁰

Ziyâdetü's-sika kavramının ilk dönemlerde açık bir tanımı yapılmamış olup sadece yapılan ziyedeliğin hükmü beyan edilmiştir. Bununla beraber bu kavram için daha sonra yapılan tanımlarda da ittifak sağlanamamıştır. .

İlk olarak Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) ziyâdetü's-sika için *Ma'rifetü 'ulûm* eserinde müstakil bir bab açıp konuya sadece ziyâdelerin fihhi bir hüküm içermesi yönünden yaklaşmış ve bu konuyu “Hadîslerde yer alan fihhi ziyâdeler” başlığı altında inceleyip, ziyâdeyi yapan râvînin münferid olması gerektiği lakin sika olup olmamasından bahsetmemiştir.

Hafîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ise konuyla alakalı olarak *el-Kifaye* adlı kitabında müstakil bir bab oluşturup şöyle demiştir: “Muhaddisler ve fukaha, sikanın rivâyetinde tek kaldığı ziyâdesini makbûl olduğu görüşündedirler. Bu görüşleriyle herhangi bir şer'i hükmün taalluk ettiği veya etmediği ziyâde ile ziyâdenin bulunmadığı bir haberle sabit olacak hükümlerde noksanlığa yol açacak ziyâde arasında hiçbir ayırım yapmamışlardır. Aynı şekilde şer'i hüküm taalluk etsin veya etmesin sika râvînin teferrüd ettiği ziyâde

³³⁸ Salih Karacabey, “Ziyâdetü's-sika”, *DİA*, 2013, 44: 486-487.

³³⁹ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 8: 155; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 268; Ahmet Muhtar, *Mu'cemu lûga*, 2: 1015; Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 2: 481; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 432.

³⁴⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 5: 202; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 9: 205; Feyyûmî, *Misbâhu'l-munîr*, 2: 647; Gavri, *Mu'cemu'l-mustalah*, 384; Tahhân, *Teysîru Mustalah*, 137;

ile sabit bir hüküm değişmesine yol açacak veya açmayacak ziyâde arasında da ayrım yapmış değildirlir...”³⁴¹ Hatîb’e göre ziyâde, münferid sika bir râvîden geldiği sürece ne şekilde olursa olsun makbûldür ve amel edilebilecek niteliktedir.³⁴²

İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) ise konuyla ilgili kavramsal bir tanım yapmayı sadece ziyâdeliğin hükmü ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Şöyle ki; ona göre sikanın teferrüdü üç haldedir.³⁴³ İçerisinde muhalefet olan, olmayan ve başka râvîlerin zikretmediği ziyâdelerdir. Bunlardan birincisini reddetmiş, ikincisini ise kabul etmiştir. Üçüncü durum için ise hadîs ehlinin ve fıkıhcıların makbûl saydıkları ziyâde budur, demiştir.³⁴⁴ Nevevî (ö. 676/1277) ve İbn Cemâa (ö. 733/1333) bu konuda İbnü’s-Salâh’a tabii olmuşlardır.³⁴⁵

İbn Hacer (ö. 852/1448) ise ziyâdeyi İbnü’s-Salâh’ın söylediklerine uygun görmüş ve ziyâdenin şâz olmaması halinde makbûl olacağını ifade ederek şöyle demiştir: “Sahih ve hasen râvîsinin hadîste olan ziyâdesi bu ziyâdeyi yapmayan ve daha güvenilir olan bir başka râvînin rivâyetine aykırı düşmedikçe makbûldür. Çünkü hadîsteki ziyâde, ya bu ziyâdeyi zikretmeyen kimsenin rivâyetine aykırı olmaz. Bu takdirde ziyâdesi bulunan hadîs mutlaka kabul edilir; zira bu, güvenilir bir râvînin rivâyetiyle tek kaldığı müstakil bir hadîs hükmündedir ve bu hadîsi başkası şeyhinden rivâyet etmemiştir. Yahut da bu ziyâde, diğer rivâyete aykırı düşer ve kabul edilmesi halinde diğer rivâyetin reddedilmesi gerekir. İşte böyle bir durumda, ziyâdeyi ihtiva eden rivâyetle, onun zıddı olan rivâyet arasında tercih yapılır. Râci (üstün) olan kabul edilir, Mercûh (daha aşağı derecede) olan bırakılır.”³⁴⁶

Bütün bu tanımları ve bakış açılarını irdeledikten sonra ziyâdetü’s-sika’nın şöyle bir tanımını yapmamız mümkündür: “Bazı sika râvîlerin kendilerinden başka râvîlerin zikretmediği ve onlara aykırı olmadan rivâyet ettikleri bir hadîsin metninde veya

³⁴¹ Hatîb, *Kifaye*, 424-425.

³⁴² Hatîb, *Kifaye*, 425.

³⁴³ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 86.

³⁴⁴ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 85-86.

³⁴⁵ Nevevî, *İrşâdü tullâb*, 1: 225; İbn Cemâa, *Menhelü’r-revî*, 58; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1: 288.

³⁴⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 68-69; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 433.

senedinde yapmış oldukları ziyâdelikle teferrüd etmeleridir.³⁴⁷ Bu tariftan de anlaşılacağı üzere ziyâdetü's-sika'nın geçerli olabilmesi için; râvînin münferid/sika olması sahabe olmaması ve yapılan ziyâdeliğin diğer rivâyetlere zıt olmaması gibi şartlar taşınması gerekir.

2.5.2. Kısımları

Ziyâde, oluşumu bakımından sened'de ve metinde ziyâdelik olmak üzere iki kısma ayrılır.³⁴⁸

2.5.2.1. Sened'de ziyâdelik

Sened'de yapılan ziyâdelik üç halde yapılır. Ya mevkuf olan hadîsin merfu ya da mursal hadîsin mevsul yapılmasıyla yahut da senede birini ekleyerek oluşur.

1. Merfû'nun mevkuf'a ziyâdesi:

Sika râvîlerden bir gurubun rivâyet ettiği hadîsi bazıları mevkuf olarak bazısının ise merfû yaparak rivâyet edip teferrüd etmeleridir. Meydana gelen bu merfû'luk durum, hadîste oluşan ziyâdeliktir.

Örnek:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَّاسٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ أَبُو مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرِو،
عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَاعَةٍ لَا يَخْرُجُ فِيهَا وَلَا يَلْقَاهُ فِيهَا أَحَدٌ، فَأَتَاهُ أَبُو
بَكْرٍ، فَقَالَ: مَا جَاءَ بِكَ يَا أَبَا بَكْرٍ؟ فَقَالَ: خَرَجْتُ أَلْقَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنْظُرُ فِي وَجْهِهِ وَالتَّسْلِيمَ عَلَيْهِ...

Muhammed b. İsmail (ö. 256/870) > Âdem b. Ebî İyas (ö. 220/835) > Şeybân (ö. 164/781) > Abdulmelik b. Ümeyr (ö. 136/754) > Ebî Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/712-13) > Ebû Hüreyre (r.a.) (ö. 58/678) şöyle dedi: “Rasûlullâh (s.a.s.) her zaman çıkmadığı ve kimseyle buluşamayacağı bir saatte evinden dışarı çıkmıştı. Derken Ebû Bekir yanına çıkageldi. “Hangi şeyden dolayı bu saatte buradasın ey Ebû Bekir?” dedi.

³⁴⁷Cüdey', *Tahrîru 'Ulûm*, 2: 669; Gavri, *Mu'cemu'l-mustalah*, 384; Itr, *Menhecu'n-Nakd*, 423; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 432; Aydın, *Hadîs İstılahları*, 339; Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, 476;

³⁴⁸Cüdey', *Tahrîru 'Ulûm*, 2: 670; Itr, *Menhecu'n-Nakd*, 423.

Ebû Bekir de, Rasûlullâh (s.a.s.) ile buluşup, yüzünü görür ve selam veririm ümidiyle çıktım, dedi...”³⁴⁹

Tirmizî bu hadîsin hasen, sahih ve ğarîb olduğunu söylemiştir. Daha sonra ise: Bize, Salih b. Abdullah ve Ebû Avâne şöyle tahdîs etti; Abdulmelik b. Umeyr, Ebû Seleme b. Abdurrahman’dan şöyle rivâyet etmiştir. ‘Rasûlullâh (s.a.s.) bir gün Ebû Bekir ve Ömer’le beraber çıkmıştı...” diyerek hadîsin bir benzerini aktarmış ve sened’de Ebû Hüreyre’yi zikretmemiştir.

Şeybân’ın hadîsi Ebû Avâne’nin hadîsinden daha geniş ve uzundur. Şeybân, muhaddislerce daha güvenilen bir râvî olup, yazdığı kitabı vardır. Bu hadîs Ebû Hüreyre’den değişik şekillerde rivâyet edilmiştir.³⁵⁰

Tirmizî, Şeybân’ın³⁵¹ sahabiden olan Ebû Hüreyre’yi zikrederek hadîste bir ziyâdelik yaptığına ve rivâyetin mevsûl olarak zikrettiğine işaret etmiştir. Oysaki Ebû Avâne, hadîsi mursel olarak rivâyet etmiştir. Daha sonra Tirmizî, Şeybân’ın ehli hadîsin indinde kitap sahibi sika bir râvî olduğunu beyan edip, yaptığı ziyâdeliğin makbûl ve hadîsin sahih olduğunu söylemiştir.³⁵²

2. Mevsulün mürsele ziyâdesi:

Bir cemaat, hadîsi inkita yaparak rivâyet eder, onlardan bir veya birkaçı ise mevsûl olarak yani, inkita olmaksızın rivâyet etmesidir.

Örnek:

³⁴⁹ Tirmizî, “Zühd”, 39; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, 13: 189.

³⁵⁰ Tirmizî, “Zühd”, 39.

³⁵¹ Künyesi, Ebû Muâviye olan Şeybân bin Abdurrahmân, Ezdoğullarının Nahv koluna mensûb olduğu için en-Nahvî, Basra’da doğduğu için el-Basrî, Arab ed Ebîyatı dersi verdiği için el-Müeddib, Temim kabilesi azatlılarından olduğu için de et-Temimî nisbet edildi. Daha çok Ebû Muâviye künyesi ile anıldı. Doğum târihi bilinmeyen Ebû Muâviye (r.a.) Basra’da doğdu. 164 (m. 780) senesinde Bağdâd’ta vefât etti. Zamanında ve daha sonra yetişen meşhûr muhaddisler, kendisini sika (güvenilir), sâdık (doğru sözlü), sabit (sağlam) kabûl etmişler, aynı hadîs-i şerîfi rivâyet edenler arasında onu tercih etmişlerdir. Rivâyetleri Küttüb-i Sitte’de yer almaktadır. (Hatîb, *Târîhu’l-Bağdat*, 10: 374; Zehebî, *Siyeru A’lam*, 4: 407; İbn Hacer, *Takribu’t-Tehzîb* (thk. Muhammed Avvame), Daru’r-Reşid, Suriye, 1406/1986, 269; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 12: 593; Zehebî, *el-Kâşif*, 1: 491) Osmân Dârimî, Yahyâ b. Muîn’den “Süleymân b. Mihran el-A’mes’den rivâyet ettiği hadîs-i şeriflerde, Şeybân b. Abdurrahmân nasıldır? ” diye sordu. O da: “Her şeyde sika (güvenilir)’dir” buyurdu (Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 10: 374).

³⁵² İtr, *Menhecü’n-nakd*, 424-425.

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَارِمٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ جَارِيَةً

بِكْرًا أَتَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَتْ «أَنَّ أَبَاهَا زَوَّجَهَا وَهِيَ كَارِهَةٌ، فَخَرَّهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»

Osmân b. Ebi Şeybe (ö. 239/853) > Hüseyin b. Muhammed (ö. 214/830) > Cerir b. Hâzim (ö. 170/786) > Eyyûb (ö. 131/749) > İkrime (ö. 105/723) > İbn Abbâs (ö.68/687-88) şöyle demiştir: " Genç bir kız Peygambere gelerek kendisinin istemediği halde babasının onu birisiyle evlendirdiğini şikâyet etmiş. Peygamber 'de kızını -evliliği kabul edip etmeme mevzuunda- serbest bırakmıştır."³⁵³

İbn Abbâs'tan mevsul olarak rivâyet edilen bu hadîs daha sonra: Muhammed b. Ubeyd (ö. 238/853) > Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) > Eyyûb (ö. 131/749) > İkrime (ö. 105/723) kanalıyla mürsel olarak rivâyet edilmiştir.³⁵⁴

Ebû Dâvûd (ö.275/889) şöyle demiştir: "(Ancak bu hadîsi Eyyûb vasıtasıyla İkrime'den nakleden Hammâd b. Zeyd, hadîsin senedinde) İbn Abbâs'ı zikretmemiştir. Halk (dan bazı kimseler bu hadîsi) mürsel olarak rivâyet ettiler (ve bu rivâyet) meşhur olmuştur.³⁵⁵

İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349) şöyle demiştir: "Cerir b. Hâzim³⁵⁶ sika râvîlerin büyüklerindedir. Onun mevsul olarak rivâyet ettiği bir hadîsi başka bir sika râvînin

³⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 275; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 24; İbn Mâce, "Nikâh", 12; Nesâî, "Nikâh", 32; Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 4: 404; Beyhakî, *Sünen*, 7: 189; İbn Dakiku'l-İd, *el-İktirâh*, 105.

³⁵⁴ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 24.

³⁵⁵ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 24.

³⁵⁶ Künyesi Ebû'n-Nadr, ismi Cerir b. Hazim b. Abdullah b. Şuca' el-Basri el-Ezdi olup h. 85 senesinde doğduğu rivâyet edilir. Kendisi İbrahim b. Yezid, Eyyub es-Sihtiyani, Sabit el-Bunani, amcası Cerir b. Zeyd ve daha birçok âlimden rivâyet etmiştir. Kendisinden de; Esved b. Amir, Hibban b. Hilal, hocası Eyyûb, Hüseyin b. Muhammed gibi birçok muhaddis rivâyette bulunmuştur. Ebû Hâtim, Cerir'in ömrünün son senesinde hafıza kaybına uğradığını; Şu'be ise: "Cerir b. Hazim'a kulak vermeniz gerekir" Yahya b. Main ve daha birçok âlim onun "sika" olduğunu söylemişlerdir. İbn Adî ise ihtilâta uğrayıp uğramadığından hiç söz etmeden Eyyûb es-Sahtiyânî, Hammâd b. Zeyd, İbn Avn ve Süfyân es-Sevrî gibi önde gelen hadis bilginlerinin kendisinden rivâyette bulunduğu sika râvîlerden biri olduğunu söyleyerek onu kesin bir ifadeyle ta'dil etmiştir (Buhari, *Târîhu'l-kebîr*, 2: 213-214; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 2: 504-507; İbn Hibban, *es-Sikât*, 6: 144; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4: 524-531; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1: 392-393; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 4: 320-321; *el-Muğnî*, 1: 129; *Siyeru a'lâm*, 7: 98-103).

aynı hadîsi mursal olarak rivâyet etmesi ona hiçbir zarar vermez.”³⁵⁷ Böylece Cerir’in yaptığı ziyâdeliğin makbûl hadîsin ise sahih olduğu söylenmiştir.

3. İsnad’da yapılan ziyâdelik:

Bu durum isnad’daki bir râvînin ziyâde edilmesine has olan bir haldir.³⁵⁸ Şöyle ki; bir râvînin kendisinden daha mutkin olarak bilinen bir diğer râvî veya râvîlerin zikretmediği bir râvîyi isnad arasında yanlışlıkla ziyâde etmesi ile meydana gelir. İsnadında böyle aslına göre fazlalık hâsıl olarak rivâyet edilen hadîse *el-Mezîd fî Muttasılı’l-Esânîd* adı verilir.

Örnek:

حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ بُسْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ الْخَوْلَانِيِّ، عَنْ وَائِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ، عَنْ أَبِي

مَرْثَدِ الْعَنْوِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا تُصَلُّوا إِلَى الْقُبُورِ، وَلَا تَجْلِسُوا عَلَيْهَا»

İbnu’l-Mübârek (ö.181/797) > Abdurrahman b. Yezîd (ö. 98/716-17) > Busr b. Ubeydullah (ö.) > Ebû İdris el-Havlâni (ö. 80/699) > Vâsile b. Eskâ (ö.85/704) > Ebû Mersed el-Ganevî (ö. 20/641) > Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Kabirlerin üzerine oturmayın ve kabirlere doğru namaz kalmayın.*”³⁵⁹

Bu hadîs her ne kadar bu isnadla varid olsa da hâlbuki senedin aslında Ebû İdris el-Havlani yoktur.³⁶⁰ Tirmizî (ö. 279/892) bu duruma işaret edip şöyle demiştir: Muhammed şöyle dedi: İbnü’l-Mübârek’in rivâyeti yanlış olup İbn Mübarek bu rivâyetinde yanılarak “Ebû İdris el-Havlânî”den” diye bir ilavede bulunmuştur. Doğru olan rivâyet Büsr b. Ubeydullah’ın Vasile’den yaptığı rivâyetidir. Pek çok kimse Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir’den rivâyet ettiler ve “Ebû İdris el-Havlânî”den demediler, Büsr b. Ubeydullah, Vâsile b. Eskâ’dan hadîs işitmiştir.³⁶¹

³⁵⁷ Ebü’l-Hasen Alâüddîn Alî b. Osmân b. İbrâhîm et-Türkmânî el-Mardîni, *Cevherü’n-Nakî ‘ale Süneni’l-Beyhakî*, I-X, Dârü’l-Fikr, Beyrut, ts. 7: 117.

³⁵⁸ Cüdey’, *Tahrîru ‘Ulûm*, 2: 673-675; Uğur, *Hadîs Terimleri*, 235.

³⁵⁹ Müslim”, *Cenaiz*”, 97; Tirmizî, ”*Cenaiz*”, 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28: 451.

³⁶⁰ Müslim, ”*Cenaiz*”,97; Tirmizî, ”*Cenaiz*”, 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28: 450; Nesâî, “Kible”, 11.

³⁶¹ Tirmizî, ”*Cenaiz*”, 77.

2.5.2.2. Metinde yapılan ziyâdelik

Hadîste vaki olan ziyâdeliğin ikinci kısmı olarak karşımıza çıkan metinde ziyâdelik, sened’de ziyâdeliğin tam tersi olup, şu suretle oluşur. Bir hadîsi rivâyet eden râvîlerden birinin başka râvîlerin metinde zikretmediği bir ziyâdelikle hadîsi rivâyet etmesidir. İbnü’s-Salâh’a (ö. 643/1245) göre metinde yapılan ziyâdelik, muhalefetin olup olmamasına göre üç kısma ayrılır.³⁶²

1. Sika râvîlerin rivâyetine muhalefetle yapılan ziyâdelik:

Sika râvînin, kendisi gibi sika râvîlere muhalefet ederek rivâyet ettiği hadîsin metnine bir ziyâdelik yaparak teferrüd etmesi kastedilir. Bu kısım, şâz hadîsin kapsamına girip hükmü ise red’dir.

Örnek:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، أَخْبَرَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي رَبِيعٍ، وَأَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

«إِذَا وَلَعَ الْكَلْبُ فِي إِنَاءٍ أَحَدِكُمْ فَلْيُرْقُهُ ثُمَّ لِيَغْسِلْهُ سَبْعَ مَرَارٍ»

Ali b. Mushir (ö. 189/805) > A’miş (ö. 148/765) > Ebû Rezîn (ö.) > Ebû Sâlih (ö. 101/719-20) > Ebû Hüreyre (ö. 58/678) > Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Birinizin kabına köpek ağzını sokarsa onu hemen döksün. Sonra onu yedi defa yıkasın*”³⁶³

Sika râvîlerden oluşan bir senedle gelen bu hadîsi aynı içerikle rivâyet eden Ali b. Mushir³⁶⁴ hadîsin metnine *felyurikhu* (فَلْيُرْقُهُ) kelimesini ziyâde yaparak getirmiştir. A’miş’in arkadaşlarından olan sair muhadîsler ise bu kelimeyi zikretmemişlerdir.³⁶⁵

³⁶² İbnü’s-Salâh, ‘*Ulûmü’l-hadîs*, 86.

³⁶³ Müslim, “Taharet”, 89.

³⁶⁴ Künyesi Ebû’l-Hasen, ismi Alî b. Müshir el-Kureşî el-Kûfî olup h. 120 (738) yılı dolaylarında doğdu. Kendisi; Âsım el-Ahvel, Hişâm b. Urve, Ebû Mâlik el-Eşcaî, A’miş ve Yahyâ b. Saîd gibi birçok âlimden ders aldı. Kendisinden de Hâlid b. Mahled, Serî es-Sakatî, Osmân b. Ebû Şeybe, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, gibi muhaddisler rivâyette bulundular. Rivâyet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte’de mevcuttur. 166 (783) yılında tayin edilip 174’te (790) azledildiği Musul kadılığı göreviyle meşhur oldu. Bilhassa Kûfeliler’den çok hadis rivâyet etmiştir. Âmâ iken ezberden rivâyet ettiği hadisler bazı muhaddisler tarafından ihtiyatla karşılanmış olup Ebû Zur’a kendisi için saduk, sika; Nesai ise sikadır demiştir (Çakan, “Alî b. Müshir”, *DİA*, 1989, 2: 422; Ayrıca bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 6: 240; İbn Hibban, *es-Sikât*, 7: 214; Mizzi, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 21: 135-138; Zehebî, *el-Kâşif*, 2: 47; a.mlf., *Târîhu’l-İslâm*, 4: 931; *Siyeru a’lâm*, 8: 484-486).

³⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13: 104; Müslim, “Taharet”, 89.

Böylece Ali'nin teferrüd ederek getirdiği bu ziyâdelik kendisi sika olduğundan dolayı makbûl görülmüştür.

2. Sika râvîlerin rivâyetine muhalif olmayan ziyâdelik

Sika bir râvînin aslında muhalefet sayılmayacak şekilde ve başka râvîlerin rivâyetine zıt olmadan hadîste bir cümleyi rivâyet ederek teferrüd etmesidir.

Örnek:

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُكْرِمٍ قَالَ: ثنا عُثْمَانُ بْنُ عَمَرَ قَالَ: ثنا مَالِكُ بْنُ مَعْوَلٍ، عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ الْعِزَّارِ، عَنْ أَبِي عَمْرٍو الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «الصَّلَاةُ فِي أَوَّلِ وَقْتِهَا» قُلْتُ: ثُمَّ أَيُّ؟ قَالَ: «الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» قُلْتُ: « ثُمَّ أَيُّ؟ قَالَ: بِرُّ الْوَالِدَيْنِ

Hasan b. Mukrim (ö. 274/888) > Osmân b. Ömer (ö. 209/825) > Mâlik b. Miğvel (ö. 158-59/775) > Velîd b. Ayzer (ö. 111/730) > Ebû Amr eş-Şeybani (ö. 77/697) > Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53) (r.a.)'tan şöyle rivâyet edilmiştir: “Rasûlullâh (s.a.s.)'e: “Hangi amel İslâmî açıdan daha faziletlidir?” diye sordum. Rasûlullâh (s.a.s.): “*Vaktinde kılınan namaz*” buyurdu. O'na: “Sonra hangisi?” diye sordum. O da: “*Allah yolunda cihad*” buyurdu. O'na: “Sonra hangisi?” diye sordum. O da: “*Anne - babaya iyi davranmak*” buyurdu.³⁶⁶

Hâkim (ö. 405/1014) şöyle demiştir: “Bu hadîs, Müslüman imâmlardan bir cemaatin Mâlik b. Migvel ile Osmân b. Ömer'den rivâyet ettikleri sahih ve mahfuz bir hadîstir. *Evveli vaktiha* (أَوَّلِ وَقْتِهَا) sözünü fakih ve sika olan Hasan b. Mukrim ile Bindar b. Beşşâr haricinde kimse zikretmedi.”³⁶⁷Böylece Hâkim, iki kişi tarafından rivâyet edilmesine rağmen ziyâde yapılarak nakledilen bu hadîsi Ziyâdetü's-sika bahsinde ele almıştır. Ebû Hatim ise şöyle demiştir: “Osmân b. Ömer *es-Salâtu fî evveli vaktihâ* الصَّلَاةُ فِي أَوَّلِ وَقْتِهَا”³⁶⁸ sözünü teferrüd etmiştir”³⁶⁸

³⁶⁶ Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 130-131; İbn Hüzeyme, *Sahih* 1: 169; İbn Hibban, *Sahih*, 4: 343; Beyhakî, *Sünen*, 1: 637; İmâm Buhârî bu hadîsi, bahsi geçen ziyâdelik olmaksızın dört yerde zikretmiştir. “Mevakitu's-Salât”, 5, “Cihad ve Seyr”, 1, “Edeb”, 38, “Tevhid”, 48; Müslim, “İman”, 137; Dârekutnî, *Sünen*, 1: 462; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Ts, 2: 215.

³⁶⁷ Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûm*, 130.

³⁶⁸ İbn Hibban, *Sahih*, 4: 343.

3. Bu iki merteye arasında olan ziyâdelik

Ziyâdeliğin bu kısmı, bahsi geçen ilk kısmın sınırları içerisindedir. Şöyle ki; yapılan ziyâdeliğe bir cihetten bakıldığında muhalefet yapıldığı görülür, başka bir cihetten bakıldığında ise muhalefetin olmadığına karar verilir.

2.5.3. Hükümü

Ziyâdetü's-sika'nın kabulü için mutlak bir kaide olmayıp bilakis her hadîs, ayrı ayrı değerlendirilip taşıdığı işaretlere ve delillere bakılır. Bütün bu haller, muhaddis ve hâfızların yapılan bu ziyâdeliğin kabulüne ve reddine götüren etkin sebeplerdir.³⁶⁹

İbn Receb'in (ö. 795/1393) savunup Tirmizî (ö. 279/892), İbn Huzeyme (ö. 311/924), İbn Abdilber (ö. 463/1071) ve Hatîb'e (ö. 463/1071) nisbet edilen ve aynı zamanda İmâm-ı Ahmed'den (ö. 241/855) rivâyet olunan görüş şudur.³⁷⁰ Tirmizî şöyle demiştir; Hadîse ilave edilen bir fazlalıktan dolayı, ğarîb sayılan nice hadîsler vardır. Fakat yapılan ziyâdelik sika ve hâfızasına güvenilir olan râvîlerden gelmesi halinde kabul edileceğini belirtir.³⁷¹ Daha sonra İmâm-ı Mâlik'in (ö. 179/795) teferrüd ettiği bir misali verip, şöyle devam eder: "Hıfzına itimad edilen bir hadîsçi, hadîs metnine ilave yapmışsa bu ilavesi kendisinden kabul edilir." İbn Receb, Tirmizî'nin bu sözüne şöyle serh düşmüştür: "Şayet ziyâdeliği yapan râvî sika olup, hıfzına itimad olunmayan biri ise onun yaptığı ziyâdelik kabul edilmez."³⁷²

Hâkim'in (ö. 405/1014) savunup muhaddis ve fakihlere nisbet ettiği görüşte şöyle der: "Fakihlerin ve hadîs âlimlerinin büyük çoğunluğu, ziyâdenin hüküm yönünden eksikliğe neden olup olmaması veya sabit bir hükmün değişmesini gerektirip gerektirmediği noktasında fark görmemişlerdir. Bu ulemaya göre haberin râvîsi bir rivâyete göre ziyâde ile diğer rivâyetinde ziyâdesiz nakletse yahut ziyâdeliği kendisine değil de bir başkası rivâyet etse bile durum değişmez. Her durumda sika (güvenilir) bir

³⁶⁹ Melîbârî, *Muvâzene*, 94.

³⁷⁰ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fikh*, I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1994, 6: 238;

İbn Hacer, *Nuket*, 2: 690; İbn Receb, *Şerhu 'İlel*, 1: 211.

³⁷¹ İbn Receb, *el- 'İlelü's-sagîr* (thk. Nûreddin İtr), Dâru'l-Melah, Dimeşk, 1398/1978, 1: 418-419.

³⁷² İbn Receb, *el- 'İlelü's-sagîr*, 1: 41

râvînin tek kaldığı ziyâde makbûldür.”³⁷³ Bu görüşün delili: Ulema, sika râvînin tek başına yapmış olduğu rivâyetin kabul edilmesi gerektiğini ve böyle bir rivâyetten dolayı da râvînin terk edilmemesi gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir.³⁷⁴

İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) hadîslerde yer alan ziyâdeleri; içerisinde muhalefet olan-olmayan ve başka râvîlerin zikretmediği ziyâdeler olmak üzere üç guruba ayırmıştır. Bunlardan birinci gurubu reddedip, ikinci gurubu ise kabul etmiştir. Üçüncü gurup hakkında ise, her iki guruba benzemesinden dolayı herhangi bir hüküm vermemiştir.³⁷⁵

Zerkeşi (ö. 794/1392) sikanın ziyâdesinin kabulü için dört şart belirler. Bunların ikisi mervî ile diğer ikisi de râvî ile alakalı şartlardandır.³⁷⁶

1. Rivâyetin aslına aykırı düşmemesi.
2. Orada hazır olan diğer kişilerin gözünden kaçmasının imkânsız olacak kadar önemli olmaması.
3. Rivâyeti nakledenlerin, ziyâdeliği nakledeni yalanlamamaları.
4. Kendisinden hıfz bakımından daha üstün olan ve adet yönünden fazla olanlara muhalefet etmemesi.

Sonuç olarak muhaddislerin ziyâdetü’s-sika meselesi ile alakalı, her biri diğerini tamamlayan değişik üç görüşü vardır. Bu üç görüşten birincisi, hadîs ve fıkıh âlimlerinin çoğu, râvînin âdil ve zâbit olması durumunda ziyâdenin kabul edileceğidir. İkincisi görüşe göre ise ziyâde kesinlikle reddedilmelidir. Zira çoğunluğa uymadığı için ziyâdede bulunan râvide zabt kusurunun bulunması kuvvetle muhtemeldir. Hadîsin ziyâdesiz olan aslı yakîn ifade ederken aynı rivâyetin ziyâdeli şekli şüphe ile mâlûldür. Üçüncü ve son görüşe göre ise ziyâde bazı şartlarla kabul edilir. Bu şartların bir kısmı râvî ile bir kısmı da metinle ilgilidir. Râvînin güvenilir ve hâfız, ziyâdeli rivâyet edenin asıl metni rivâyet edenden farklı biri olması, râvî sayısının birden fazla olması, ziyâdeli rivâyet edenlerin asıl rivâyeti nakledenlerden sayıca daha çok veya onlara denk bulunması, her ikisi de tek râvî ise ziyâdeli rivâyet edenin hıfz ve zabt açısından daha

³⁷³ Hatîb, *Kifaye*, 424-425.

³⁷⁴ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 2: 29; İbn Hacer, *Nuket*, 2: 690; Hatîb, *Kifaye*, 424-425; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1: 286.

³⁷⁵ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 86.

³⁷⁶ Zerkeşi, *el-Bahrü’l-muhît*, 6: 239.

güçlü kabul edilmesi râviyle ilgili olarak öne sürülen şartlar arasındadır. Rivâyet açısından ise ziyâde metnin asılda bulunmayan fazladan bir hüküm ifade etmesi ve asıl hükme muhalif olmaması yahut asıl hükmü ortadan kaldırmamasıdır.³⁷⁷

³⁷⁷ Karacabey, “Ziyâdetü’s-sika”, *DİA*, 44: 487.

SONUÇ

Ulûmu'l-hadîsin en kapsamlı konularından olan “Teferrüd” konusu bu çalışmada etraflıca işlenmiştir. Teferrüd her ne kadar Ulûmu'l-hadîsin şekillendiği ilk dönemlerde kavramsal olarak yaygın bir terim olmasa da isnadların çoğaldığı son dönemlerde yoğun olarak istihdam edildiği görülmüştür. Bu minvalde geniş bir literatüre sahip olan teferrüd kavramının bazen ferd kelimesiyle bazen de dolaylı olarak ferdiyete delalet eden cümlelerle ifade edildiği tesbit edilmiştir. Bu nokta da teferrüdün; özel bir durumdan dolayı Rasûlullâh (s.a.s.)'le tek kalan sahabinin yaptığı rivayetle tek kalmasından ve ravinin zabt problemi, meşhur olmaması, hadisi mana ile rivayet etmesi, idrac yapması, iğrablık oluşturması, ve tedlîs yapmasından dolayı ortaya çıktığı görülmüştür. Bununla birlikte rivâyetlerdeki tek kalma olgusu ya hadisin zatında ya da ravinin kendisinde gibi sebeplerle çeşitlilik göstermiştir. Bu kullanımların hadîs usûlü eserlerinde teferrüd vasfıyla, ricâl eserlerinde ise râvîlerle ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. Böylece hadîs usûlünün önemli konularından olan ferd, ğarîb, şâz, münker ve ziyâdetü's-sika terimleri de teferrüd çerçevesinde değerlendirilmesi gereken olgular olduğu görülmüştür. Aynı zamanda ricâl kitaplarının da cerh ve ta'dîle tabii tutulan râvînin sika, zayıf ve benzeri durumlarla vasıflandırılmasının teferrüd olgusundan çokça etkilendiği müşahede edilmiştir.

Çalışmamıza başlarken konu ile ilgili görüşler ve kavramlar ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Ayrıca hadîs usûlü kaynaklarında münferid râvînin rivâyet ettiği hadîsler, râvîleriyle beraber örnek olarak verilip, söz konusu hadîs ve râvîlerin muhaddislerce tanımı yapılan teferrüd kavramına uygun olup olmadığı tartışılmış ve bu esnada teferrüdle ilgili muhtelif meseleler ele alınmıştır. Bu bilgiler ışığında teferrüdün hem râvînin hem de mervînin sıhhatinin belirlenmesinde de önemli bir rol üstlendiği görülmüştür. Çünkü râvînin herkesçe bilinen bir hadîsin gerek senesinde gerekse de metninde bir fazlalık veya eksiklik yaparak teferrüd etmesi, çokça ferd hadîs rivâyet etmesi ve rivâyet ettiği hadîsle kendisinden daha sika olan râvîlerle muhalefet etmesi gibi durumlar râvî ve mervî açısından hadîsin sıhhatini ciddi manada etkileyen olgulardır. Bununla beraber teferrüdün sadece râvînin zayıf olmasından veya rivâyetin eksik olmasından kaynaklandığını da düşünmemek gerekir. Bilakis teferrüd

etme ihtimali olmayan nice sika ve sadûk râvîler vardır ki, bu şekilde rivâyet ettikleri hadisleri reddolunduğu görülmüştür.

“Hadîste teferrüd” kavramının ele alındığı bu çalışmada netice itibariyle konu gerek teorik gerekse pratik olarak bütün yönleriyle ortaya konulmuştur. Fakat meseleye hem “hadîste teferrüd” hemde “teferrüd” kavramı yönüyle bakıldığı takdirde tabakat, ricâl ve ilel kitapları kaynak alınarak farklı alanlarda faydalı eserlerin ortaya çıkarılmasının mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Mesela âlimlerin delil getirerek, “teferrüd etme ihtimali olmayan râvînin şayet mutebaatı yoksa rivâyeti kabul edilmez” dedikleri râvîler kimlerdir? Bu râvîler belirlenip durumları hakkında bilgi veren bir çalışmanın yapılması hem bu konuda çalışma yapan ilim talebelerine kaynaklık edecek hem de bu ilmin gelişmesinde katkı sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulcevâd Hemâm**, *et-Teferrüd fî rivâyeti'l-hadîs ve menhecu'l-muhaddisîn fî kabûlihi ev reddihî*, Dârü'n-Nevâdir, Beyrut, 2008.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm**, Ebû Bekr b. Nâfî' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Mûsânef fî'l-hadîs* (thk. Habîburrahman el-A'zamî), I-XI, el-Meclisü'l-İlmî, Afrika, 1403/1983.
- Accac**, Muhammed el-Hatîb, *Usûlu'l-Hadîs Ulûmuhû ve Mustalahuhû*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1426-1427/2006.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned* (thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid), I-XXXXV, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1421/2001.
- _____, *Kitâbu'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl* (thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs), I-IV, Dâru'l-Hânî, Riyâd, 1422/2001.
- Ahmet Muhtar**, Abdulhamid Ömer, *Mu'cemu lugati'l-arabiyyeti'l-muasere*, I-IV, Âlemü'l- Kütüb, Beyrut, 1429/2008.
- Ahmed Naim**, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, D.İ.B.Y. Ankara, 1976.
- Ali el-Kârî**, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser* (thk. Muhammed Nizâr Temîm - Heysem Nizâr Temîm), Dârü'l-Erkam, (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin girişiyile birlikte), Beyrut, 1415/1994.
- Âşikkutlu**, Emin, "Meçhul", *DİA*, 2003, I-XXVIII.
- _____, "Mestur", *DİA*, 2004, I-XXIX.
- _____, "Mübhem", *DİA*, 2006, I-XXXI.
- _____, "Muhalefet", *DİA*, 2005, I-XXX.
- Aydınlı**, Abdullah, *Hadîs ıstılahları sözlüğü*, İFAV, İstanbul, 2009.
- _____, "Şâz", *DİA*, 2010, I-XXXVIII.
- A'zamî**, Muhammed Mustafa, *Menhecu'n-nakd inde'l-Muhaddisin, İmam-ı Müslim'in et-Temyiz'i ile beraber*, Mektebetü'l-Kevser, Riyad, 1410/1990.
- Begavî**, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *Şerhu's-sünne* (thk. M. Züheyr eş-Şâvîş – Şuayb el-Arnaût), I-XV, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1403/1983.

- Beyhakî**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- _____, *Şuabu'l-İman* (thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid), I-XIV, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1413/2003.
- Beykûnî**, Ömer (Tâhâ) b. Muhammed b. Fettûh ed-Dımaşkî, *Şerhu Manzûmeti'l-Beykûniyye* (derl. Abdullah Sirâceddin), Mektebetu Dâri'l-Fellâh, Haleb, 1430/2009.
- Bezzâr**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Basrî, *el-Müsned* (thk. Mahfuz Rahman Zeynullah v.dğr), I-XVIII, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine, 1988-2009.
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi, *el-Câmi'u's-sahîh* (thk. Muhammed Zuheyr b. Nasır), I-IX, Dâru'l Tavk en-Necât, Dımeşk, 1422/2001.
- _____, *et-Târîhu'l-kebîr* (thk. Muhammed Abdülmüîd Han), I-VIII, Dâiretü'l-Meârifî'l-Usmânî, Haydarâbâd, Ts.
- Cevheri**, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sıhah Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye* (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), I-VI, Dârul-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1407/1987.
- Cezâirî**, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî, *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser* (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), I-II, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Haleb, 1416/1995.
- Cüdey'**, Abdullah b. Yûsuf, *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, I-II, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1424/2003.
- Çakan**, İsmail Lüffi, *Hadis usulü*, İFAV, İstanbul, 2010.
- _____, "Alî b. Müshir", *DİA*, 1989, I-II.
- Çakın**, Kamil, "Kuteybe b. Said", *DİA*, 2002, I-XXVI.
- Dârimî**, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, *es-Sünen* (thk. Hüseyin Selim Esed ed-Darani), I-IV, Dâru'l-Muğnî, Riyad, 1412/2000.
- Dârekutnî**, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen* (thk. Şuayb el-Arnâvût), I-V, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1424/2004.
- _____, *el-İlelü'l-vâridefi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye* (thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi), I-XV, Dâru Taybe, Riyad, 1405/1985.
- Dalgın**, Nihat, "İbn Lehîa", *DİA*, 1999, I-XX.

- Dihlevî**, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn el-Fârûkî, *Hüccetullâhi'l-bâliġa* (thk. Seyyid Sâbık), I-II, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1426/2005.
- Düzenli**, Muhittin, “Hadîs Metodolojisiinde Teferrüd Kavramına Yönelik Kullanılan Tâbirler”, *Manas sosyal araştırmalar dergisi*, c. 5, sy. 4, 2006.
- Ebû Dâvûd**, Süleymân b. el-Eş‘as b. İşhâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfî Sünenihî* (thk. Muhammed es-Sabbâġ), Dâru'l-Arabiyye, Beyrut, Ts.
- _____, *es-Sünen* (thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Kamil Kurra Belili) I-VII, Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, Dimaçk, 1430/2009.
- Ebû Gudde**, Ebû Zâhid Abdülfettâh b. Muhammed b. Beşîr el-Kureşî el-Mahzûmî, *Selâsu resâil fî ilmi mustalahi'l-hadîs*, Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, Haleb, 1426/2005.
- Ebû Tâlib el-Kâdî**, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr* (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî v.dġr.), Dâru'n-Nehdeti'l-Arabiyye, Beyrut, 1409/1989.
- Ebû Ya‘lâ**, Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîlî el-Kazvînî, *el-İrşâd fî ma‘rifeti ‘ulemâ‘i'l-hadîs* (thk. Muhammed Saîd Ömer İdris), I-III, Mektebetü'r- Rüşd, Riyad, 1409/1989.
- Efendioġlu**, Mehmet, “Münker”, *DİA*, 2006, I-XXXII.
- _____, “Sahâbe”, *DİA*, 2008, I-XXXV.
- _____, “Rivâyet”, *DİA*, 2008, I-XXXV.
- _____, “Müdreç”, *DİA*, 2006, I-XXXI.
- Erul**, Bünyamin, “Tedlîs”, *DİA*, 2011, I-XXXX.
- _____, “Zabt”, *DİA*, 2013, I-XXXXIV.
- _____, *Sahâbenin sünnet anlayışı*, T.D.V.Y, Ankara, 2008.
- Ertürk**, Mustafa, “Hüşeym b. Beşîr”, *DİA*, 1999, I-XIX.
- Ezherî**, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-luġa* (thk. Muhammed avd mur‘ab), I-VIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1421/2001.
- Fîrûzâbâdî**, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘küb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muhît* (thk. Muhammed Naim el-Araksusi), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1426/2005.

- Gavri**, Seyyid Abdulmacid, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-hadîsiyye*, Daru İbn Kesîr, Beyrut, 1428/2007.
- Güler**, Zekeriya, “Kays b. Ebî Hâzim”, *DİA*, 2002, I-XXV.
- Hâkim en-Nisâbûrî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs* (thk. Seyyid Muazzam Hüseyin), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1397/1977.
- Halîl b. Ahmed**, Ebû Abdirrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî), *Kitabu'l-Ayn* (thk. Mehdi el-Mahzumi, İbrahim es-Samerrai), I-VIII, Dârü'l-Mektebeti'l-Hilal, Beyrut, 1408/1988.
- Hamevi**, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbahu'l-munir fi ğarîbi şerhi'l-kebîr*, I-II, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, Ts.
- Hamîsî**, Abdurrahmân b. İbrâhîm, *Mu'cemu'l-'ulumi'l-hadîsi'n-nebevî*, Dâru İbn Hazm, Sana, 1419/1998.
- Hatîb el-Bağdâdî**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Kifaye fi ilmi'r-rivaye* (thk. Ebû Abdullah es-Suruki, İbrahim Hamdi el-Medeni), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1989.
- _____, *el-Faslü li'l-vasli'l-müdreç fi'n-nakl*, (thk. Abdu's-Semi' Muhammed el-Üneys), I-II, Dâru İbn Cevzî, Riyad, 1997.
- _____, *Târîhu Bağdâd* (thk. Beşşâr Avvâd Marûf), I-XVI, Daru Arabi'l-İslâmi, Beyrut, 1422/2002.
- _____, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (thk. Mahmûd et Tahhân), I-II, Mektebetü'l-meârif, Riyad, 1403/1983.
- Hatîboğlu**, İbrahim, “Meyyânişî”, *DİA*, 2004, I-XXIX.
- _____, “Rihle”, *DİA*, 2008, I-XXXV.
- _____, “Süfyân b. Uyeyne”, *DİA*, 2010, I-XXXVIII.
- Humeydî**, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî, *Müsnedü'l-Humeydî* (thk. Hüseyin Selîm Esed), I-II, Dâru 's-Sekâ, Dımaşk, 1996.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn* (thk. Abdullah el-kadı), I-III, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406 /1986.
- İbnü'l-Esîr**, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmi'u'l-usûl li-ehâdîsi'r-Resûl* (thk.

- Abdülkādir el-Arnaût v.dğr.), I-XII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1389/1969.
- _____, *en-Nihâye fî ġarîbi'l-hadîs ve'l-eser* (thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), I-V, Mektebetü'l-İlmiye, Beyrut, 1399/1979.
- İbnü'l-Kayserânî**, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî, *Etrâfû'l-ġarâ'ib ve'l-efrâd li'd-Dârekutnî* (thk. Mahmud Hasan Nassar - es-Seyyid Yusuf), I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998.
- İbn Abdilberr**, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, *Câmi'ü beyâni'l-ilm ve fazlihî* (thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri), I-II, Dâru'l-İbni'l-Cevzî, Riyad, 1414/1994.
- İbn Asâkir**, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Târîhu Medîneti Dımaşk* (thk. Amr b. Ğurame el-Amrevi), I-XXXXXXXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995.
- İbn 'Adî**, Ebû Ahmed Abdullâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl* (thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Mu'avviz), I-IX, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.
- İbn Cemâa**, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh el-Kinânî el-Hamevî, *el-Menhelü'r-revî fî 'ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî* (thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1406/1986.
- İbn Dakîku'l-İd**, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh ve mâ üdîfe ilâ zâlike mine'l-ehâdîsi'l-ma'dûde mine's-sihâh*, Dâru'l-Meşari', Beyrut, 1427/2006.
- İbn Ebû Hâtîm**, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-İlel li İbn Ebî Hâtîm* (thk. Saîdb. Abdullah el-Hamid, Hâlid b. Abdurrahman el-Cerisi), I-VII, Metabiu'l-Humaydi, 1427/2006.
- _____, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (thk. Dâiretü'l-Meârifî'l-Usmânî- Haydarâbâd), I-IX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1271/1952.
- İbn Fâris**, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luġa* (thk. Abdusselam Muhammed Harun), I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1399/1979.

- İbn Hacer**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* (thk. Nûruddîn Itr), Matbaatu's-Sabâh, Dimeşk, 1421/2000.
- _____, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-râfi'iyi'l-kebîr* (thk. Ebû Asım Hasan b. Abbâs), I-IV, Müessesetü Kurtuba, Mısır, 1416/1995.
- _____, *Lisânü'l-Mîzân* (thk. Dairetu'l-Mearifi en-Nizamiye el-Hind), Müessesetü'l-'A'lemî, Beyrut, 1390/1971.
- _____, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî v.dğr.), I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379/1960.
- _____, *Takrîbu't-Tehzîb* (thk. Muhammed Avvame), Daru'r-Reşid, Suriye, 1406/1986.
- _____, *Tehzîbu't-Tehzib*, I-XII, Matbaatu Dairatu'l-Mearif en-Nizâmî, Haydarabad, 1326/1908.
- _____, *en-Nüket âlâ mukaddimeti İbni's-Salâh* (thk. Rebî' b. Hâdî el-Medhâlî), I-II, Câmîatü'l-İslâmiyye, Medine, 1404/1984.
- _____, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi* (Trc. Talat Koçyiğit) A.Ü.İ.F.Y, Ankara, 1971.
- İbn Hazm**, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, I-XII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Ts.
- İbn Hibbân**, Ebû Hâtım Muhammed b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân* (thk. Şuayb el-Arnâvût), I-XVIII, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1406/1988.
- _____, *es-Sikât* (thk. Muhammed Abdülmûid Han), I-IX, Dâiretü'l-Meârifî'l-Usmânî, Haydarâbâd, 1393/1973.
- _____, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn* (thk. Hamdî b. Abdülmecîd b. İsmâil es-Selefi), I-II Dâru's-Semî, Riyâd, 1420/2000.
- İbn Hüzeyme**, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Nîsâbü'rî, *Sahîhu İbn Hüzeyme* (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), I-II, Mektebetü'l-İslâmi, Beyrut, 1424/2003.
- İbn Manzûr**, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî, *Lisânü'l-'Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414/1994.
- İbn Kesîr**, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs* (thk. Dr. Mahir Yasin el-Fehl), Darü'l-Meyman, Riyad, 1434/2013.

- İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen* (thk. Şuayb el-Arnaut v.dğr.), I-V, Dârü'r-Risâleti'l-'Alemiyye, Beyrut, 1430/2009.
- İbn Receb**, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* (thk. Hemmâm Abdürrahîm Saîd), I-II, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1407/1987.
- _____, *el-'İlelü's-sağîr* (thk. Nûreddin Itr), I-II, Dâru'l-Melah, Dımeşk, 1398/1978.
- _____, *Şerhu 'ilel* (thk. Nuruddin Itr), I-II, Dâru'l-Melah, Dımeşk, 1398/1978.
- İbnü's-Salâh**, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ma rifetü envâ'i 'ulûmi'l-hadîs* (thk. Nûreddin Itr), Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1406/1986.
- İbn Teymiyye**, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmû'u Fetâvâ* (thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî), I-XXXV, Mecmeu'l-Melik Fehd, Medine, 1416/1995.
- İrâkî**, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân, *Şerhu't-tebsira ve't-tezkira* (thk. Abdullatif el-Humeym, Mahir Yasin el-Fehl), I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002.
- Itr**, Nûreddîn, *Menhecu'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-Fıkr, Dımeşk, 1430/2009.
- Kâsımî**, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd ed-Dımaşkî, *Kavâi'dü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs* (thk. Muhammed Behcet el-Baytâr), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1380/1961.
- Karacabey**, Salih, "Ziyâdetü's-sika", *DİA*, 2013, I-XXXXIIIIV.
- Karataş**, Mustafa, "Hadislerde İsnad Sistemi", *Diyanet İlmi Dergi*, c. 39, sy. 4, D.İ.B.Y, 2003.
- Kettâni**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerreffe* (thk. Muhammed Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemi), Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrût, 1421/2000.
- Koçyiğit**, Talât, *Hadîs İstılahları*, A.Ü.İ.F.Y, Ankara, No. 146, 1980.
- _____, *Hadîs Usûlü*, T.D.V.Y, Ankara, 2016.
- İbrâhîm Mustafa v.dğr.**, *el-Mu'cemul-vasît*, I-II, Dârü'd-Da'va, İskenderiyye, Ts,
- Köse**, Saffet, "Hafs b. Gıyâs", *DİA*, 1997, I-XV.

- Leknevî,** Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî, *Zaferü'l-emânî fî muhtasari'l-cürcânî* (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Takiyyudin en-Nedvi), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmî, Beyrut, 1412/1992.
- Luvîs Ma'lûf,** el-Yesûî, *el-Müncid*, Dâru'l-Meşrik, Beyrut, 1440/1998.
- Mahmûd et-Tahhân,** *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1417/1996.
- Makdisî,** Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî eş-Şeybânî, *Tezkiretü'l-huffâz etrâfu ehâdîsi kitâbi'l-mecrûhîn li'bni hubban* (thk. Hamdi b. Abdülmecîd b. İsmail es-Selefi), Dâru's-Samiî. Riyad 1415/1994.
- Mâlik b. Enes,** Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta* (thk. Muhammed Mustafa el-A'zami), I-VIII, Müessesetu Zâyed b. Sultân el-Neheyân, El-İmarat, 1425/2004.
- Melîbârî,** Hamza Abdullah, *el-Muvâzenetü beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteehhirîn fî tashîhi'l-ehâdîs ve ta'lîlihe*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1422/2001.
- _____, *Hadîs usûlüne yeni yaklaşımlar* (Trc. Muhittin Düzenli, Ayhan Ak), İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.
- Mevsîlî,** Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ* (thk. Hüseyin Selîm Esed), I-XIII, Darü'l-Me'mun li't-Türas, Dımeşk, 1404/1984.
- Meyyânişî,** Ebû Hafs Takıyyüddîn Ömer b. Abdilmecîd el-Kureşî, *Mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehlüh* (thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid), Dâru'l-vekâle, Ürdün, Ts.
- Mizzi,** Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1400/1980.
- Müslim,** Ebü'l-Hüseyyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, Ts.
- Müttakî el-Hindî,** Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân, *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl* (thk. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sekkâ), I-XVI, Müessetu'r-Risale, Beyrut 1401/1981.
- Nesâî,** Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen* (thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), I-IX, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmî, Haleb, 1406/1986.

- Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* (thk. Muhammed Osmân el-Hişt), Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985.
- _____, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, I-XVIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392/1972.
- _____, *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâ'ik sallallâhu 'aleyhi ve selem* (thk. Abdülbârî Fethullah es-Selefî), I-II, Mektebetu'l-İman, Medine, 1408/1987.
- Özdemir**, Veysel, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, İlahiyat yayınları, Ankara, 1. Baskı 2014.
- _____, “Hadîslerin Rivâyetinin Mahiyeti: Lâfzen ve Mânen Rivâyetlerin Oranı ile İlgili Değerlendirmeler”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. XIII, sy. 25, 2018.
- Polat**, Selahaddin, “Ferd”, *DİA*, 1995, I-XII.
- _____, “Ğarîb”, *DİA*, 1996, I-XIII.
- _____, “Mütâbaat”, *DİA*, 2006, I-XXXII.
- Râgıb** el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân* (thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdi), Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1412/1992.
- Sakallı**, Talat, “Ebû Sâlih es-Semmân”, *DİA*, 1994, I-X.
- Sehâvî**, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi elfiyyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî* (thk. Abdulkerim b. Abdullah el-Hudayr, Muhammed b. Abdullah el-Fehd), I-V, Dâru'l-Minhâc, Riyad, 1426/2005.
- Sönmez**, Mehmet Ali, “Şerîk b. Abdillâh”, *DİA*, 2010, I-XXXIX.
- Subhî es-Sâlih**, el-Lübnânî, *Hadîs ilimleri ve Hadîs istilahları* (trc. M. Yaşar Kandemir), D.İ.B.Y. Ankara, 1981.
- Süyûtî**, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-nevevî* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), I-II, Dâru Taybe, Riyad, 1414/1994.

- Taberani**, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), I-XXV, Mektebetu İbn Teymiye, Kahire, 1415/1994.
- _____, *el-Mu'cemü'l-evsat* (thk. Târik b. İvazullah, Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî), I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415/1994.
- Tahâvî**, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî, *Şerhu meâni'l-âsâr* (thk. Muhammed Zührî en-Neccâr ve Muhammed Seyyid Câdelhak), I-V, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1414/1994.
- Hatamleh, Thamer –Özdemir, Veysel.** *Uygulamalı Hadis Usulü*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2019.
- Tirmizi**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *el-Camiu'l-Kebîr- es-Sünen* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-VI, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1417/1998.
- _____, *el-İlelü'l-kebîr* (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî v.dğr.), Alemu'l-Kutubi, Beyrut, 1409/1989.
- Türkmânî**, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Osmân b. İbrâhîm el-Mardînî, *Cevherü'n-nakî 'ale Süneni'l-Beyhakî*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut, Ts.
- Uğur**, Mücteba, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, T.D.V.Y. Ankara, 1992.
- _____, "A'meş", *DİA*, 1991, I-III.
- _____, "Abdurrahmân b. Mehdî", *DİA*, 1988, I-I.
- Ukaylî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr* (thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), I-IV, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut, 1404/1984.
- Yahyâ b. Maîn**, Ebû Zekeriyâ b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî, *et-Târîh* (thk. Ahmed Muhammed Nûrseyf), I-IV, Merkezi Bahsi'l-İlmi ve İhyai turasi'l-İslâmi, Mekke, 1399/1979.
- Yücel**, Ahmed, *Hadis Tarihi*, İFAV, İstanbul, 2018.
- Zebîdi**, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (thk. Mecmuatun mine'l-muhakkikin), I-XXXX, Dâru'l-Hidâye, Kâhire, Ts.
- Zerkeşî**, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfîî, *el-Bahrü'l-muhîf fî usûli'l-fikh*, I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1994.

_____, *en-Nüket 'ala Mukaddimeti İbni's-Salâh* (Zeynelâbidîn b. Muhammed Belâferîc), I-III, Riyad, 1419/1998.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Târîhu'l-İslâm ve tabakâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XV, Dâru'l-Ğarîbi'l-İslâmî, Beyrut, 2003.

_____, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (thk. Ali Muhammed el-Bacavi) I-IV, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1382/1963.

_____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâvût v.dğr.), I- XXV, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985.

_____, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübi's-sitte* (thk. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir Hatîb), I-II, Dârü'l-Kıble li's-Sekafeti'l-İslâmiyye - Müessesetu Ulûmi'l-Kurân, Cidde, 1413/1992.

_____, *el-Muğnî fî'd-du'afâ'* (thk. Nûreddin İtr), I-II, Halep, 1390/1971.

_____, *Tezkiretü'l-huffâz*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998.

_____, *el-Mûkıza fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs* (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, Halep, 1412/1992.